

Fortellinger om islam

En skriptteoretisk analyse av kulturelle narrativer om islam og muslimer blant
elever i videregående skole

Ragnar Moen

Veileder:

Professor i religionsvitenskap Liv Ingeborg Lied

MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn,
AVH5035: Masteroppgave i Religion, Society and Global Issues (60 ECTS), vår 2019

Antall ord: 36468

Forord

Først og fremst er det grunn til å takke de elevene som deltok i undersøkelsen for at de delte velvillig av egne meninger, personlige erfaringer og betraktninger rundt delvis strengt private forhold. Stor takk også til lærerne ved skolen som bidro positivt og aktivt i prosessen sammen med ledelsen ved skolen.

Takk også til mellomleder og øvrig ledelse ved min egen skole som åpnet muligheten for denne studien og la forholdene godt til rette. En spesiell takk til biblioteket ved skolen for rask og god hjelp med å framskaffe litteratur. Den hjelpen har vært uvurderlig.

Stor takk til min egen familie som særlig mot slutten av arbeidet har opplevd noe mer fravær i hverdagen. Jeg har fått lov til å prioritere dette arbeidet foran mye annet. Jeg skal rydde opp etter meg.

Til slutt, takk til Liv Ingeborg Lied som har vært en formidabel veileder. Tilbakemeldingene underveis har vært konkrete, strukturerte, nøkterne og med en tydelig retning og et klart mål. Forbilledlig veiledning.

Sammendrag

Formålet med studien er å undersøke tilstedeværelsen av ulike forestillinger om islam og muslimer i videregående skole. Den overordna problemstillingen for undersøkelsen er:

Hvilke kulturelle fortellinger om islam finnes blant elever i videregående skole, hvilke skript styrer disse fortellingene, og hvordan behandles ulike kulturelle fortellinger om islam av elever i videregående skole?

Oppgaven baserer seg på James C. Scotts teori om offentlige og skjulte skript, tilpasset til en norsk virkelighet. Scott hevder at både majoritets- og minoritetsbefolkningen i et samfunn utvikler egne narrativ som holdes adskilt fra den felles delte samtalen. Han peker på ulike konsekvenser for et demokratisk samfunn hvis avstanden mellom disse skriptene blir for stor.

Undersøkelsen følger en kvalitativ strategi, og datainnsamlingen er i hovedsak gjort gjennom 8 fokusgruppeintervjuer med elever fra en videregående skole, både muslimske og ikke-muslimske. Innledningsvis ble det også gjort observasjon i to klasser. Intervjuene er transkribert, kodet og kategorisert tematisk.

Funnene peker mot en betydelig variasjon i de ulike fortellingene og forestillingene som eksisterer blant elevene om muslimer og islam. Noen formidler at islam framstår som en kjent og integrert del av det norske samfunnet, mens andre gir uttrykk for til dels konspiratoriske forestillinger om islam som en trussel mot det «norske». Et gjennomgående trekk er at samtalen om muslimer preges av noen karikerte troper som langt på vei konstituerer språket om islam.

De muslimske elevene oppgir på sin side at de føler seg aksepterte som muslimer, men samtidig at de ikke blir sett på som norske. De uttrykker en opplevelse av å måtte forsvare seg mot fordomsfulle forestillinger de ikke kjenner seg igjen i. Resultatet er at de kontroversielle spørsmålene og antatt problematiske sidene ved islam i stor grad blir holdt utenfor den felles åpne samtalen og diskursen mellom elevene. De skjulte fortellingene om islam blir dermed i liten grad en del av den åpne demokratiske samtalen som videregående skole skal legge til rette for.

Innholdsfortegnelse

Forord	iii
Sammendrag	iv
1 Innledning.....	1
1.1 Bakgrunn og motivasjon	1
1.2 Formål og problemstilling	2
1.3 Metode.....	2
1.3.1 Strategi og design	2
1.3.2 Utvalg	3
1.3.3 Om intervjuene.....	4
1.3.4 Metodiske betraktninger: utfordringer og svakheter	5
1.3.5 Koding og analyse av materialet	6
1.3.6 Forskningsetiske hensyn	7
1.4 Teoretisk perspektiv	7
1.4.1 Scott om offentlige og skjulte skript	8
1.4.2 En modifisert versjon tilpasset en norsk virkelighet	10
1.4.3 Hvorfor skriptteori?.....	11
1.5 Forskningsmessig status og relevans.....	12
1.6 Om kapitlene	14
2 Religiøs og kulturell identitet.....	15
2.1 Om begrepet: Hvem er «muslimene»?.....	16
2.2 Egen religiøs identitet.....	17
2.2.1 De ikke-muslimske elevene er generelt lite religiøse.....	17
2.2.2 «Jeg tror det fra midt inni hjertet mitt».	19
2.3 Om den norske kulturarven og kristne verdier	21
2.3.1 «Norge er jo først og fremst kristent».	21
2.3.2 Islam som anti-tese til det norske.....	22
2.4 Om religiøs praksis i det offentlige rom.....	23
2.4.1 «Moskeer med kupler hører ikke hjemme her i Norge»	23
2.4.2 «Det er veldig utfordrende å være en god muslim her».....	24
2.5 «Du er innvandrer uansett»	26

2.5.1	Muslimer som innvandrere: akseptert, men annerledes	26
2.5.2	Muslimer er ikke norske.....	27
2.5.3	Islam er ikke norsk kultur.....	29
2.5.4	Om det flerreligiøse samfunnet: «Religion er bare islam nå».....	29
2.6	Oppsummering: Akseptert som muslimer, men ikke som norske.....	30
3	Forestillinger om islam og muslimer	31
3.1	Muslimer som en homogen gruppe	32
3.1.1	Islam er et land og muslimer har ett språk	32
3.1.2	«Vi er forskjellige».....	33
3.2	Islam som tvang, undertrykkelse og sosial kontroll	33
3.2.1	«Hijab er tvang eller hjernevasking, det er aldri et valg»	34
3.2.2	«Det er mitt valg!»	35
3.3	Islam som representant for vold, terror og ekstremisme	38
3.3.1	Reaksjoner på kritiske hendelser blant ikke-muslimske elever	38
3.3.2	«Hva har jeg gjort?» Om motstand mot ekstremisme blant unge muslimer	40
3.3.3	«Når noen spør om jeg er fra IS, da må forsvare meg imot det»	42
3.4	Om islamofobe forestillinger og konspirasjonsteoretiske ideer	43
3.4.1	«Islam kommer til å ta over, det er bare et spørsmål om når»	44
3.4.2	«De vil ha noen å skylde på»	46
3.5	Normalisering av stereotypene.....	47
3.5.1	Media etablerer karikerte troper.....	47
3.5.2	«Mainstreaming» av konspiratoriske ideer	49
3.6	Oppsummering	51
4	Sosial dynamikk og deltagelse	53
4.1	Sosial avstand.....	54
4.1.1	«Vi har jo ikke noe imot dem, og jeg tror ikke de har noe imot oss»	54
4.1.2	Sosiale gruppedannelser: «Jeg holder meg til nordmenn med ski på beina».....	56
4.1.3	Forklaringer: religion, kjønn, språk og bosted	58
4.2	Fravær av den vanskelige samtalen om islam	62
4.2.1	Den «sårbare» muslimen.....	63
4.2.2	En selvpålagt sensur hos ikke-muslimske elever	64
4.2.3	«Det er ingen som spør».....	66
4.2.4	Muslimske talerør?.....	67
4.3	Sosial avstand og utenforskap	68
4.4	Oppsummering	70

5 Når fortellingene kolliderer	72
5.1 «On-stage»: Den delte fortellingen om islam.....	73
5.2 «Off-stage»: Islam som en opplevd trussel	76
5.2.1 «Da blir det jo Norge-Arabia liksom».....	76
5.2.2 Stereotypiene konstituerer språket	78
5.2.3 Hijab som narrativ	80
5.3 «The art of resistance»: motstand mot fordommer	83
5.4 Når frontene brytes	84
5.4.1 Selvpålagt sensur om kontroversielle temaer: «Nå må jeg være forsiktig»	85
5.4.2 Om skolen som uenighetsfellesskap: «Bør jeg si hva jeg mener?»	87
6 Konklusjon og utsyn.....	91
6.1 Muslimer blir aldri norske.....	91
6.2 Karikerte troper styrer samtalen	92
6.3 «Ingen snakker med oss»	93
6.4 De kontroversielle fortellingene møtes ikke	94
6.5 Utsyn	95
6.6 Videre forskning?	96
Litteratur.....	97
Vedlegg	102
Vedlegg 1: Forespørsel og samtykkeskjema	102
Vedlegg 2: Intervjuguide muslimske elever.....	105
Vedlegg 3: Intervjuguide ikke-muslimske elever	107
Vedlegg 4: Brev til rektor.....	109
Vedlegg 5: Godkjennelse fra NSD	110

1 Innledning

1.1 Bakgrunn og motivasjon

En gjennomgang av hvilke temaer som dekkes og nevnes hyppigst i norske nyhetsmedier viser at «islam» og «muslim» troner øverst på lista med nærmere 55.000 treff (Retriever 2017, s. 4). Over 60 % av disse sakene omhandler dramatiske og voldelige episoder fra utlandet der muslimsk motivert terrorisme var årsaken. Spørsmålet om muslimsk innvandring bidro til at Sverige opplevde etterkrigstidens mest omfattende politiske kaos høsten 2018. I mars 2019 opplevde New Zealand et dramatisk angrep der 49 muslimer ble skutt og drept i en aksjon som ifølge gjerningsmannen selv var direkte inspirert av Anders Behring Breivik. Ved en rekke valg i europeiske land den siste tiden har muslimfiendtlige partier fått betydelig gjennomslag og delvis regjeringsmakt.

Som relativt uerfaren opplevde jeg å stå i et klasserom med en gruppe sisteårselever på en videregående skole dagen etter angrepet på World Trade Center 11. september 2001. Verden var forandret, og elevene lurte på hva og hvorfor. I etterkant av dette, gjennom «The war on terror», krigen i Afghanistan, invasjonen i Irak, terroraksjoner i europeiske byer, framveksten av IS og til hjemlige debatter om hijab, fremmedkrigere og bønnerop, har islam gradvis tatt mer og mer plass også i klasserommet. Diskusjoner om innvandring oppleves i økende grad som en debatt om muslimer. Norske lærere i videregående skole ropte våren 2019 et varsko om utbredelsen av konspirasjonsteorier blant unge, deriblant ideen om et Eurabia (www.nrk.no 02.02.19). Fra politisk hold er begrepet snikislamisering blitt en del av det politiske vokabularet.

De «formative årene» i videregående skole spiller en avgjørende rolle i utviklingen av unges identitet, politisk bevissthet og verdimesig orientering (Vestel 2016, s. 13, Andersson m.fl. 2012, s. 13). Det er liten tvil om at videregående elevers virkelighetsverden i dag inneholder betydelige multikulturelle og flerreligiøse element. Inn- og utvandring er naturlige størrelser, men åpner samtidig for nye fortellinger som utfordrer det «norske». Daværende kulturminister Linda Hofstad Helleland tok i 2017 initiativet til å definere norske verdier, fordi de angivelig var «under angrep» (VG 30.07.17). Spørsmålet om hva den norske kulturarven er og betyr, flammer opp med jevne mellomrom. «Fortellingen om en norskhet

som rommer det mangfoldet innvandringen har medført, er en fortelling som fortsatt skrives» (Erdal 2018, s. 29). Denne studien er ment å bidra med ny kunnskap om denne fortellingen som er under konstant endring, og der islam og muslimer har sentrale roller.

1.2 Formål og problemstilling

Formålet med studien er å identifisere de kulturelle fortellingene om islam og muslimer som eksisterer blant elever i videregående skole, hvordan disse virker inn på de muslimske elevene og hva de gjør med samtalen om islam mellom elevene. Den overordna problemstillingen for undersøkelsen er:

Hvilke kulturelle fortellinger om islam finnes blant elever i videregående skole, hvilke skript styrer disse fortellingene, og hvordan behandles ulike kulturelle fortellinger om islam av elever i videregående skole?

De ulike kapitlene vil hver for seg belyse problemstillingen med ulike forskningsspørsmål som blir gjort rede for innledningsvis i kapitlene.

1.3 Metode

1.3.1 Strategi og design

Oppgaven følger en kvalitativ strategi og baserer seg på data innsamlet primært gjennom fokusgruppeintervjuer og i noen grad observasjon. Som formålet antyder, sikter studien mot å undersøke møtet mellom de muslimske elevene og medelevenes forestillinger om islam og muslimer. Slike undersøkelser kjennetegnes bl.a. ved intensive studier med relativt få enheter (Andersen 2013, s. 23). For å svare på problemstillingen er det avgjørende å få tak i opplevelser, holdninger og forestillinger hos noen utvalgte elever. Kvalitative dybdeintervjuer gir nettopp en slik rik innsikt i et bestemt og avgrenset fenomen (Dalen 2011, s. 13).

1.3.2 Utvalg

Skolen ble valgt ut i samarbeid med integreringskonsulentene i det aktuelle fylket. Vedkommende jobber ambulerende på alle de videregående skolene i fylket, og kjenner skolene godt med tanke på elevsammensetning. Skolen er relativt stor, ligger i sentrum av en større by på Østlandet og har en betydelig andel muslimske elever. Kontakten på skolen ble gjort via rektor, mellomleder og videre ut til to aktuelle lærere. Begge deltok i innledende samtaler om tematikk og formålet med undersøkelsen.

Det ble i første omgang gjennomført observasjon av to klasser, en studiespesialiserende VG3-klasse og en VG2-klasse fra et yrkesfaglig studieprogram. Det ble gjennomført 3 observasjoner i hver klasse i løpet av oktober 2018, i henholdsvis religion og samfunnsfag. Her ble det gjort feltnotater underveis som ble renskrevet i etterkant. Observasjonen hadde primært som mål å gi grunnlag for utvelgelse av intervjuobjekter, men har også i noen grad gitt utfyllende og relevante perspektiver særlig i analysekapittelet. Observasjonen bidro i tillegg til at elevene ble kjent med meg som forsker i forkant av intervjusituasjonen.

Ut fra problemstillingen var det ønskelig med grupper som innad kunne fungere godt, i den forstand at de ville være åpne for å dele personlige og private tanker med en utenforstående. Her bidro faglærerne med viktig kunnskap, og det viste seg å fungere tilfredsstillende. Elevene uttrykte delvis enighet seg imellom, men åpnet også for ulike synspunkter. Strategisk utvelgelse og rekruttering av informanter i kvalitative studier tar først og fremst utgangspunkt i hensiktsmessighet, og i mindre grad representativitet (Johannessen m.fl 2016, s. 116-117).

Alle de forespurte elevene svarte bekræftende og var positive til å delta. Til sammen ble 20 elever intervjuet fordelt på 8 grupper med muslimske og ikke-muslimske elever hver for seg:

- Intervju I: 3 gutter fra en studiespesialiserende VG3-klasse. Kulturelt kristne etter eget utsagn. Åpne og meddelsomme, noe uenighet internt, men alle synspunkt får komme fram. Noe skepsis
- Intervju II: 2 jenter og 1 gutt fra en yrkesfaglig VG2-klasse. Kristne i kulturell forstand. Snakker åpent og utveksler synspunkt. I hovedsak åpne for muslimsk tro og praksis.

- Intervju III: 2 jenter og 1 gutt fra en yrkesfaglig VG2-klasse. Kulturelt kristne. Uttrykker etter hvert betydelig skepsis til islam, opplever delvis islam som en trussel. Opptatt av norske verdier.
- Intervju IV: 2 gutter fra en studiespesialiserende VG3-klasse. En er ateist, en tidligere muslim. Tydelig sekulære, delvis sterkt kritiske til islam, særlig bruk av hijab.
- Intervju V: 3 jenter fra en studiespesialiserende VG3-klasse. Muslimske. Alle født og oppvokst i Norge. Tydelig på å være troende. Opptatt av hijab som symbol.
- Intervju VI: 2 jenter fra en studiespesialiserende VG3-klasse. Muslimske. Bruker hijab. Ikke født i Norge. Tydelig troende.
- Intervju VIII: 2 gutter fra en yrkesfaglig VG2-klasse. Muslimske. Gir etter hvert uttrykk for at det er vanskelig å leve som god muslim.

1.3.3 Om intervjuene

Intervjuene fulgte en semistrukturert og temabasert intervjuguide, kategorisert med hovedpunkter og tilhørende underspørsmål. Spørsmålene åpnet for umiddelbare kommentarer og refleksjoner fra elevene. Intervjuguiden ble i noen grad tilpasset de ulike elevgruppene, men med de samme tematiske hovedpunktene. Problemstillingen jakter på fortellinger fra ulike ståsted og virkeligheter, så intervjuguiden ble innrettet slik at svarene kunne sees i forhold til hverandre og perspektivene sammenlignes på tvers. Spørsmålsformuleringene er delvis inspirert av og hentet fra HL-senterets kvantitative holdningsstudie (Hoffman og Moe 2017). Alle intervjuene berørte hovedpunktene i guiden.

Underveis i samtalen ble gruppene forelagt et utdrag av en artikkel om den da aktuelle rettsaken der Mohyeldeen Mohammad var tiltalt for trusler mot stortingsrepresentant Abid Raja. Elevene fikk også se innledningen til en artikkel som antyder at Hadia Tajik på et tidspunkt kan bli norsk statsminister. Disse ble brukt som eksempler i den videre samtalen.

Hvert intervju varte anslagsvis en skoletime. Innledningsvis ble elevene informert om bakgrunnen for studien, reservasjonsrett, innsynsrett og anonymisering. Elevene fikk også informasjon om at intervjuer ikke skulle vurdere om det de sa var feil eller riktige, og at intervjuet ikke hadde betydning for karakterer i fag eller andre skolemessige konsekvenser. Det ble gjort lydopptak.

Intervjuene ble transkribert umiddelbart etter intervjusituasjonen. Transkriberingen ligger så nært som mulig opp til det muntlige. Det er ikke gjort språklige eller grammatikalske rettinger, men tegnsetting er gjort etter skjønn. Mindre pauser i svar og resonnementer er utelatt. Det er ikke lagt inn beskrivelser eller kommentarer til noe utenom det som faktisk ble sagt. Latter, kroppsspråk ol. er ikke beskrevet. Alle meninger, påstander og synspunkter er oppgitt slik de ble framsatt.

1.3.4 Metodiske betraktninger: utfordringer og svakheter

Det er åpenbare innvendinger mot å lage adskilte intervjugrupper med muslimske og ikke-muslimske elever. Gruppene kan bekrefte skiller og konflikter som ikke nødvendigvis er til stede ved at samtalene dyrker fram, og i verste fall konstruerer, forskjeller mellom elevene. Adskilte grupper fanger ikke opp brytninger og uenigheter på tvers av elevgruppene, selv om funnene fra observasjonene til en viss grad kompenserer for denne mangelen. Grupper med både muslimer og ikke-muslimer ville gitt andre og også interessante svar. Risikoen kunne imidlertid da være at elevene i større grad ville sensurere seg selv og egne synspunkt i direkte møte med andre.

Graden av selvsensur i denne sammenhengen er vanskelig å fastslå. Det kommer imidlertid til uttrykk noen relativt kontroversielle uttalelser, særlig mot slutten av samtalene. Ved noen anledninger omtaler også elevene selv sine egne meninger som ekstreme, og at de neppe ville sagt det samme direkte til andre medelever. Materialet formidler en påfallende åpenhet rundt til dels svært private forhold. I noen grad skyldes nok det at gruppesammensetningen bidro til at elevene opplevde å kunne uttale seg fritt. Ingen uttalelser ble imøtegått av intervjuer underveis. Studien skal undersøke hvilke fortellinger som finnes blant elevene, og i den forstand fungerte gruppene svært godt. Elevene spilte på hverandres utsagn og nyanserte både egne og andres uttalelser fortløpende. At det også kom fram uenigheter innad i gruppene tyder på at de ikke påla seg selv særlige begrensninger i intervjusituasjonen.

Det å skulle studere et miljø jeg kjenner gjennom egen erfaring kan bidra til å farge analysen og muligens prege forholdet til intervjuobjektene. Forforståelsen for tematikken kan styre tolkningene og formuleringene underveis i intervjuene og i etterarbeidet av materialet. Det er en risiko for å tillegge intervjuobjektene meninger basert på egen erfaring og samtaler med

tilsvarende elevgrupper. Elevene ble gjort oppmerksom på denne dobbeltrollen som forsker og lærer. Den åpenbare fordel er imidlertid at erfaringen som lærer nok gjorde det enklere å finne veien inn til elevenes fortellinger. Å ha noe kjennskap til hvordan en skolehverdag ofte utspiller seg var nok i dette tilfellet av betydning for tillit i intervjusituasjonen. De åpenhjertige uttalelsene kan tyde på at det fungerte etter hensikten.

1.3.5 Koding og analyse av materialet

Intervjuene ble i første omgang lest hver for seg og kodet med utgangspunkt i intervjuguiden. Deretter ble de ulike funnene som tematisk hørte sammen gruppert og kategorisert på tvers av intervjuene og lest på nytt. De muslimske elevene ble gruppert for seg, på samme måte som de ikke-muslimske. Etter hvert som materialet ble gjennomgått flere ganger ble det tydeligere hvilken fortelling det kunne formidle. Problemstillingen peker mot en kollektiv historie, og i mindre grad på individuelle opplevelser. Kodingen og grupperingen bidro til at den felles fortellingen ble tydeligere.

En slik koding og gruppering på tvers av intervjuene i mer overordnede og meningsfylte kategorier, muliggjør og forenkler en innholdsanalyse av det informantene hver for seg gir uttrykk for (Jacobsen 2015, s. 207). Kodingen følges opp i bruken av sitatene i teksten. Her refereres det til intervjugrupper og ikke individ, med mindre det i seg selv er et poeng å presisere hvem som uttaler seg, om det er en jente eller en gutt, muslim eller ikke-muslim.

Kvalitative intervjuundersøkelser av denne typen er i sin alminnelighet lite generaliserbare. Det utelukker imidlertid ikke at slike studier kan bidra med ny innsikt med betydelig overføringsverdi. Funnene blir gjennomgående holdt opp mot annen forskning, og legger seg i hovedsak nært opp til lignende studier. For studien i seg selv er det ikke minst viktig at det er samsvar mellom problemstilling, intervjuguide, de faktiske dataene og analysen. En slik intern validitet er søkt ivaretatt ved at teksten ligger tett på de empiriske funnene (Jacobsen 2015, s. 228ff).

Studien har en induktiv tilnærming til empirien og lar i stor grad materialet snakke for seg selv før det løftes opp til et teoretisk nivå. Hensikten er å finne mønstre i empirien som kan gi ny innsikt i lys av teori (Johannessen m.fl. 2016, s. 47). De empiriske kapitlene preges i stor

grad av sitatbruk for å være mest mulig transparent. Uttalelser fra enkeltelever vil i mange sammenhenger representere flere, uten at dette nødvendigvis er oppgitt. Sitatene fungerer dermed eksemplifiserende. Med tanke på problemstillingen, er det ikke gjort komparative analyser mellom de to klassene. Et mer omfattende materiale ville gitt bedre grunnlag for en slik sammenligning. Der det er relevant gjøres det noe analyse og vurdering av kjønnsdimensjonene i materialet.

1.3.6 Forskningsetiske hensyn

Studien følger forskningsetiske retningslinjer fra Den nasjonale forskningsetiske komite for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH 2016). Samtlige elever, også de som bare ble observert, er forelagt all informasjon om studien, inklusive angremulighet og innsynsrett. Alle har signert på frivillig deltagelse og uttalelser underveis er anonymiserte. Det refereres ikke til enkeltpersoner som kan identifiseres, hverken i teksten eller i materialet for øvrig. Av hensyn til elevene selv er de transkriberte intervjuene ikke vedlagt. Navn på skolen, byen, lærere og andre er utelatt fra materialet. Studien ble innmeldt til NSD og godkjent i første omgang 11.10.18. Etter noen endringer ble endelig godkjennelse innvilget i brev 14.12.18.

1.4 Teoretisk perspektiv

Oppgaven følger et analytisk perspektiv inspirert av den amerikanske statsviteren og antropologen James C. Scotts teori om skjulte skript blant sosiale grupper i et samfunn. Teorien berører maktforhold, innflytelse, deltagelse og tilhørighet i møtet mellom majoritetssamfunnet og minoritetsgrupper (Scott 1990). Skriptteori har en opprinnelse i en psykologisk fagtradisjon og Silvan S. Tomkins studier av hva som styrer handlinger gjort i affekt. Han viste at individer etablerer mønstre og program for handlinger og ytringer basert på den forståelsen individet har av sin egen opplevde virkelighet (Tomkins 1987). Bevisstheten om egen tilstand defineres av bl.a. erfaringer og opplevelser individet har hatt tidligere.

1.4.1 Scott om offentlige og skjulte skript

James C. Scott bruker begrepet skript i en mer samfunnsmessig, antropologisk og politisk sammenheng når han analyserer maktforhold og samspill mellom grupper i samfunnet. Han forstår skript som summen av de fortellingene, sosiale kodene og det språket som finnes blant medlemmene i en gruppe, og som har til hensikt å legitimere og forklare hvordan og hvorfor samfunnet fungerer som det gjør og hvorfor maktforholdene er som de er. Scott utviklet sine analyser med bakgrunn i historiske eksempler fra samfunn preget av slaveri og undertrykkelse. De dominerende og de dominerte etablerer egne interne diskurser og en intern kollektiv bevissthet i møte med hverandre. Teorien etablerer et rammeverk for å kunne forstå og tolke den mobiliseringen, eller fraværet av mobilisering, som foregår innad i minoritetsgrupper, på bakgrunn av de erfaringene medlemmene har gjort seg (Scott 1990, s. xii).

Scott skiller mellom såkalte offentlige og skjulte skript. Offentlige skript betegner det som anses for å være normgivende fra den dominerende gruppens synspunkt, eksempelvis politiske styringsdokumenter, medieoppslag og en offentlighet som preger det kjente og åpne forholdet mellom grupper i samfunnet. Et offentlig skript er et åpent narrativ der eksempelvis politikere, byråkrater, offentligheten, skolevesenet og andre bærende samfunnsinstitusjoner deltar. Det omhandler utsagn, språk og «rom» som kan brukes og gjengis av alle grupper i offentligheten (Scott 1990, s 2-5). Det offentlige skriptet preger det offentlige ordskiftet og kontakten og samhandlingen mellom majoriteten og minoritetene. Det legger føringer for den offentlige samtalen, hvordan den foregår og hvilke parametere den følger. Det offentlige skriptet er ensbetydende med det «styrende» skriptet og utspiller seg «on-stage» i åpen interaksjon mellom dominerende og dominerte (Scott 1990, s. 11). Det offentlige skriptet fanger ikke hele sannheten, men begrenser seg til det som blir sagt og uttrykt åpent mellom gruppene (Scott 1990, s. 2).

Skjulte skript betegner derimot ulike ytringer og synspunkt som er forbeholdt gruppene hver for seg og som kommer til uttrykk utenfor denne offentligheten. Scott hevder at både de dominerte og de dominerende i et samfunn over tid utvikler skjulte skript som en motpol til det offentlig og felles anerkjente. Ulike grupper vil utvikle en egen og interne forståelse av egen virkelighet. Her kan ytringer og meninger holdes skjult for omverdenen uten risiko for noen form for sanksjoner eller politisk motstand. Undertrykte grupper utvikler ifølge Scott et

skjult skript som brukes for å kritisere de dominerende kreftene, men de styrende på sin side etablerer skjulte skript som begrunner og forklarer deres rolle og plass i makthierarkiet.

Dominerte grupper vil dermed kunne utvikle en egen politisk orientering og «interne» diskusjoner vil foregå «off stage», altså utenfor samfunnets etablerte politiske arenaer for samtale, diskusjon og dialog (Scott 1990, s. 4). Ifølge Scott vil minoritetsgrupper utvikle slike skjulte skript som kritiserer makthaverne i samfunnet, på linje med de styrende som også etablerer skjulte diskurser for å begrunne sin posisjon. Skjulte skript etablerer politiske og verdimesige standpunkt uten den politiske meningsbrytningen som kjennetegner et liberalt demokrati.

Scott omtaler også situasjoner der majoritetssamfunnet sitter på tilnærmet hegemonisk ideologisk makt. Dette er tilfeller der dominerte grupper selv overtar majoritetens skript og faktisk styres og kontrolleres av den dominerende elitens narrativ (Scott 1990, s. 82-83). Scott innfører uttrykket infrapolitikk som en beskrivelse på den strategien og motstanden minoritetsgrupper etablerer. Infrapolitikk betegner en form for selvpålagt felles forståelse og tolkningsrom av egen virkelighet og av det majoritetssamfunnet som omgir dem (Scott 1990, s. 183).

Et avsluttende poeng hos Scott er at mens andre teoretikere vektlegger at maktforhold i samfunnet reproduseres og internaliseres hos minoritetsgrupper, og dermed opprettholder de grunnleggende maktforholdene, mener han at skjulte skript kan romme en betydelig grad av oppdemt frustrasjon. Når det skjulte skriptet aksentueres og frontene mellom det skjulte og det offentlige skriptet brytes, kan protestene og motstanden komme til overflata og bidra til betydelige spenninger og konflikter (Scott 1990, s. 202ff).¹

Diskrepansen mellom åpne og skjulte skript er med andre ord ifølge Scott avgjørende for potensiale for konflikter i samfunnet. Skript sier ikke nødvendigvis noe om hva som er sant eller usant, men beskriver en fortelling eller narrativ som en gruppe utvikler om seg selv og sin egen situasjon. Avstanden mellom hva som kan sies og uttrykkes åpent og «on-stage» og

¹ Et dekkende eksempel er et utdrag fra Vaclav Havels tale 31. mai 1990: «None of us knows all the potentialities that slumber in the spirit of the population» (oversatt og sitert i Scott 1990).

det som begrenses til det skjulte skriptet og det interne narrative, får betydning for den offentlige samtalen (Scott 1990, s. 4-5).

1.4.2 En modifisert versjon tilpasset en norsk virkelighet

Det er relativt åpenbart at det begrepsapparatet Scott anvender ikke automatisk kler dagens norske virkelighet. Scott forholder seg til eksempler med systematisk undertrykte grupper med begrensede formelle rettigheter. I et åpent og liberalt demokrati gir det liten mening å bruke benevnelser som «undertrykt» og «dominert» om minoritetsgrupper slik Scott gjør. Uavhengig av en ellers klart berettiget diskusjon om diskriminering og mangel på likestilling, er det lite grunnlag for å påstå at grupper i samfunnet systematisk og formelt er stengt ute fra offentligheten eller er fratatt grunnleggende rettigheter.

Det gjør imidlertid ikke Scotts perspektiver mindre relevante, og det er all grunn til å anvende Scotts analyser av hvordan ulike minoriteter selv forholder seg til den åpne diskursen i praksis og hvordan dette påvirker deltagelsen og den sosiale integrasjonen i samfunnet. I en norsk kontekst vil betegnelser som eksempelvis minoritet og majoritet være mer presise. Scott peker selv også på at det etableres flere alternative skript, både blant majoritetsbefolkningen og innad i minoritetsgrupper. En norsk virkelighet gjør det mer fruktbart å bruke begrepet alternativt som skjult om denne interne fortellingen. Som denne studien vil vise vokser det fram flere tydelige fortellinger blant elevene, som peker mot at språk og definisjonsmakt utgjør viktige elementer i elevenes opplevde virkelighet.

En lignende tilpasning av Scotts teorier til en norsk virkelighet er gjort av andre (Andersson m.fl. 2012, s. 16-21), da med særlig vekt på etablering eller fravær av politisk engasjementet blant muslimsk ungdom, knyttet opp mot reaksjoner på kritiske hendelser der muslimer har vært delaktige. Her forstås alternative skript som diskurser, holdninger og uttrykksformer som bryter med det som anses som normgivende og dominerende posisjoner i offentligheten (Andersson m.fl. 2012, s. 20).

1.4.3 Hvorfor skriptteori?

Scotts versjon av skriptteori åpner for analyse av ulike dimensjoner ved ulikheter og spenninger i samfunnet. Når disse skjulte fortellingene «off-stage» sees mot hverandre og samtidig analyseres i møte med det offentlige og åpne skriptet «on-stage», vokser det fram en ny måte å forstå motstand, tilhørighet og deltagelse på, som kan bidra til å løfte funnene i denne studien til økt kunnskap om videregående elevers opplevelse av sin egen virkelighet i møte med andre elevgrupper og det øvrige samfunnet. Teorien søker for det første nye måter å studere maktforhold på, og da spesielt maktfordelingen mellom det Scott omtaler som de dominerende og de dominerte gruppene i et samfunn. Det peker videre mot en politisk dimensjon der demokrati og deltagelse er sentrale faktorer. For det tredje berører Scott skillet mellom en majoritet og en eller flere minoritetsgrupper der tilhørighet og forståelse av egen virkelighet er et viktig premiss.

Studien ønsker å fange de ulike fortellingene som finnes blant elevene og Scotts bidrag er verdifullt for å kunne vurdere hvordan muslimske elever oppfatter sin egen plass i skolehverdagen, i skolesamfunnet og som religiøs minoritet i storsamfunnet. Teorien kan tydeliggjøre og sette ord på den fortellingen elevene selv etablerer om seg selv og sin opplevde virkelighet. Særlig sentralt blir spørsmålet om hvem som konstituerer samtalen om islam og muslimer i skolen, og hvordan denne samtalen føres, både i fellesskapet i klasserommet, men like mye blant elevene selv innad i elevgruppene. Her blir det vesentlig å undersøke hvordan majoritetselevene vurderer og forstår de muslimske elevenes rolle, hva de snakker om når de omtaler muslimer, hvilket språk som benyttes og langs hvilke spor debatten om ulike kontroversielle temaer føres. Scotts begreper og innfallsvinkel bidrar til å kunne undersøke premissene for det åpne skriptet om islam og muslimer, og dermed kunne vurdere nærmere hvordan de muslimske elevene eventuelt utvikler et skjult skript for å forklare og forstå sin egen virkelighetsverden i møte med majoriteten.

Skriptteori kan bidra til brede analyser av en selvfølgeliggjøring eller normalisering av etablerte sannheter i offentligheten (Scott 1990, s. xv). Scott omtaler dette som dyptgående forestillinger, språk eller handlinger basert på grunnleggende ideen om hva som er rett og galt i et samfunn (Scott 1990, s. 31). Et relevant og nærliggende eksempel på en slik dyptgående forestilling er reaksjonene fra et nærmest unisont flertall av norske partier på at noen muslimske menn ikke ønsket å håndhvilse på fremmede kvinner. En uttalelse fra debatten som

fulgte er illustrerende: «Dette er ikke greit. I Norge så håndhilser vi. Basta!» (VG, 13.09.18). Respekt kan med andre ord ifølge norske politikere bare vises på én måte. De nevnte muslimske mennene fikk hverken jobb i skolen eller på Posten.

Fordi studien retter blikket mot det narrative som etableres og som styrer debatten og samtalen om islam og muslimer blant elevene i videregående skole, vil Scotts analyser og perspektiver gi et grunnlag for å gi mer innsikt og en dypere forståelse av hva eller hvem som legger føringene for skriptet om islam.

1.5 Forskningsmessig status og relevans

Det har vært en markant økning de siste årene i forskningen på forhold som dekker unges kulturelle og religiøse identitet, muslimske ungdommers tilhørighet til det norske og videregående skole og dens demokratiske betydning. 22. juli markerer også på dette feltet et skille, og det ble initiert en betydelig mengde forskning for å framskaffe mer kunnskap om det flerkulturelle og multireligiøse Norge. Behovet er stort for innblikk i unge muslimers egen virkelighet (Sandberg 2018, s. 13). Oversikten er langt fra uttømmende, men gir et kortfattet bilde av hvor forskningen i Norge står i dag.

Trine Anker og Marie von der Lippe har gjort kvalitative studier i videregående skole og sett nærmere på behandlingen av 22. juli, både fra lærer- og elevperspektiv. De finner at slike kontroversielle temaer i liten grad blir berørt, delvis fordi lærerne opplever det utfordrende å undervise i slike spørsmål (Anker og von der Lippe 2016, Anker og von der Lippe 2015). Audun Toft har gjennom ulike bidrag også undersøkt undervisningen om islam, med særlig vekt på medias rolle. Han konkluderer med at det bildet som dannes av muslimer som følge av kritiske hendelser, påvirker både lærere og elever og bidrar til å bekrefte karikerte bilder (Toft 2017, Toft 2019). Den medialiserte virkeligheten elevene omgir seg med er også undersøkt og belyst i en bredt anlagt antologi med skandinavisk horisont, «Contesting religion: the media dynamics of cultural conflicts in Scandinavia» (Lundby (red.) 2018).

Refleksjoner om norskhet blant elever i videregående skole er temaet hos Marta Bivand Erdal som gjennom fokusgruppeintervjuer har sett på hvilken rolle 22. juli spiller for det «Å våge å

være norske sammen» (Erdal 2018). Lignende tematikk finnes hos Rojan Tordhol Ezzati i studien «Grenser for fellesskap. Mangfold og uenigheter i lys av 22. juli» (Ezzati 2018).

Når det gjelder studier av unge religiøse minoriteter, har dette blitt undersøkt fra ulike perspektiver. «Kritiske hendelser - nye stemmer» ser nærmere på hvordan det politiske engasjement blant minoritetsungdom påvirkes av ulike dramatiske episoder i inn- og utland (Andersson m.fl. 2012). Ida Marie Høeg står bak antologien «Religion og ungdom» som belyser ulike sider ved det å være ung og religiøs i dagens Norge (Høeg 2017). Mer spesielt rettet mot muslimsk ungdom er «Unge muslimske stemmer» (Sandberg 2018). Denne studien er en del av et større prosjekt ved Universitetet i Oslo om radikaliseringsprosesser blant unge muslimer. Bushra Ishaq har også undersøkt nærmere hvordan norske muslimer forholder seg til det norske demokratiet og såkalte «norske verdier». Hun konkluderer med at den tause majoriteten i stor grad ligger nært opp til majoritetsbefolkningen med tanke på likestilling, integrering og sekularisme (Ishaq 2017).

Lars Laird Iversen retter blikket mot demokratisk samhandling og særlig skolens rolle i å etablere et uenighetsfellesskap (Iversen 2014). Iversens perspektiver er et sentralt premiss for den foreliggende studien. Når det gjelder politisk inkludering og mobilisering av minoriteter har også Jon Rogstad hatt viktige bidrag (Rogstad 2007). Skolens rolle som demokratibygger og premissleverandør for utvikling av medborgerskap er på samme måte sentralt hos Jannicke Heldal Stray som gjennom flere studier har levert viktige bidrag til debatten, bl.a. «Demokrati på timeplanen» (Stray 2011).

Opgaven berører tematisk også spørsmål rundt radikaliseringsprosesser, ekstremisme, stereotypier og delvis konspiratoriske forestillinger om islam. Her har Sindre Bangstad levert relevante studier i etterkant av 22. juli (Bangstad 2014). Anders Ravik Jupskås ser nærmere på islamofobi og høyrepopulismen i Europa i studien «Ekstreme Europa» (Jupskås 2012). Nylig stod Asbjørn Dyrendal bak en større samling analyser av ulike konspirasjonsteoretiske religiøse fenomener, deriblant ideen om Eurabia (Dyrendal 2019). Det relativt nyetablerte senteret for ekstremismeforskning i Norge, C-Rex, står bak flere relevante utgivelser knyttet til framveksten av ytterliggående bevegelser, radikaliseringsprosesser og parallelle samfunn (se f.eks. Bjørge og Gjelsvik 2015, Bjørge (red) 2018, Egge og Solhjell 2018). Senteret samler kompetanse fra Politihøgskolen, HL-senteret og Universitetet i Oslo. Viggo Vestel og Anders

Bakken berører også holdninger til ekstremisme blant unge basert på kvantitative data fra Ungdata-undersøkelsen i Oslo (Vestel og Bakken 2016, Vestel 2016).

Når det gjelder spørsmålet om integrering, flerkulturalitet og innvandring, er forskningen bredere og mer omfangsrik. Her har Marianne Gullestad gjort en grunnleggende studie gjennom «Det norske sett med nye øyne» (Gullestad 2002). Cora Alexa Døving har flere bidrag som berører integrering og religion (Døving 2009, Døving og Kraft 2013). De siste årene har Jon Horgen Friberg levert ulike rapporter som belyser og gir verdifull bakgrunnsinformasjon om sosiale forhold blant minoritetsgrupper, kulturell tilpasning og migrasjon (Friberg 2016, Friberg 2019). Det er også gjennomført flere kvantitative undersøkelser av nordmenns holdninger til innvandring generelt og også til muslimer spesielt. Integreringsbarometeret måler jevnlig endringer i befolkningens synspunkt, senest for 2017 (Brekke og Mohn 2018). Viktigere for denne studien har vært HL-senterets relativt ferske studie av nordmenns holdninger til muslimer og jøder (Hoffman og Moe 2017).

1.6 Om kapitlene

Det innledende kapittelet har gitt en oversikt over bakgrunn, metode og teoretisk perspektiv for oppgaven. Kapittel 2, 3 og 4 hviler alle tungt på det empiriske materialet, men belyser og kommenterer funnene fortløpende med relevant forskning. I noen grad berører og overlapper de hverandre tematisk. Kapittel 2 ser nærmere på elevenes religiøse og kulturelle identitet. I kapittel 3 rendyrkes noen av de karikerte forestillingene og stereotypiene om muslimer, og hvordan de muslimske elevene responderer på disse. Det fjerde kapittelet avdekker en tydelig sosial avstand, i særdeleshet mellom jentene og viser en tendens til at samtalen om kontroversielle temaer uteblir. Kapittel 5 løfter de empiriske funnene opp på et teoretisk nivå og vurderer disse i lys av Scotts teori om skjulte og åpne skript. I det avsluttende kapittelet summeres funnene opp før en betraktning om hvilke konsekvenser disse resultatene kan ha for skolen som uenighetsfellesskap og arena for demokratitrening.

2 Religiøs og kulturell identitet

Religion og religiøsitet spiller en underordna rolle i den norske offentligheten, og sammenligna med de fleste andre land framstår Norge som et sekulært samfunn (Høeg 2017). Det er imidlertid like tydelig at innvandring har aktualisert flere forhold som berører trosspørsmål, og ikke minst spørsmål som knytter seg til diskusjonen om hva som kan sies å være sentrale verdier i det norske samfunnet. «Norske» verdier omtales gjerne som «kristne» verdier.

Det følgende kapittelet vil besvare følgende forskningsspørsmål: (1) Hvordan forholder elevene seg til egen religiøsitet og kulturelle tilhørighet? (2) Hvordan forstår elevene begreper som «norske» og «kristne» verdier? (3) I hvilken grad kan muslimer få praktisere islam i det offentlige rom? (4) I hvilken grad oppleves muslimene som norske?

Kapittelet undersøker hvordan de muslimske elevene forstår seg selv som muslimer i en norsk virkelighet som gjerne oppfattes som kristen. Det er tydelig at de muslimske elevene i merkbart større grad enn de ikke-muslimske oppgir å være personlig praktiserende og troende. De muslimske elevene gir uttrykk for at det er utfordrende å praktisere islam i hverdagen, noe som bidrar til en opplevelse av å ikke være en god nok muslim, men de aksepterer en sekulær offentlighet og at muslimsk praksis kan ivaretas i den private sfæren.

Videre viser kapittelet at Norge i stor grad oppleves som et kristent land, der muslimer anses for å være innvandrere, uavhengig av om de er født her eller ikke. Kontrasten mellom det norske og islam er tydelig og uttalt. Materialet bekrefter koblinger mellom religiøsitet og etnisitet og forestillingen om at religion har blitt islam og innvandrere har blitt muslimer (Døving 2009). De muslimske elevene viser også et uttalt selvbilde som en minoritetsgruppe. De opplever seg selv som anerkjente av medelevene som muslimer, men i mindre grad som norske. Ikke minst viser dette seg gjennom språk og begrepsbruk, og innledningsvis blir begrepene «muslimsk» og «norsk» undersøkt nærmere.

2.1 Om begrepet: Hvem er «muslimene»?

Språk og begreper knyttet til etnisitet, kulturelt opphav og religiøs tilhørighet vil ofte være forbundet med en grad av utfordringer og ha en viss subjektiv dimensjon. Ord og uttrykk som i en eller annen form skal si noe om en minoritet vil ha et iboende potensial for antatte sammenhenger mellom ulike visuelle og kulturelle egenskaper (Bangstad og Døving 2015). I et materiale som dette vil en opplevd forståelse av seg selv og sin egen virkelighet spille en betydelig rolle når det gjelder ordvalg og språk. Fordi elevenes livserfaringer og kulturelle fortellinger står sentralt, har det vært viktig å unngå klare forhåndskategoriseringer i et forsøk på å la informantene selv bidra til å definere et språk og begrepskategorier.

Den leksikalske forståelsen av en muslim er en som bekjenner seg til islam (Vogt 2018). I oppgaven brukes betegnelsen «muslim» eller «muslimske elever» om de elevene som selv oppfatter og omtaler seg selv som muslim. Disse har også en familiær og kulturell bakgrunn i et muslimsk miljø. De omtaler også seg selv som troende og praktiserende muslimer.

Derimot er det mindre klart hvem «ikke-muslimske» elever er, tatt i betraktning at begrepet i prinsippet rommer resten av elevmassen. Underveis i undersøkelsen brukes imidlertid dette begrepet som en betegnelse på de som elevene selv vil omtale som «norske». Unntaksvis vil begrepet «norske elever» brukes der det utgjør et analytisk poeng i seg selv, som en kontrast til «muslimsk».

Alle elevene bruker konsekvent «norsk» som motpol til «muslim». Det er i og for seg ikke overraskende i seg selv, men er artikulert og gjennomført i materialet i den grad at det på egen hånd er interessant. Intervjugruppene var delt langs religiøse skillelinjer, i den forstand at muslimer utgjorde en kategori (men flere intervjugrupper) i motsetning til andre elever som ikke var muslimer. En slik inndeling kan riktignok i seg selv bidra til å skape denne dikotomien, men begge elevgruppene, altså både de muslimske og ikke-muslimske elevene, formidler gjennomgående en forståelse av at «muslimske elever» er noe annet enn «norske elever». Som dette kapittelet vil vise, forteller begrepsbruken i seg selv noe om forståelsen elevene selv har av muslimene som en gruppe. En uttalelse fra en av elevene er i denne sammenhengen illustrerende. Samtalen handlet på det tidspunktet om ulike opplevelser de muslimske elevene hadde hatt utenfor skolehverdagen, og eleven uttrykte at hun hadde fått

mange «kommentarer av norske på jobben egentlig» (Intervju V, s. 4). Underforstått, kollegaer som ikke er muslimer, er norske.

Ingen av elevene gjør på noe tidspunkt noen refleksjoner rundt dette fenomenet med sammenblanding av kategoriseringer. De blir heller ikke konfrontert underveis. For undersøkelsens del bidrar dette til en ekstra dimensjon rundt analysen av opplevelsen av tilhørighet til «det norske» blant de muslimske elevene. Funnet peker mot det Marianne Gullestad omtaler som «kategorienes ureflekterte selvfølgelighet», noe som innebærer at majoritetsgrupper i stor grad definerer og navngir sosiale minoritetsgrupper (Gullestad 2002, s. 42). Intervjumaterialet viser at denne selvfølgeliggjøringen også omfatter og preger språkbruken og begrepsforståelsen hos de muslimske minoritetselevne i denne studien. Antatt uforenlige kulturforskjeller blir på denne måten en stilltiende og delvis «rasialisert» sannhet som bekreftes gjennom språkbruken (Bangstad og Døving 2015, s. 19-21, Gullestad 2002, s. 117).

2.2 Egen religiøs identitet

Selv om det tidligere har vært forsket mye på religiøsitet som sådan, er det et relativt nytt fenomen å se spesifikt på unges religiøse ståsted og religiøse forestillinger. Mye peker imidlertid nå mot at interessen for dette feltet er betydelig økende, i tråd med øvrige samfunnsendringer (Høeg 2017, s. 10). Selv om denne studien ikke primært undersøker unges religiøse opplevelser, er det relevant å se nærmere på elevenes eget religiøse ståsted og hvordan de forholder seg til religion og religiøs praksis i samfunnet. I tillegg til egen personlig tro, er det av betydning hva de legger i religiøst ladete begreper som «kristne verdier» og «norsk kultur», all den tid slike uttrykk i stor grad brukes i offentligheten om spørsmål knyttet til religionens plass i samfunnet.

2.2.1 De ikke-muslimske elevene er generelt lite religiøse

De ikke-muslimske elevene gir et gjennomgående inntrykk av å være lite religiøse. Ingen betegner seg selv som troende eller praktiserende, men alle disse elevene refererer til kristen tro og tradisjon, og de fleste oppgir å være døpt og konfirmert. De sier selv at de kun deltar i

religiøse handlinger ved bestemte anledninger og høytider. Flere betegner dette som å være kulturelt kristen, i den forstand at «jeg vil ikke si at jeg er religiøs, sånn som går i kirka en gang i uka og sånne ting (...), det er ikke sånt jeg tenker så mye over, men jeg er konfirmert og døpt og sånn, så jeg vil jo si at jeg er kristen» (Intervju VIII, s.1).

Denne tilnærmingen føyer seg inn i bildet av at ungdom generelt identifiserer seg med en kristen tro som i hovedsak er preget av kulturelle og seremonielle begivenheter (Høeg 2017, s. 26). Flere viser til at familiemedlemmer, særlig besteforeldre, i større grad er troende, «men jeg føler at jeg er kristen, men jeg vet ikke helt om jeg tror på det, det er en annen sak» (Intervju VIII, s.1). De fleste elevene gir uttrykk for en allmennreligiøsitet som de selv omtaler som mer preget av kulturelle forhold, tradisjoner og verdier enn en personlig tro. Spørsmålet om religiøsitet tolkes med andre ord som et spørsmål om å være kristen eller ikke.

Noen av de ikke-muslimske informantene gir tydeligere uttrykk for å være ikke-religiøse, ateister eller agnostikere. De opplever i tillegg at spørsmålet «ikke er viktig, men sånn er det jo, det er ikke noe vi vet uansett» (Intervju II, s. 1). En av elevene kommer fra en muslimsk familie og har inntil nylig sett på seg selv som muslim, men har nå «droppa religion helt, jeg trodde ikke på det, jeg fulgte ingen regler, så jeg følte bare det var tull egentlig, så jeg er ikke religiøs» (Intervju IV, s. 1).

Samla sett bekrefter disse elevene inntrykket av en nedadgående oppslutning om religion som sådan blant unge. Stadig færre oppfatter seg selv som religiøse eller kristne, og særlig unge er mindre religiøse enn voksne (Høeg 2017, s. 25). Denne noe udefinerbare «følelsen av å være kristen» er tydelig hos de ikke-muslimske elevene i materialet. En studie som omhandler religion i utdanning, viser at særlig ungdom med norsk bakgrunn oppgir at religion spiller liten rolle (von der Lippe 2008). I likhet med andre undersøkelser, formidler de et sekulært selvbilde, men at de på samme tid har en identitet som kristen (Døving 2009, s. 108). De er i liten grad personlig troende, men har like fullt en relativt tydelig kristenkulturell identitet. De har det Jose Casanova har omtalt som en religiøs tilhørighet uten tro (Casanova 2004).

2.2.2 «Jeg tror det fra midt inni hjertet mitt».

De muslimske elevene formidler derimot en religiøsitet som i vesentlig større grad enn de ikke-muslimske elevene bærer preg av sterk personlig overbevisning. Alle oppgir at religion er viktig for dem, ikke bare fordi de ble født og oppvokst i en muslimsk familie, men «fordi jeg faktisk tror det fra midt inni hjertet mitt, før jeg legger meg så vet jeg at Gud er der og jeg ber faktisk fem ganger om dagen» (Intervju VI, s. 1).

Elevene vektlegger sterkt betydningen av å følge ritualer, regler og påbud som en integrert del av deres muslimske overbevisning. Egen tro beskrives og utdypes i stor grad med henvisning til handlinger i hverdagen, slik som bønn, faste og «hvordan vi oppfører oss, hva vi gjør hjemme, at vi prøver å vise religionen vår gjennom handlinger da, det er i hvert fall viktig for meg» (Intervju V, s. 1). En annen uttaler at han som en god muslim «gjør alt det religionen sier, ber fem ganger om dagen» (Intervju VIII, s. 1). Muslimsk tilhørighet er for disse elevene å «be og faste og holde seg til de reglene som står i Koranen og sharia» (Intervju VI, s. 1). Religiøs tro «er jo livet ditt, for hvis jeg hadde blitt tatt fra meg islam, da hadde jeg mistet en stor del av identiteten min og hvem jeg er» (Intervju V, s. 13).

Samtidig uttrykker disse elevene en tydelig opplevelse av at de ikke klarer å være det de selv omtaler som «100% religiøse, for hver dag, vi gjør, ja sånn haram-ting, som er ulovlig å gjøre hvis du er muslim» (Intervju VI, s. 1). Det er betegnende at flere omtaler seg som «ikke akkurat den perfekte muslimen» (Intervju VII, s. 1). De formidler en religiøsitet som er sterkt knyttet til handlinger, religiøse uttrykk og tradisjoner. Bare en av elevene oppgir åpent at «jeg er troende, men jeg ber fortsatt ikke fem ganger om dagen, som jeg egentlig bør gjøre» (Intervju VIII, s. 1). Tro og handlinger er for de muslimske elevene tett integrert, og de legger vekt på i hvilken grad de klarer å leve opp til kravene, selv om «det finnes ingen som er 100 %, det finnes kanskje, men det er ikke meg, så 99% da» (Intervju VIII, s. 1).

Tilsvarende undersøkelser av religiøsitet blant elever med minoritetsbakgrunn, har vist lignende funn. Muslimsk hverdagstro preges av religiøse dogmer (Sandberg 2018, s. 46). Særlig muslimske elever oppgir at de er sterkere personlig troende enn majoritetselever med altoverveiende kristen kulturell tilhørighet. Selv om det ikke er entydige funn, viser dette at religiøs tilhørighet framstår som viktigere for ungdom med minoritetsbakgrunn, og i særlig grad for muslimer (Skeie og von der Lippe 2009). En spørreundersøkelse fra 2016 viser

samme tendens, og peker på at muslimsk ungdom i svært stor grad viderefører foreldrenes tro og religiøse praksis (Friberg 2016, s. 7).

Materialet viser imidlertid også et annet fenomen. Selv om elevene oppgir at det betyr mye for dem i hvilken grad de klarer å praktisere og følge muslimske regler, så formidler de en forståelse og aksept for at den religiøse daglige praksisen er relativt privatisert og fleksibel, med tanke på det regimet de tegner opp som et ideal. Når det gjelder bønn «så er det vanskelig for oss å be på tida, men vi tar det opp seint, før vi legger oss» (Intervju VI, s. 1). Flere opplever at det er vanskelig å leve riktig og «det er egentlig ikke så bra, men Gud vet hva som er inni hjertet, så selv om at jeg gjør haram-ting, så ber jeg om tilgivelse (Intervju VI, s. 1).

Bruken av hijab trekkes ofte fram som en tydelig markør for muslimsk identitet av de muslimske jentene i materialet, og de gir klart uttrykk for at deres forhold til religion kjennetegnes nettopp ved at «først og fremst så bærer jo alle på hijab» (Intervju V, s. 1). I den offentlige samtalen om islam og muslimer i Norge brukes hijab ofte som et tegn på hva islam er og hvordan muslimer lever og praktiserer sin religion. Det er gjort flere studier blant unge muslimer i Norge som bekrefter at bruken av religiøse plagg og symboler utgjør en viktig del av den religiøse identiteten. Det begrenser seg ikke til bare å vise en muslimsk tilhørighet utad, men er også nært knyttet til den indre opplevelsen og forståelsen av hva det vil si å være muslim, inklusive en form for religiøs frihet og selvstendighet (Høeg 2017, s. 24, Jacobsen 2002). Inger Furseth har vist at unge muslimske jenter i Norge bruker hijaben aktivt som en del av det å kunne definere islam på sine egne premisser (Furseth 2014). Hijab kan på denne måten være et uttrykk for en frigjøringsstrategi der jenter selv ønsker å kunne definere sin egen versjon av islam (Jacobsen 2002, s. 148).

Friberg finner noe tilsvarende i en rapport om kulturell tilpasning blant ungdom med innvandrerbakgrunn, og peker på at det foregår en form for privatisering og tilpasning av unge muslimers religiøse liv i retning av «å fungere som et indre moralsk kompass for den enkelte» (Friberg 2016, s. 7). Muslimsk ungdom representerer et bredt spekter av trosformer, og de kan ikke umiddelbart plasseres innenfor faste rammer (Sandberg 2018, s. 20). De åpner i stor grad for egne og personlige tolkninger. Klare idealer for en riktig livsførsel kombineres med en fleksibel tilnærming til grunnleggende verdispørsmål (Sandberg 2018, s. 45).

Mange legger vekt på at det er deres egen tro, og ikke et resultat av tvang eller press fra foreldre eller omgivelser. Flere uttrykker at de aldri har «opplevd press av hverken mamma, pappa eller andre familiemedlemmer, det at jeg ber, det er mitt eget valg» (Intervju V, s. 7). De bekrefter andre funn som viser at muslimsk ungdom i stor grad betoner at deres religiøsitet er et valg de selv har tatt, uavhengig av familiebakgrunn (Sandberg 2018, s. 44-45).

2.3 Om den norske kulturarven og kristne verdier

Selv om Norge oppfattes som et sekulært samfunn der religion i stor grad er en privatsak, kobles gjerne en sekulær identitet sammen med en kristen-kulturell identitet. Selv om de ikke-muslimske elevene oppgir å være lite religiøse er de klare på at norsk kultur er å regne som en kristen kultur. Religiøse og kulturelle verdier blir i stor grad vurdert som noe felles. Norge er sekulært, men norskhet og kristendom henger sammen (Døving 2009, s. 108).

2.3.1 «Norge er jo først og fremst kristent».

Når de ikke-muslimske elevene får spørsmål om hva de forbinder med uttrykk som «den norske kulturarven» og «kristne verdier», er de fleste tydelige på at de betrakter Norge som et kristent land og at kristne verdier er viktige. «Først og fremst er det jo kristent, for det kom først» (Intervju III, s. 1). De definerer «det norske» med tydelige kristne trekk. Dette gjelder også de som sterkest gir uttrykk for å ikke være religiøse, for «det er den kulturelle delen da, jeg lever jo relativt som på en kristen måte» (Intervju IV, s.1).

De har imidlertid ingen klar opplevelse av hva «kristne» eller «norske» verdier innebærer, og svarer at det er «kanskje bare at alle er verdt like mye, og at alle har like rettigheter, og at vi skal oppføre oss bra, liksom» (Intervju VII, s.1). Norske verdier er «ting man gjør, det er ikke noe man tenker på liksom, det bare skjer, så lenge de ikke har en annen religion, og hvis du er fra Norge så er det liksom sånn man gjør» (Intervju II, s.2). Norge oppfattes som et kristent samfunn med referanser til kristne og kirkelige tradisjoner. En slik form for kulturell religiøsitet er i stor grad sammenfallende med andre og lignende undersøkelser som viser at også uten personlig tro er kristne verdier viktige for mange ungdommer (Høeg 2017, s. 26).

Det er en utbredt opplevelse blant nordmenn at kristne verdier er grunnlag for nasjonen og «det norske» (Ezzati 2018, s. 62). Hva som menes med «norskhet» eller det å tilhøre og leve i et norsk samfunn, er i og for seg noe uklart, men handler for de fleste om kultur, tradisjoner og verdier. Forståelsen av Norge tolkes gjennom et kristent verdisyn (Erdal 2018, s. 40). Intervjumaterialet bekrefter dette innrykket i stor grad.

Dette bekreftes av de muslimske elevene som også opplever Norge som et kristent samfunn, for «Norge er jo ikke et muslimsk land da, det er det jeg tenker» (Intervju V, s. 8). Nordmenn oppleves ikke i like stor grad som personlig troende, for «ifølge statistikker og sånne ting, så er jo ikke alle de som er f.eks. innmeldt i en kirke sånn kristne da, det er jo bare at de har arva på en måte da, de må ikke til en kirke for å vise at de er kristne» (Intervju V, s. 3). Mange anerkjenner kristendommens sentrale rolle i Norge, men norskhet knyttes like gjerne til religionsfrihet, slik også andre studier har vist (Erdal 2018, s. 39). De muslimske elevene anerkjenner tydelig dette som en viktig norsk verdi, og de formidler på et generelt plan en klar aksept for grunnleggende verdier i det norske samfunnet. Norge er ifølge elevene «et kristent og humanistisk land» (Intervju V, s. 14). Kristne verdier framstår dermed viktige for å beskrive en norsk kultur, også for muslimske elever.

2.3.2 Islam som anti-tese til det norske

I fraværet av en egen forståelse av hva «kristne verdier» er, brukes islam ofte som et kontrasterende eksempel. Norge er «en kristen kultur, den måten vi lever på i forhold til sånn de lever i islamske land for eksempel, ja da er det jo veldig annerledes» (Intervju I, s.2). Flere av informantene uttrykker at det norske best kan forklares som en motsetning til islam og muslimske samfunn, «for islam er jo ikke akkurat kjent for å ha liksom de beste kvinnerettighetene i verden» (Intervju IV, s.2). Islam framstår for flere elever som eksempel på hva Norge ikke er, og det gjelder «alt liksom, vi kan jo ta for eksempel det at damene går med hijab og sånn, ikke sant, det er jo en islamsk kultur, og det er (...) ja man gjør jo ikke det sånn i utgangspunktet liksom, hvis man er norsk» (Intervju I, s. 2).

Kontrasten til islam er med andre ord noe de selv bruker for å beskrive og begrunne det de anser som norske verdier. Flere av elevene uttrykker «at vi er mer kristent enn noe annet egentlig, vi har mere kristne verdier og tanker enn det vi har liksom muslimske tanker»

(Intervju I, s. 2). På denne måten etableres et delvis karikert bilde av islam som en antitese til det opplevde «norske» og «kristne». Andre gir imidlertid selv uttrykk for at forskjellene mellom det de anser for «norske» verdier og «muslimske» verdier ikke er avgjørende for hvordan de betrakter muslimer og islam som sådan. Flere «syns egentlig de er ganske like oss, de har like verdier, og like på en måte holdninger til ting da, som oss» (Intervju VII, s. 1).

2.4 Om religiøs praksis i det offentlige rom

Materialet har flere berøringspunkter med den stadig pågående debatten om religiøse ytringer og praktisering av islam i det offentlige rom. Flere videregående skoler har vurdert å etablere bønnerom for muslimer. Den politiske debatten i Norge tar jevnlig opp spørsmålet om muslimer eksempelvis skal ha rett til å kalle inn til bønn i det offentlige rom (Dagbladet 25.04.18). Diskusjonen er relativt polarisert, noe som også kommer fram blant elevene, selv om hovedinntrykket er at religion som sådan nok er et større problem enn islam i seg selv.

2.4.1 «Moskeer med kupler hører ikke hjemme her i Norge»

De ikke-muslimske elevene viser i hovedsak en aksept for at muslimer praktiserer sin religion i Norge. «Jeg er vant til det, halvparten i klassen vår er jo muslimer nå, og jeg har jo alltid vokst opp med og vært gode venner med flere» (Intervju VII, s. 1). Et fåtall problematiserer forskjellene mellom muslimske elever og seg selv. De ser at det eksisterer noen kulturelle ulikheter, men gir klart uttrykk for at muslimske medelever «er helt vanlige mennesker de og, som bare lever på en annen måte enn oss» (Intervju II, s. 2).

Mange gir uttrykk for at de i denne sammenhengen ikke ser på islam spesielt, men er mer opptatt av hvordan religiøst liv skal kunne praktiseres generelt. Dette henger delvis sammen med at elevene i liten grad selv oppgir å være religiøst praktiserende. Norge er for disse elevene et sekulært samfunn der religion er et privat anliggende. Skepsis til religiøse uttrykk retter seg for mange mot «religion generelt» (Intervju IV, s. 11), og ikke nødvendigvis mot islam i særdeleshet

Når det gjelder islam, er det imidlertid flere som formidler en tydelig skepsis til religiøs praksis i det offentlige rom. De gir klart uttrykk for at muslimer ikke skal kunne kalle inn til bønn i offentligheten, og at de ikke skal kunne bygge «sånn store moskeer der de har bønnerop og sånn flere ganger daglig, for moskeer med kupler hører ikke hjemme her i Norge» (Intervju IV, s.3-4). Dette begrunnes med at «hvis vi hadde kommet til dem, så hadde jo vi måtte dekke oss til og alt mulig, så jeg syns ikke at de skal bygge moskeer og sånn her i Norge, jeg føler liksom at da blir enda mere av den norske kulturen borte» (Intervju III, s. 3).

Noen uttrykker at de mener muslimer riktignok kan få lov til «å leve litt som de gjorde, men de har jo flytta til Norge for en grunn, da burde de jo bli litt integrert i samfunnet, de kan jo ikke bare fortsette å leve sånn de mener er riktig» (Intervju I, s. 6). Dette aktualiseres også i forbindelse med feiringer av høytider, der noen reagerer på at muslimske medelever kan søke om ekstra fri i forbindelse med feiring av id (Intervju III, s. 11).

Andre gir imidlertid klart uttrykk for at muslimer bør «få praktisere religion akkurat sånn som kristendom, og de andre religionene, for det er jo ikke sånn at vi burde være så etnosentriske på en måte at vi setter vår religion øverst» (Intervju VII, s. 2). Tilsvarende gjelder for fri ved høytider, der disse elevene «syns i hvert fall det er bra at vi har det sånn at de kan ta seg fri når de har id da, det må være på lik linje med at vi har fri når vi har jul, og så syns jeg det er veldig bra med bønnerom» (Intervju VII, s. 5).

Generelt gir de ikke-muslimske elevene uttrykk for at det å praktisere islam bør sidestilles med enhver annen religiøs praksis, både i offentligheten og i skolen. Motforestillinger mot eksempelvis bønnerop er mer et uttrykk for skepsis til religion som sådan, og er i liten grad rettet spesifikt mot muslimer. Det er en gjennomgående aksept for muslimsk tilhørighet og praksis, selv om det riktignok «skal være en grense, fordi jeg vil liksom ikke at det skal bli mer moskeer enn kirker i Norge, det skal liksom ha en grense» (Intervju II, s. 3).

2.4.2 «Det er veldig utfordrende å være en god muslim her».

De muslimske elevene formidler i noen grad en ambivalens når det gjelder praktisering av islam i hverdagen. De gir uttrykk for at det er vanskelig å være en god muslim i Norge, men viser samtidig stor aksept for et sekularisert Norge. En av informantene opplever at

det er veldig utfordrende å være en god muslim her, for hvis jeg drar til et muslimsk land, der damer ikke er for eksempel veldig lettkledde, der det er moskeer overalt, da er det lettere å holde seg til troen, men hvis du er i et land som Norge hvor det nesten ikke er religion, hvor jenter er veldig lettkledde, det er alkohol og det er veldig mye dop, da kan det være litt vanskeligere å vokse opp (Intervju VIII, s. 7).

Her formidles det en kombinasjon av utfordringene ved å være muslim i en norsk sekulær hverdag og at ulike fenomen ved en norsk oppvekst er lite forenlig med muslimsk tro. Samtidig viser det en fleksibilitet, for «siden jeg ikke er så sterk som jeg bør være, så følger jeg på en måte den strømmen mot fest og sånt, for det er det også veldig mange av vennene mine gjør» (Intervju VIII, s. 8). Når det gjelder bønn, «så får jeg ikke praktisert det her, men det er jo mye lettere hjemme, men det er jo det eneste egentlig» (Intervju V, s. 8).

Slike spenninger viser seg ved flere anledninger, og bekrefter et inntrykk av at de muslimske elevene i stor grad opplever en hverdag preget av to kulturer som formidler relativt ulike verdisyn. Dette bekrefter øvrige tendenser og funn som peker mot at unge muslimer er mer religiøse enn andre ungdomsgrupper, men også at unge muslimer er mer privatiserte i sin tro enn foreldrene. De ønsker å frigjøre seg og gir uttrykk for at de er selvstendige i møte med forventninger fra samfunn og familie (Friberg 2018).

Noen oppgir at de opplever denne spenningen som problematisk. De står i en konflikt mellom strenge krav og regler knyttet til det å være muslim og et åpent og liberalt samfunn. Dette gjelder i særlig grad de elevene som selv har kommet til Norge, i motsetning til de som er født og oppvokst her. En av informantene sier «for eksempel det der da, i islam så er det veldig strengt med jenter, du skal nesten ikke klemme jenter en gang, ikke sant. Og i Norge, så er det så og si umulig, for når du møter en nye person, så hilser du uansett» (Intervju VIII, s. 9). Opplevelsen av å være minoritet knytter seg for disse elevene til graden av religiøs praksis i offentligheten, for «hvis du ser på Iran eller Tyrkia hvor de har bønnerop, så er det fordi nesten alle er muslimer og de forstår arbeidsdagen» (Intervju V, s. 8).

I noen grad uttrykker de muslimske elevene at større tilgang på f.eks. moskeer eller bønnerom ville ha gjort det enklere å praktisere religionen, for «siden det egentlig ikke finns noen ordentlige moskeer her, og siden vi er på skolen på fredag, så kan ikke vi dra til fredagsbønn»

(Intervju VI, s. 9). Hvis de hadde hatt tilgang til et bønnerom på skolen, sier flere at da ville de «gått og bedt på tida» (Intervju VI, s. 9).

Hovedinntrykket er imidlertid at de muslimske elevene i altoverveiende grad anerkjenner det å leve i et sekularisert samfunn. Flere oppgir at de ønsker seg den «friheten til å bare ta seg en pause og gå og be» (Intervju V, s. 8). Samtidig gir de uttrykk for at selv om de ville ha brukt moskeer i større grad hvis de var der, så er det «ikke sånn hverdagen i Norge fungerer, så da må man tilpasse seg samfunnet man lever, og det kan jo hende at bønnerop er til distraksjon for mange andre og det er jo heller ikke riktig å distrahere andre» (Intervju V, s. 8).

2.5 «Du er innvandrer uansett»

Intervjumaterialet berører på ulike måter spørsmålet om integrering. «Religion» i offentligheten er for mange ensbetydende med «islam». Muslimer forstås som en gruppe med «utlendinger» som må innpasses i en norsk kontekst. Fra en situasjon der innvandrere tidligere som regel ble kategorisert etter nasjonale trekk, er begrepet innvandrer i dag i større grad en religiøs identifikasjon. Innvandrerer har blitt muslimen (Døving 2009, s. 107).

2.5.1 Muslimer som innvandrere: akseptert, men annerledes

De muslimske elevene gir uttrykk for at de opplever at medelever aksepterer muslimer og islam. Selv om det forekommer negative reaksjoner på dem som muslimer, så er det «ikke alle som er sånn da, det er kanskje noen få som ikke respekterer og aksepterer det, men det må man jo takle» (Intervju V, s. 4). En av de muslimske elevene som selv er født i Norge poengterer også at hun føler seg velkommen, og at «de aller fleste er jo ganske hyggelige, for vi har vært her såpass lenge på en måte» (Intervju V, s. 2). Til tross for at de både er født og oppvokst i Norge, møter de delvis en forestilling om at de representerer en gruppe som i utgangspunktet ikke hører hjemme. Flere av de muslimske elevene «tror ikke de jentene som har på hijab som ble født her blir sett som norske jenter» de heller (Intervju VI, s. 5).

Mange oppgir på eget initiativ at de ser på seg selv som noe annet enn det majoriteten representerer, for «vi er jo en minoritetsgruppe» (Intervju V, s. 8). Særlig jentene formidler en

forståelse av at det å være muslim er å være en minoritet. De representerer en synlig annerledeshet i møte med omgivelsene og de får ofte reaksjoner på hijaben, men det har «blitt så vanlig føler jeg så hvis noen gir deg et blikk eller snakker litt annerledes da, da får man bare forholde seg til det» (Intervju V, s. 5).

Flere av de muslimske elevene viser til et ønske om å tilpasse seg en norsk virkelighet preget av eksempelvis kvinners rettigheter, religionsfrihet og ytringsfrihet. For mange er det avgjørende å argumentere med disse verdiene i møte med det norske. Her trekkes diskusjonen om hijab også inn, med referanser til arrestasjonen av en muslimsk kvinne i Frankrike som brukte burkini på en strand. «Hvis du er fri til å gå så lite kledd som du vil så burde du være fri til å gå så mye dekket til som du vil, for hvis du kan gå i skjørt og shorts og t-skjorte, så kan du også få gå i hettegensere, høyhalsa eller noe på hodet» (Intervju V, s. 6). Likestilling og jenters rett til å ta egne valg på tvers av familiære normer er viktig for mange, og de muslimske elevene legger selv stor vekt på disse verdiene.

2.5.2 Muslimer er ikke norske

Til tross for at de muslimske elevene på denne måten gir uttrykk for at de selv opplever tilhørighet til «norske verdier», oppgir flesteparten samtidig at de ikke blir vurdert som norske av medelever og av samfunnet ellers. På et direkte spørsmål om de blir sett på som norske, svarer de «nei, nei, aldri som norsk, selv om jeg ble født her, så skulle jeg aldri føle meg norsk, eller bli sett som norsk» (Intervju VI, s. 4). Denne opplevelsen av ikke å bli anerkjent som norske er gjennomgående, for «uansett hva utenlandske folk gjør, så blir vi ikke norske. Jeg kan språket, jeg kan kulturen, men jeg ser ikke norsk ut, derfor blir jeg ikke akseptert som norsk. Det er bare en realitet, det er sånn det er» (Intervju VIII, s. 4).

Selv om det på noen områder er ulikheter knytta til om elevene er født i Norge eller ikke, er det påfallende samsvar blant elevene når de får spørsmål om de selv opplever å bli akseptert som norske. Flertallet av de muslimske elevene i dette materialet er født og oppvokst i Norge, men gir uttrykk for «at du på en måte føler deg ikke helt hjemme her, men så føler du deg heller ikke helt hjemme i ditt eget hjemland, fordi det er såpass forskjellige kulturer, så vi vil jo på sett og vis kalle oss norske, men ikke 100% på en måte» (Intervju V, s. 4).

Også de norskfødte opplever med andre ord selv at de representere noe utenlandsk, for selv om «du ble født her og mener selv at du er norsk, du går til de norske og spør om du er norsk, de kommer til å si «nei, du er ikke norsk» (Intervju VIII, s. 4). Flere bekrefter dette inntrykket og uttaler at «hvis du går til en norsk person og sier «Er jeg norsk?», så sier de nei. Så spør du hvorfor og så sier de «Du ser ikke norsk ut». Jeg kan språket, men blir jeg ikke sett på som norsk, bare på grunn av utseende» (Intervju VIII, s. 4).

Når de selv skal forklare denne opplevelsen, vektlegger de muslimske elevene selv i stor grad utseende og etnisitet. Flere formidler en forståelse av seg selv der det er «naturlig at folk ikke ser meg som norsk, for jeg er ikke norsk og kommer aldri til å bli norsk» (Intervju VI, s. 4). De fleste muslimske elevene bekrefter at «ja, vi er ikke etniske da, altså vi skiller oss ut sånn utseendemessig, så da er det litt vanskelig å kanskje føle seg som norsk av og til, (...) du møter f.eks. blikk, siden du ser annerledes ut» (Intervju V, s. 4). På oppfølgingsspørsmål om hvem som sender blikk, er det «de etnisk norske».

Etnisitet og utseende gjentas av flere og brukes på linje med religiøs tilhørighet. På et spørsmål om forholdet mellom ikke-muslimske og muslimske elever, svarer de betegnende nok at «det vil jo være som å si hvordan forholdet er mellom etnisk norske og ikke-etnisk norske» (Intervju V, s. 3). En av guttene introduserer seg selv med å slå fast at «jeg er tyrker og jeg er muslim» (Intervju VIII, s. 1). Senere i samtalen poengterer han imidlertid at «jeg ser ikke så utenlandsk ut som mange andre gjør, men man kan fortsatt se at jeg har utenlandsk bakgrunn» (Intervju VIII, s. 4).

At de muslimske elevene gir uttrykk for at de blir aksepterte som muslimer, men ikke som norske, kommer fram også i andre studier. Marta Erdal viser at muslimske ungdommer opplever selv å kjenne tilhørighet til Norge, men at de samtidig møter manglende aksept fra omgivelsene (Erdal 2018, s. 37). Koblinger mellom religiøsitet, etnisitet og utseende bekreftes også i en undersøkelse blant unge i Oslo. Hudfarge spiller sammen med religiøsitet i ungdoms bevisstheter rundt religion, og at det å være muslim forbindes med utseende. «Hvithet» er å være norsk (Vassenden og Andersson 2011). Islam blir på denne måten brukt for å kategorisere identitet blant unge på linje med etnisitet.

2.5.3 Islam er ikke norsk kultur

I forbindelse med ulike verdispørsmål kommer det fram en viktig nyanse i materialet. De ikke-muslimske elevene setter som vist likhetstegn mellom kristendom og norsk kultur. De muslimske elevene ønsker derimot å tydeliggjøre skillet mellom religion og kultur, særlig i møte med følsomme og problematiske temaer som hijab, arrangerte ekteskap, æresdrap og omskjæring. De opplever at omgivelsene i stor grad kobler islam og negative kulturelle trekk. Selv gir de uttrykk for at de «hater når folk blander mellom kultur og religion, for det er mye, f.eks. i vår kultur, det er mye negativt, men det har ikke noe med religion å gjøre, at liksom menn skal være over damer og det der» (Intervju VI, s. 11). De gjentar ofte at når det gjelder diskusjonen om innvandring og integrering, knyttes islam ofte til vanskelige og klart negative forhold. Selv gir de tydelig uttrykk for at deres muslimske tro er avgrensa fra spørsmålet om kultur.

Selv om de fleste ikke-muslimske elevene er tydelige på at de ikke ønsker å kritisere muslimer spesielt, brukes islam av mange systematisk som eksempel på problemer og utfordringer i forbindelse med integreringsspørsmålet. Innvandring forstås i all hovedsak som ensbetydende med muslimsk innvandring, og en muslim oppfattes i denne sammenhengen som en innvandrer, i kraft av å være en del av det de oppfatter som en muslimsk kultur i motsetning til det norske.

2.5.4 Om det flerreligiøse samfunnet: «Religion er bare islam nå»

Sammenstillingen av religion og islam bidrar til at muslimer framstår som «de religiøse» (Ezzati 2018, s. 61). Flere av de ikke-muslimske elevene bruker diskusjonen rundt KRLE-faget som eksempel på religionens plass i samfunnet. Gjeninnføringa av kristendommen som en sentral del av faget kan være positiv, fordi det da ble «noe mindre fokus på bare islam, og jeg føler at religion er bare islam nå» (Intervju III, s. 10). En slik fortolkning underbygger en forståelse av at religion utgjør en dimensjon i integreringsdebatten, og at det gjelder islam spesielt. Kategorien «muslim» blir i praksis ofte en etnisk gruppe (Ezzati 2018, s. 50).

Målet om et flerkulturelt samfunn er ifølge disse elevene en feilslått strategi. Samfunnet bør være mer «homogent egentlig, for jo mer blanda det blir, jo mer ustabil blir det» (Intervju IV, s. 11). Noen av elevene gir klart uttrykk for at de ikke ønsker flerkulturalitet på bakgrunn av hendelser der norske muslimer har blitt radikaliseret, til tross for integreringsarbeidet. At det er rekruttert fremmedkrigere blant de som er født i det de omtaler som «hvite samfunn i Norge», brukes som begrunnelse på at integreringa ikke har fungert. Delvis blir dette forklart med islam i seg selv og at islam og religion som sådan hindrer integrering (Intervju IV, s. 6).

2.6 Oppsummering: Akseptert som muslimer, men ikke som norske

Materialet avdekker en tydelig forskjell i egen religiøsitet mellom de muslimske og de ikke-muslimske elevene. Muslimsk ungdom oppgir ofte å være mer religiøse, noe dette intervjumaterialet bekrefter. Tilsvarende tydelig er den opplevde forskjellen på islam som en anti-tese til «det norske». Muslimer aksepteres, men anerkjennes ikke som norske, noe de muslimske elevene selv bekrefter, selv om de oppgir stor grad av aksept for og tilhørighet til det de selv omtaler som norske verdier. De gir uttrykk for at de anerkjenner majoritetens definisjon av muslimer som en minoritet.

De muslimske elevene i dette materialet bekrefter tidligere undersøkelser som viser at de ønsker å etablere «både en religiøs identitet som muslim, og en identitet som integrert norsk statsborger» (Døving 2009, s. 120). Denne iboende konflikten skaper en situasjon der innvandrere og nordmenn oppfattes som gjensidig utelukkende størrelser. Når innvandrerer er blitt muslimen, oppfattes «norsk» og «muslim» som en naturlig dikotomi. En slik kontrasterende begrepsbruk preger store deler av materialet.

3 Forestillinger om islam og muslimer

Det foregående kapitlet viste at de muslimske elevene gir uttrykk for at de føler seg aksepterte som muslimer. Samtidig formidler de en virkelighet preget av skepsis og utbredte fordommer. Det er på det rene at det eksisterer stereotype og karikerte forestillinger om islam og muslimer i offentligheten, delvis som et resultat av framstillinger i media (Hoffmann og Moe 2017, Gardell 2011, s. 14-15). De siste årene viser også en oppblomstring av islamofobe bevegelser også i Norge (Døving og Emberland 2018, s. 194-196).

Det følgende kapitlet griper tak i stereotypiene og undersøker hvordan disse finner veien inn i skolehverdagen og spesielt hvordan de preger de muslimske elevene. Kapitlet søker svar på følgende spørsmål: (1) Hvilke forestillinger om islam eksisterer blant de ikke-muslimske elevene? (2) I hvilken grad opplever de muslimske elevene å møte fordomsfulle holdninger? (3) Hvordan forholder de seg til slike karikerte forestillinger?

Kapitlet viser en betydelig bredde og variasjon blant de ikke-muslimske elevene. Delvis bekreftes en del islamofobe ideer, men disse blir også imøtegått av andre. De kritiske ytringene som kommer fram blir balansert underveis, men kapitlet lar de tydelige fordommene komme til orde. For det første omtales muslimer som en relativt homogen gruppe. Videre kommer det fram at noen tydelige kulturelle troper preger samtalen om islam. Muslimer assosieres med tvang, kvinneundertrykkelse og sosial kontroll og bruk av hijab spiller en symbolsk viktig rolle. Elevene oppgir også hyppige referanser til terrorisme, vold og ekstremisme, og islam oppleves av noen som en trussel mot norsk kultur og det norske samfunnet som sådan.

De karikerte stereotypiene av islam konstituerer i stor grad samtalen, og fungerer som knagger der elevene kan henge ulike tolkninger. Ikke minst bidrar stereotypiene til å prege de muslimske elevene, som må forholde seg til utbredte fordommer om islam. Uavhengig av holdningene til muslimer, pågår det blant elevene en normalisering og selvfølgeliggjøring av tydelig karikerte forestillinger om islam og muslimer.

3.1 Muslimer som en homogen gruppe

Christine Jacobsen har pekt på en generell tendens til at muslimer ofte blir sett på som representanter for en homogen og enhetlig gruppe i samfunnet. Uavhengig av åpenbare ulikheter og variasjoner, framstår islam som en avgrensa kultur, og muslimer er representanter for denne gruppen med ulike karakteristiske trekk (Jacobsen 2005). I en integrasjonskontekst bidrar slike unyanserte forestillinger og framstillinger til en forveksling mellom muslimer som en gruppe og ikke som en kategori. Det kan være relevant i noen sammenhenger å omtale muslimer i flertall, men ikke i den forstand at muslimer som sådan innehar spesifikke holdninger eller meninger (Døving 2009, s. 110-111). Muslimer opplever ofte å bli tillagt egenskaper som baserer seg på forestillinger om muslimene som en gruppe (Hoffmann og Moe 2017, s. 24).

3.1.1 Islam er et land og muslimer har ett språk

Generelt oppfatter de ikke-muslimske elevene muslimer som en homogen gruppe. Det er en utstrakt bruk av «de» i omtalen av muslimer og hva de representerer. Muslimer omtales gjerne med felles språk og også felles hjemland. Det er en gjennomgående forståelse hos elevene at muslimer deler noen grunnleggende verdier og holdninger, og muslimene anses for å ha noen felles trekk som «er veldig typisk, for spesielt i hjemlandet dems så er det veldig få som går uten hijab» (Intervju III, s. 2).

Slike uniforme forestillinger om muslimer kommer også fram i andre studier (Ishaq 2017, s. 21). Sosiologen Zygmunt Baumann brukte begrepet «essensialisering» om en slik tendens til å betrakte grupper i samfunnet ut fra generelle trekk ved noe denne gruppen *er*, og ikke hva de enkelte individene *gjør* (Baumann 2005, s. 96). I denne sammenhengen blir muslimer betraktet som en gruppe som har noen felles trekk i kraft av være muslimer, uavhengig hva den enkelte troende måtte gjøre. Det er en relativt tydelig forståelse blant de ikke-muslimske elevene at muslimer deler noen felles kjennetegn, noe som bekrefter at muslimer i større grad enn andre religiøse minoriteter utsettes for dette (Bangstad og Døving, s. 93-95).

Variasjonen er imidlertid stor, og flere er kritiske til å behandle muslimer som en gruppe. Særlig knyttes dette til omtalen av muslimer i media i etterkant av dramatiske hendelser der

muslimer er involvert. «Jeg føler at folk tar alle muslimene som en person da, at de fremhever at det akkurat er muslimene liksom som, ja de sier det liksom i flertall, at muslimene gjør det liksom» (Intervju II, s. 2).

3.1.2 «Vi er forskjellige»

De muslimske elevene opplever på sin side at de i stor grad blir sett på nettopp som en ensarta og homogen gruppe. «Folk tror at alle som har på hijab er fra samme område og har samme kultur og tankemåte, de bare holder seg til den tanken de har, at alle muslimer har samme tankegangen» (Intervju VI, s. 3). Flere oppgir en tydelig irritasjon over forestillinger om muslimer som formidles i ulike kanaler, og «altså når det står islam der, i og med at folk kanskje ikke har nok kunnskap om dette, så vil de putte alle muslimer oppi én kategori da, hvis du skjønner hva jeg mener» (Intervju V, s. 7).

De peker selv på at muslimer selvfølgelig har noen felles verdier og normer som i noen grad gjelder mer for muslimer enn ikke-muslimer, men «vi har forskjellige tolkninger av religionen, vi må akseptere at vi er forskjellige, og det er enkelte mennesker som ser ut til å ikke forstå det helt da, at ikke alle muslimer er like religiøse, at vi er forskjellige» (Intervju V, s. 7). De poengterer her en individualisert versjon av religionen, der «alle skal leve islam for seg selv» (Intervju V, s. 7).

3.2 Islam som tvang, undertrykkelse og sosial kontroll

En utbredt forestilling om muslimer er at de representerer et verdisett som i stor grad bryter med anerkjente og viktige verdier i vestlige samfunn (Gardell 2011, s. 8). I offentligheten og i den løpende samfunnsdebatten trekkes ofte bruken av hijab fram som et symbol på islam som en undertrykkende religion preget av tvang og sosial kontroll. Intervjumaterialet viser også at for elevene er bruken av et slikt hodeplagg forbundet med sterke følelser både blant de ikke-muslimske og ikke minst de muslimske elevene.

3.2.1 «Hijab er tvang eller hjernevasking, det er aldri et valg»

Bruken av hijab nevnes hyppig og vurderes av noen som et tegn på tvang og kvinneundertrykkelse. Flertallet oppgir at en av de første assosiasjonene til islam knyttes til religiøse hodeplagg som kan oppleves som kvinnediskriminering, «fordi det ble jo laget for at kvinner skulle dekke seg til fordi mannen er den dominerende i familien og fordi mannen skal bestemme, det er noe skummelt med det» (Intervju III, s. 4). «Hijab og sånn, det er bare aldri et valg, enten så blir du hjernevaska når du er ung, eller så blir du tvunget til det, enten tvang eller hjernevasking, det er aldri et valg» (Intervju IV, s. 4).

De samme elevene uttrykker betydelig skepsis til muslimenes syn på kvinner, i kontrast til den likestillingen Norge har gjennomført. «Jeg syns det kvinnesynet er så fælt jeg, for det er jo noe Norge har jobba med i mange år, og så tar vi inn mange som ikke respekterer likestilling, og som ikke kommer til å respektere likestilling» (Intervju III, s. 14). Muslimene tillegges her et grunnleggende felles verdistandpunkt som bryter med sentrale norske verdier. Islam framstår som en fast størrelse som ikke lar seg endre.

Som det kom fram i kapittel 2, opplever noen elever at muslimske verdier ikke passer inn i det norske samfunnet, for «om man drar til islamske land da, så ser man i forhold til hvordan det er i Norge da, i hvert fall at det er veldig stor forskjell». (Intervju I, s. 4). Verdispørsmålene knyttes i stor grad til familiære og sosiale forhold. Mange referer til ulike eksempler de har jobbet med i andre fag i skolesammenheng, deriblant diskusjonen om sosial kontroll i muslimske miljøer, og «det var helt sjukt å se på, sånn hvis hun går ut av døra så har hun ikke noe å gjøre i familien, så da dreper vi henne, det var sånn» (Intervju I, s. 4).

Til tross for en tydelig kritikk av tvang og sosial kontroll, viser de fleste elevene også til at islam ikke utelukkende representerer undertrykkelse. Selv om islam står for noe «litt annerledes på enkelte ting da, f.eks. kvinneroller og sånne ting, så er det ikke noe jeg legger merke til og tenker over» (Intervju VII, s. 1). De aksepterer forskjelligheten og gir muslimene rett til delvis å leve etter andre verdinormer enn de selv er enige i. Noen peker også på at et fenomen som kvinneundertrykkelse i like stor grad finner sted i andre sammenhenger enn utelukkende muslimske miljøer (Intervju I, s. 4).

Særlig kommer disse nyansene til uttrykk når det gjelder skillet mellom hijab og andre religiøse plagg. Flertallet av elevene viser i hovedsak aksept for hijab, men avviser tydelig bruk av burka og niqab.

Hijab er ikke noe stress. Niqab er en annen sak. Det syns jeg ikke noe om. Det er spesielt at folk skal dekke til alt. Det er kvinnediskriminerende, og det er jo mange som blir skremte av det, i hvert fall i Norge. Så det er noe de kunne lagt igjen. Ja, det mener jeg faktisk. Det er ikke for å være rasistisk liksom, men det er helt meningsløst (Intervju I, s. 6).

Det er like fullt et poeng i seg selv at hijab trekkes fram i den grad det gjør i samtalen med de ikke-muslimske elevene. De formidler en åpenbar forståelse av hijab som et religiøst uttrykk og som en viktig religiøs markør hos muslimske medelever.

Det er også interessant at de muslimske guttene i materialet poengterer at hijab er en viktig del av et muslimsk uttrykk. De «vet ikke hvorfor folk er opptatt av hijab og sånne greier, fordi jenta kan kle på seg det hun vil. Det er hun som bestemmer selv, vi kan ikke tvinge hva hun skal kle på seg» (Intervju VIII, s. 5). De gjør imidlertid også et klart skille mellom hijab og andre plagg. Hijab kan etter deres syn vanskelig være problematisk for andre, men «hijab og niqab, det er stor forskjell, niqab skjønner jeg folk ikke kan akseptere, men hijab er null grunn til å diskutere» (Intervju VIII, s. 5).

3.2.2 «Det er mitt valg!»

Forestillingen om at hijab representerer undertrykkelse av jenter, trekkes også frem hos de muslimske elevene i materialet. Generelt gir de uttrykk for at «det har noe med fordommer å gjøre fordi når du har på hijab, så tror de at du er på en måte undertrykket, de har fordommer, ikke sant» (Intervju VI, s. 2). Lignende utsagn gjentas også av andre som bekrefter en åpenbar frustrasjon over at særlig medelever tror at «vi er undertrykket og at vi blir tvunget til å ha på hijab, og ikke får lov til å gjøre alle tinga, f.eks. gå ut med venner og sånn, de tror sånt, men det er ikke sånn» (Intervju VI, s. 2). Det understrekes gjentatte ganger at selv om hijab av noen tolkes som tvang,

så skal det ikke være tvang i religionen, altså f.eks. jeg da, jeg startet med hijab for to år siden, men jeg har aldri i livet mitt opplevd press av hverken mamma, pappa eller andre familiemedlemmer. Det er mitt eget valg. Og det at jeg ber, det er også mitt eget valg. De har aldri presset meg for noe sånt, jeg tenker det er veldig feil å si at foreldre presser barna til å be, for greit, det kan kanskje skje i noen hjem, men det skal ikke være slik, skjønner du? Det skal ikke det (Intervju V, s. 8-9).

De formidler en felles forståelse av at tvang ikke kan begrunnes religiøst. Tvang kan nok forekomme, men da forklares det med kulturelle tradisjoner. Hvis noen «blir tvunget til å ta på hijab er det ikke på grunn av religion, men det er på grunn av kultur, fordi i islam, i koranen, så står det at det er ingen tvang i religionen, for Gud ga oss viljen» (Intervju VI, s. 10-11). De muslimske elevene avviser også at de lever under streng sosial kontroll. «De tror at du er liksom streng, og den personen de ser på TV og har på hijab og er fra en annen kultur og har en annen tradisjon og tankemåte, og er så streng og det der, men det er ikke nødvendigvis det» (Intervju VI, s. 2). Det er tydelige kontraster til det flere av de ikke-muslimske elevene oppgir, og de muslimske elevene går til dels kraftig i møte med forståelsen av at de selv er undertrykte.

Jentene i undersøkelsen tegner et flertydig bilde av hvordan de opplever å bli møtt med fordommer av omgivelsene på at de bruker hijab. Noen oppgir at de i hovedsak ikke har opplevd noe negativt eller problematisk, men samtidig refererer de til episoder der «en dame kom bort til meg og sa at «Jeg liker ikke folk som tar på hijab, de burde ikke være her», og sånne ting det sårer jo» (Intervju V, s. 2). En annen har opplevd å bli dratt av hijaben, «men da har du jo som regel andre venner som kommer og trøster deg og sier at du må ikke høre på dem» (Intervju V, s. 2). Flere sier også at de har hatt gode opplevelser og «fått veldig mye positiv tilbakemelding, og det gjør jo noe med selvtilliten, det gjør at man føler seg bedre, man husker jo det som har såret deg, men man går videre» (Intervju V, s. 2).

De muslimske guttene i materialet imøtegår også kritikken fra omgivelsene av de som bruker hijab, for «hvis det er en som klager på at en jente bruker hijab, så spør jeg han: «Plager det deg?» Hvis han sier ja, så sier jeg «Hvordan plager det deg?» Er det en grunn til at en hijab som bare dekker hodet plager vedkommende?» (Intervju VIII, s. 5). Norge er et fritt land, der

«man kan gå med hva man vil, og jeg kan bare si at det er jeg som bestemmer hvordan jeg skal se ut, hvordan jeg skal kle meg, andre kan ikke bestemme» (Intervju VIII, s. 6).

De muslimske elevene opplever at samfunnet ikke skiller mellom hijab og andre plagg, og at fordommene rammer dem som troende, noe som gjør noe med deres egen opplevelse av egen religiøs identitet. Jentene gir selv uttrykk for at de opplever dette som en utfordring, for

hvis jeg nå hadde vært like religiøs, men tatt av hijaben, da hadde jeg hatt et annerledes liv, da hadde jeg kanskje fått mer venner, hadde vært mer integrert, det kan jeg godt si, for når folk ser at du har på hijab, det er litt vanskelig å få venner hvis man har hijab, fordi de tenker at «Hun der, hun får ikke lov å gå med oss», det er sånn de tenker (Intervju VI, s. 2).

Jentene gjentar flere ganger at det å kunne uttrykke og vise sin egen religiøse identitet er viktig og at dette trumfer flere andre forhold. De velger å bruke hijab av religiøse grunner, selv om de selv ser at mye ville vært enklere ved å ikke bruke hijab. De gir gjentatte ganger uttrykk for at de ikke ønsker at hijaben skal definere hvem de er i møte med andre, for «jeg vil ikke at det skal være mest vekt på hijaben min» (Intervju V, s. 11). Underveis i intervjuene ble de utfordret på et eventuelt forbud mot bruk av hijab, noe de ga uttrykk for ville være vanskelig, men «hvis det blir forbudt og jeg tar av meg hijaben, da har jo jeg ikke gjort det frivillig, men jeg gjør det fordi jeg er jo en del av det norske samfunnet og jeg må følge lover og regler, men jeg vil jo kjempe for min egen rett til å ha det på» (Intervju V, s. 9).

Flere av de muslimske elevene fokuserer også på at deres valg av utdanning og yrke er et uttrykk for at de selv bestemmer. De verdsetter verdien av likestilling og frihet, for «selv om du er mann eller kvinne, du har like rettigheter, ja det er jo det som er bra, det er sånn det bør være, altså kjønn burde ikke ha betydning, for selv som kvinne, så har jeg veldig mye å by på» (Intervju V, s. 15).

Disse funnene har støtte i en fersk studie av opplevd sosial kontroll blant innvandrerungdom, i særlig grad unge muslimer (Friberg og Bjørnset 2019). Undersøkelsen viser store variasjoner, men i hovedsak oppfatter unge seg selv som mer liberale enn sine foreldre, og oppgir i liten grad at de er utsatt for spesielle restriksjoner. Et interessant funn bekrefter at muslimske ungdommer selv bruker religion og tro som et argument for deres autonomi og selvstendighet

i hverdagen (Friberg og Bjørnset 2019, s. 10-11). Religion kan på den måten gi argumenter for frigjøring fra foreldregenerasjonens kulturelle forventninger.

3.3 Islam som representant for vold, terror og ekstremisme

Unge muslimers opplevde hverdag inkluderer spørsmålet om hvordan de forholder seg til kontroversielle påstander og forestillinger om muslimsk motivert terrorisme, vold og generelt ytterliggående ideer (Sandberg 2018, s. 187). Uavhengig av tolkninger og nyanseringer, er islam og ekstremisme knyttet sammen i den offentlige samtalen om og med muslimer. Selv om begrepene terrorisme og ekstremisme er problematiske størrelser, blir ikke disse nærmere drøftet i denne sammenhengen. Elevene selv tolker og bruker uttrykkene med sin egen forståelse, og det interessante er hvordan de muslimske elevene forholder seg til påstander om at de som muslimer også er potensielle terrorister.

3.3.1 Reaksjoner på kritiske hendelser blant ikke-muslimske elever

En del av elevene har umiddelbare assosiasjoner til at islam og muslimer kan knyttes til ekstremisme og terror. Flere refererer til hendelser i Paris, København og Stockholm når de blir bedt om å utdype dette. For disse elevene framstår islam som en religion som skiller seg fra andre i den forstand at den representerer noe voldelig i seg selv. De oppgir selv at dette inntrykket kommer fra hendelser de selv har lest og hørt om i ulike medier. «Jeg har hørt om islamister og sånn, ikke sant, IS og sånn, som jeg har oppfatta det selv da, at de som har kommet til Norge er kanskje litt mer av den aggressive typen» (Intervju III, s. 2).

Tilsvarende reaksjoner kommer i forbindelse med saker som omhandler ytterliggående muslimer i Norge. Intervjuene ble foretatt i en periode der islamisten Mohyeldeen Mohammad stod tiltalt i en rettsak for å ha framsatt trusler mot Abid Raja. Slike saker og andre uttalelser fra bl.a. representanter for Profetens Ummah, blir av flere elever nevnt som årsaker til at de oppfatter islam som truende, for med «islam så hører du hele tida alt det bråket med at dødstrusler kom mot en politiker for at han ikke gjorde riktig der og der» (Intervju IV, s. 3). Elevene mener selv de finner belegg for dette når de viser til at Koranen formidler jihad og et budskap om at alle vantro skal dø. Slik noen opplever det, er islam en

religion som «ikke akkurat preacher det mest fredelige budskap», og særlig norske islamister og ytterliggående muslimer oppleves som «forrædere mot Norge» (Intervju IV, s. 5 og 13).

Et fåtall svarer at de er redde for muslimsk motivert terror i Norge, men disse uttrykker for sin del en åpenbar frykt for at det nettopp skal skje lignende episoder i Norge som i andre europeiske byer. «Det har skjedd i Sverige, det har skjedd i Paris, i Frankrike, så det har skjedd litt overalt, det er jo det man på en måte blir redd for at kommer til å skje da» (Intervju III, s. 5). Det er flere som uttrykker en frykt for hva islam representerer og uttrykker, eksempelvis bruken av niqab, for «du ser jo terrorister, de går jo med de greiene der, du vet egentlig aldri hva som skjuler seg under de niqabene, eller om det er en bombe under der» (Intervju III, s.6). Flere refererer til voldsepisoder der muslimer er involvert, deriblant en «venn som ble knivstukket av en som var muslim» (Intervju III, s. 6).

Det er imidlertid tydelig at flertallet av elevene primært er kritiske til det de selv omtaler som de ytterliggående muslimene, og ikke nødvendigvis alltid islam i seg selv. På direkte spørsmål oppgir disse at det er «de ekstreme tankene da, det er de som er skremmende, og de man hører mest om i nyheter» (Intervju I, s. 6). Flertallet gir tydelig uttrykk for at det er ekstremismen som er problemet, og ikke hverken muslimer eller andre religiøse som sådan (Intervju II, s. 6). Disse funnene har støtte også i andre undersøkelser av ungdommers holdninger til ekstremisme (Vestel og Bakken 2016, s. 11).

Dette inntrykket forsterkes ved flere anledninger, og mange uttrykker at de ikke opplever at IS og andre ytterliggående grupperinger representerer islam og muslimer. «Er det egentlig muslimer da? Jeg tenker at de er ikke egentlig muslimer hvis de gjør sånn, de bare kaller seg det» (Intervju II, s.5). De uttrykker tydelig at de ikke kjenner igjen beskrivelsene av muslimer i media i etterkant av slike kritiske hendelser. «Det er veldig synd at, siden det er muslimer som har gjort mange av de store terrorangrepene, det er så synd at det må gå ut over resten av folket liksom». De bruker selv parallellen til 22. juli og Anders Behring Breivik, så «selv om han gjorde noe, så er det ikke sånn at resten av nordmennene mener det han sier liksom, jeg syns bare det er litt dumt da, at flere muslimer har blitt stempla som terrorister fordi noen muslimer har gjort terrorangrep» (Intervju VII, s. 2-3).

Disse elevene gir heller ikke uttrykk for noen spesiell frykt for muslimsk terror i Norge. De som uttrykker ekstreme meninger «kan jo være hvem som helst, jeg føler at det burde gå i en

egen kategori da, har ikke noe med religion å gjøre» (Intervju II, s.6). Flere gir uttrykk for at media bidrar til å framstille muslimer negativt, og at det kan være vanskelig å forholde seg kritisk til slike nyhetssaker. De ser at dramatiske hendelser der ytterliggående muslimer er involvert, lett skaper fiendebilder av islam, for om det hadde vært en nordmann som hadde gjort noe, «så tror jeg ikke det hadde vært så mye styr rundt det. Jeg tror det er det at folk prøver å søke etter det negative hos muslimer fordi det vil bekrefte det de alltid har hørt da, at de vil finne noe negativt» (Intervju VII, s. 5-6).

3.3.2 «Hva har jeg gjort?» Om motstand mot ekstremisme blant unge muslimer

Blant de muslimske elevene i intervjumaterialet er det tydelige trekk som viser at de må forholde seg til forestillinger om ekstremisme og terrorisme som en betydelig ingrediens av det å være muslim. Flere av disse elevene tar opp terrorisme uoppfordra når de selv skal beskrive sin egen muslimske identitet. De uttrykker stolthet «over å være muslim, uansett hva som skjer nå, med at muslimer er terrorister, muslimer er ditten, muslimer er datten, men jeg har hørt det mange ganger faktisk, sånn der «du er muslim, dere er terrorister» (Intervju VIII, s. 1). Alle de muslimske elevene i materialet forteller om opplevelser i møte med enten medelever eller andre i hverdagen som knytter seg til ideen om at muslimer er terrorister, for «folk tror at vi er det, men vi er ikke det som kaller seg ISIS» (Intervju VI, s. 7).

Delvis forklares dette med at «folk har jo fordommer, det var en i klassen som spurte meg om jeg var med ISIS, og var sånn seriøs! Altså, hvorfor begynner man å tenke det? Vi kjente hverandre ikke så godt en gang, og så bare: «Er du med ISIS?» (Intervju VI, s. 3). De formidler en opplevelse av at reaksjoner blant medelever på terrorhandlinger er annerledes hvis en muslim står bak, for

hvis Anders Behring Breivik hadde vært muslim, så vet jeg ikke om vi hadde vært i Norge da egentlig, og da vi sa «Anders var norsk» og sånn, så sa folk «Ja, men han var jo mentalt skada» og de tingene der. De hadde ikke sagt det hvis han var en muslim, de hadde sagt direkte at han er muslim, han er en terrorist (Intervju VIII, s. 2).

De uttrykker en viss oppgitthet over slike forestillinger. «Hva skal jeg si? Vil personen kalle meg terrorist fordi jeg bruker hijab? Eller har jeg utført noe, har jeg gjort noe?» (Intervju V, s.

10). Samtidig ser noen det litt komiske i stereotype bilder av kvinner som tildekte selvmordsbombere, og ler når de tilsynelatende bekrefter at «ja, jeg skjuler det under hijaben!» (Intervju V, s. 10).

Flere av elevene forklarer at de pålegger seg selv å se nærmest å ikke ta seg nær av det. De gir uttrykk for en betydelig grad av selvdisiplin i møte med fordommer, for det «å bli kalt for terrorist? Jeg kan bare se på dem og le altså, for de vet såpass lite at de, eller det de sier er ting de har hørt, men det er ikke ting de vet, så at de kaller meg «muslimjævel» får meg bare til egentlig å le» (Intervju VIII, s. 2). Selv om de prøver å møte slike påstander med humor, er flere åpne på at «det sårer jo, men jeg bryr meg ikke, rett og slett. Det sårer, men alle har sin egen mening, men jeg forventer i hvert fall respekt» (Intervju V, s. 2). Andre bekrefter det samme, og «hvis noen kommer til meg og sier du er terrorist fordi du er muslim, så det gjør ikke noe for meg, jeg tar ikke det sånn personlig, det er hans mening, ikke sant. Jeg vet det, at muslimer er ikke terrorister, så han kan bare si det, men tingene han sier gjør ikke noe for meg, for det kan ikke forandre meg» (Intervju VIII, s. 2).

De muslimske elevene er imidlertid gjennomgående tydelige på at de avviser alle former for ekstremisme og voldsbruk og at ytterliggående grupperinger ikke representerer deres tolkning av islam, så «jeg kaller ikke de menneskene for muslimer, for du skal jo ikke drepe, du skal ikke utføre slike handlinger, og jeg kaller dem ikke muslimer rett og slett» (Intervju V, s. 5). Flere gir lignende uttalelser om at «de som dreper folk, bomber barn og kvinner, de er ikke muslimer, de bare sier de er muslimer» (Intervju VIII, s. 3).

Når de får spørsmål om hvilke tanker de gjør seg i etterkant av dramatiske episoder der muslimer står bak, tar de avstand fra dette ved å slå fast at «de er ikke muslimer, for islam sier ikke at du skal angripe en person bare fordi han sa noe eller han gjorde noe, det er ikke lov i islam» (Intervju VI, s. 6). Samtidig ser de at muslimsk motivert terror kan bidra til å skape grobunn for en slik forståelse av islam som en voldelig religion, for det gjør at nordmenn «tenker at muslimer er strenge, og at alle skal bli muslimer og den som ikke hører på oss skal bli drept» (Intervju VI, s. 7).

Denne artikulerte motstanden mot terrorisme samsvarer i stor grad med funn fra andre undersøkelser om unge muslimers syn på ekstremisme og voldsbruk. Selv om muslimsk ungdom i noe større grad viser sympatier med ytterliggående standpunkt enn ikke-religiøse

ungdommer uten innvanderbakgrunn, så er konklusjonen relativt klar. Motstanden mot bruk av vold og terror blant unge muslimer i Norge er tydelig, og muslimsk ungdom anser i all hovedsak ikke IS og andre ytterliggående muslimske bevegelser for å representere islam og muslimer (Sandberg 2018, Ishaq 2017, Vestel 2016).

Det finnes samtidig tydelige tegn til at ungdom, både med muslimsk og ikke-muslimsk bakgrunn, mener at islam og vesten representerer uforenlige størrelser. Over halvparten av unge mellom 16 og 19 år i hovedstadsregionen sier seg helt eller litt enig i at det pågår en krig mellom den vestlige sivilisasjonen og den muslimske befolkningen. Rundt 10 % hevder at islam utgjør en trussel mot norsk kultur og norske verdier (Vestel og Bakken 2016, s. 8-10). Forekomsten av mistenkeligjørende og fryktbaserte fiendebilder er ikke ubetydelig, og også økende i flere vestlige land, inklusive Norge (Nussbaum 2013, Leirvik 2013, s. 205).

3.3.3 «Når noen spør om jeg er fra IS, da må forsvare meg imot det»

Opplevelsen av å bli møtt med forestillinger om muslimer som terrorister skaper et behov hos de muslimske elevene for å måtte forsvare seg i ulike sammenhenger.

Vi må gjøre det hele tida fordi de bruker ordet «Jihad» på en sånn feil måte, de tror at «Jihad» betyr at vi skal drepe de som er imot oss, de som ikke er muslimer. Og det blir vist på sosiale medier, at ISIS er mot alle de som er kristne, og i Arabia da ISIS var sånn populær, de aller fleste muslimer opplevde sånn veldig fordommer, for alle trodde at muslimer var det samme som ISIS (Intervju VI, s. 7).

Andre bekrefter det samme inntrykket og uttaler at muslimer «selvfølgelig kommer i forsvar, jeg sier bare «De er ikke muslimer» og jeg vet hva sannheten er, ikke sant, men den andre personen vet ikke hva sannheten er, da er det vanskelig å forklare hva som er islam og ikke» (Intervju VIII, s. 3). De muslimske elevene formidler selv at de også betrakter muslimsk motivert terrorisme som noe som bør bekjempes, og at «IS er islams fiender i dag, det er de vi skal kjempe mot» (Intervju VI, s. 7).

Et jevnt medietrykk på forbindelsen mellom islam og terror bidrar til at unge muslimer ofte opplever å måtte forsvare islam slik disse elevene formidler, til tross for at de er tydelige på at de tar avstand fra terrorisme og vold. Andre undersøkelser bekrefter at muslimsk ungdom

driver en slik hverdagsmotstand, ofte gjennom samtaler, slengkommentarer, vitser og andre forsøk på å usynliggjøre ekstremismen (Sandberg 2018, s. 192). Elevene viser et bredt repertoar av avvisninger. De imøtegår terroristenes motiver på et religiøst grunnlag, samtidig med at de delvis bruker humor i møte med påstander som de selv anser for å være ekstreme.

De driver også en form for fortielse av fenomenet, ved at de ikke ønsker å gå inn i de vanskelige diskusjonene i offentligheten. De anerkjenner til en viss grad retten til at andre kan mene hva de vil om muslimer, all den tid de selv kjenner sannheten. Denne jevne og hverdagslige kampen både mot opplevde fordommer og mot ekstremisme kan, slik Sandberg også har vist, bidra til at muslimske elever blir «tause og trekker seg tilbake fra både private og offentlige diskusjoner om ekstremisme» (Sandberg 2018, s. 195). En av jentene i intervjuet uttrykte noe lignende når hun i det lengste prøvde å «snakke pent i diskusjoner og å ikke såre motstanderen» (Intervju V, s. 6).

Flere av de muslimske elevene formidler en slik opplevd plikt til å oppføre seg ordentlig og i tråd med religiøse krav. De ønsker å framstå som gode eksempler i møte med påstander og forestillinger knytta til vold og terror, «siden de menneskene som gjør sånne handlinger da, de blir jo stempla som muslimer, og hvis jeg skal prøve å overbevise motstanderen at muslimer ikke er sånn, da må jeg jo oppføre meg ordentlig, så jeg forsvarer islam, men ikke det de gjør» (Intervju V, s. 5-6).

De gir imidlertid uttrykk for et merkbart sinne og en frustrasjon i etterkant av voldsepisoder som muslimer har stått bak, for «jeg blir veldig sint, egentlig, for jeg tenker, det er jo ikke sånn vi er» (Intervju V, s. 6). Når det gjentatte ganger formidles historier og nyheter der IS framstår som representanter for islam, opplever de muslimske elevene at det slår tilbake på dem, og de «blir skikkelig irritert, og det som irriterer meg mest, er at de bruker Koranen, men den sier ikke at vi skal drepe andre som er imot oss» (Intervju VI, s. 7).

3.4 Om islamofobe forestillinger og konspirasjonsteoretiske ideer

En utbredt forestilling om islam er at spesielt denne religionen utgjør en generell trussel mot en kristen europeisk kultur. Ideen om at Europa over tid blir overtatt av muslimer som følge av en masseinnvandring og ender i et såkalt Eurabia, har klare konspiratoriske trekk (Gardell

2011). Når muslimer framstilles som farlige i kraft av det å være muslim i seg selv, og dermed utgjøre en trussel som må ekskluderes, er det grunn til å bruke begrepet islamofobi (Bangstad og Døving 2015, s. 93). Mattias Gardell forstår islamofobi som en essensialisering der muslimene er mot demokrati, de er fanatiske, de undertrykker kvinner, de misliker individuell frihet, de vil ikke integreres og de er brutale (Gardell 2011, s. 8).

Intervjumaterialet viser ikke gjennomgående islamofobe tendenser, men antydningene er markante nok til at de må undersøkes nærmere og noen målbærer en tydelig frykt for islam og muslimer som sådan. Selv om de ikke representerer flertallet, spiller disse forestillingene en viktig rolle, fordi de muslimske elevene i stor grad forholder seg til de karikerte ytterpunktene, og ikke til de moderate forestillingene, selv om de er dominerende blant elevene.

3.4.1 «Islam kommer til å ta over, det er bare et spørsmål om når»

I samtalen om islam og forholdet til «det norske» uttrykker noen av elevene en klar frykt for at muslimer utgjør en mulig trussel mot norsk kultur. Islam passer ifølge disse elevene i utgangspunktet ikke inn i et norsk samfunn. Flere uttrykker selv at de opplever annerledeshet som noe truende «på bakgrunn av kultur da, som jeg syns er skremmende, sånn som med muslimer og andre som strømmer til, jeg føler at det er totalt forskjellig egentlig, men jeg har vel ikke noen ordentlig begrunnelse» (Intervju I, s. 4). Noen antyder også at det er religionen i seg selv som er hinderet og opplever at «islam kommer til på en måte å ta over litt, det er bare et spørsmål om når da» (Intervju III, s. 10).

Disse elevene gir uttrykk for en generell innvandringsmotstand som retter seg mot flere grupper, men der muslimer framstår som den største og viktigste gruppen. De fleste peker på at forholdet til islam og muslimer i stor grad handler om integrering eller mangel på samme, «altså, om de klarer å integrere seg og holde religionen privat, da er det jo greit, men slik de oppfører seg, så går det jo egentlig ikke, og de fleste muslimer har vanskeligheter med å gjøre det da» (Intervju IV, s. 3).

Muslimsk innvandring blir av disse elevene holdt fram som særlig truende, fordi «de hører på en måte egentlig ikke så mye til her, hvis de bare er ute etter å terrorisere, komme til et sted

og ødelegge og drepe folk og knivstikke dem» (Intervju III, s. 11). Hvis «alt det norske på en måte blir borte en dag, da kommer det ikke til å være et norsk land lenger hvis det fortsetter på den måten, da blir det jo Norge-Arabia» (Intervju III, s. 5).

Denne frykten retter seg mot at muslimer vil overta kontrollen over det norske samfunnet. Samtidig må «de jo få lov til å leve på en måte, leve sånn som de vil, men de skal ikke ta over landet liksom, for de tar ikke vare på det sånn som vi gjør» (Intervju III, s. 3, 10). I møte med en muslimsk innvandrerbefolkning ønsker flere elever å «beholde Norge som et kristent land som det er» (Intervju IV, s. 12). De gir uttrykk for at muslimer må tilpasse seg i større grad enn de gjør, og at hvis de ikke klarer «å leve sånn som vi da, og terrorisere oss, da kan de heller dra der hvor de vil, og terrorisere så mange de har lyst til der, for da hadde vi ikke ødelagt noen kulturer» (Intervju III, s. 12-13).

At islam i seg selv betraktes som uforenelig med det norske samfunnet gjør at et utvalg av de ikke-muslimske ikke er fremmede for mer etnisk rene samfunn der de vil la «Norge være Norge, islam være islam» (Intervju III, s. 6), noe som bekrefter opplevelsen av islam som en enhetlig størrelse. Uavhengig av hverandre refererer flere av intervjuobjektene til Sverige som eksempel på samfunn der myndighetene har mistet kontrollen, der «biler blir tent på, og med granatangrep hele tida» (Intervju IV, s. 4, 9). Enkelte knytter disse opplevelsene eksplisitt til spørsmålet om innvandring og uttrykker at muslimer er gruppe mennesker som bør hjelpes «der de allerede er, og hvis vi ikke hadde brukt så mye penger på å få dem hit og alt det der, så hadde vi hatt mye mer penger til å hjelpe dem der hvor de er nå» (Intervju III, s. 13).

På et tidspunkt i intervjuene ble elevene forelagt et bilde av Hadia Tajik og et spørsmål om hvilke tanker de gjorde seg hvis hun en dag skulle bli statsminister. Langt de fleste avviste at det ville skje, først og fremst fordi sannsynligheten var liten for at hun ville bli valgt på grunn av fordommer i samfunnet. Noen ga imidlertid uttrykk for at det ikke burde skje fordi hun var muslim, eller så muslimsk ut, for «da flytter jeg, jeg vil helst ha en norsk statsminister i et norsk land, for hva skal vi med en utenlandsk statsminister som ikke har norsk opprinnelse da, det er bedre å ha en nordmann» (Intervju III, s. 9).

Heller ikke de muslimske elevene så for seg at Tajik kunne bli statsminister. Flere var usikre på «hva folk tenker da, om at hun er muslim og skal bli statsminister, men det er liksom ikke

sharialover du skal innføre da, og det er det Norge frykter kanskje, at hun skal innføre islam inn i landet» (Intervju V, s. 14).

Andre elever uttrykker imidlertid større forståelse for muslimsk kultur og innvandring. Disse opplever ingen form for trussel fra islam, hverken religionen som sådan eller ulike kulturelle forskjeller mellom en innvandrerbefolkning og seg selv. De ser klart at islam delvis representerer andre normer og kulturelle uttrykksformer enn de tradisjonelle norske, men at disse ikke nødvendigvis utgjør en trussel mot det norske samfunnet. Kulturelle endringer er i seg selv naturlig, og muslimer inngår derfor som en del av dagens Norge «hvis de føler seg norske» (Intervju VII, s. 2).

De samme elevene er tydelige på at de opplever en relativt sterk innvandringsmotstand i samfunnet som er rettet mot nettopp muslimer, og går langt i å imøtegå denne skepsisen. Ifølge disse elevene er de som kritiserer islam og muslimer opptatt av å dyrke et fiendebilde, som skyldes at «de er uvitende, for hvis du skal drive å judge folk på grunn av kultur, da er du ganske løk. Hva er det muslimene egentlig kan komme og gjøre da, hva er det verste som kan skje? Nei, det er ikke så veldig mye ille å komme på» (Intervju I, s. 5).

3.4.2 «De vil ha noen å skyldes på»

Til tross for antydninger til islamofobe forestillinger blant medelever, gir de muslimske elevene på et generelt plan uttrykk for at «nordmenn generelt egentlig forstår oss noen ganger da, selv om det er muslimer da som står bak terrorhandlinger, så klarer de liksom å skille mellom gode muslimer og ikke gode muslimer, og det liker jeg egentlig at de gjør» (Intervju V, s. 6). De bekrefter at de i hovedsak opplever seg akseptert som muslimer og de «tror at alle vet innerst inne at IS ikke representerer islam, men de vil ha noen å skyldes på» (Intervju VIII, s. 7).

De muslimske elevene formidler samtidig gjentatte ganger en følelse av å være misforstått, og at de må forholde seg til påstander de ikke kjenner seg igjen i om dem som muslimer, bl.a. om «snikislamisering» av Norge. De reagerer på det de opplever som fordomsfulle ytringer fra politikere som «bare sier det og påstår det, men de vet ikke om det er sant, de kjenner jo meg

ikke og har ikke sett meg hjemme, sett meg ute, så de vet jo ikke hvem jeg er, greit, det er lett å komme med fordommer, men jeg har aldri blitt tvunget til noe» (Intervju V, s. 9).

Noen av de muslimske elevene hadde tidligere blitt konfrontert med påstander om at muslimer hadde det enklere i Norge enn kristne hadde det i Midtøsten, men «det er jo helt feil, fordi det er lettere for en kristen å bo i Midtøsten enn for en muslim å bo her i Norge, så hvis noen mener Saudi-Arabia, så må de si Saudi-Arabia, og ikke Midtøsten» (Intervju VI, s. 8). De møter endimensjonale forestillinger hos medelever om en muslimsk verden i kontrast til en vestlig, og «så tror de at alle arabere er muslimer, men de er ikke det» (Intervju VI, s. 10).

3.5 Normalisering av stereotypene

Uavhengig av egne synspunkt tilskriver elevene media en sentral rolle i det fiendebilde som delvis er etablert av islam, uten at denne studien har et spesifikt blikk på medias rolle. Intervjumaterialet gir i utgangspunktet ikke noe selvstendig grunnlag for å avgjøre hvor forestillingene om muslimer kommer fra, men elevene refererer noen markante og kategoriske fortellinger om islam som gjør det relevant å se nærmere på. Det foregår åpenbart en normalisering av forestillinger med klart stereotype og karikerte trekk, der media spiller en viktig rolle.

3.5.1 Media etablerer karikerte troper

Flere har pekt på medias helt avgjørende innflytelse på kunnskap om og forståelse for religion som sådan, men også for den samfunnsmessige rollen religion spiller (Lundby og Gresaker 2015). Dette gjelder ikke minst i skolesammenheng, der medier ofte er i bruk, direkte eller indirekte som en del av undervisninga og utgjør en viktig premissleverandør (Toft og Broberg 2018). Det eksisterer et samspill mellom mediene og samfunnet der mediene bidrar til å etablere noen begrepsmessige rammer som i stor grad definerer forståelsen av ulike fenomen. Tolkninger og bruken av samspillet mellom mediene og samfunnet omtales som såkalt medialisering (Hjarvard 2016).

Medias betydning gjør det viktig å vurdere hvordan denne virkeligheten formidles. Ulike valg, vinklinger og hvilke deler av islam som formidles i mediene er et eksempel på medienes rolle i å definere, kanskje ikke primært hva noen skal mene, men på hvilken måte et fenomen skal betraktes. Medienes gjenfortelling og tolkning rammer inn en virkelighet og begrenser tilgangen på alternative tolkninger (Knudsen 2016, s. 7). Denne såkalte «framingen»² får store konsekvenser for hvordan samtalen om muslimer skal foregå og dette påvirker både innhold og ulike tolkninger. Innrammingen av islam og muslimer markerer en tydelig retning for hva islam framstår som og etter hvilke parametere muslimer skal omtales.

Elevene gir hyppig uttrykk for at de lever i en mediestyrt virkelighet og at deres egne forestillinger og ideer i stor grad preges av det de hører og ser i ulike kanaler. Media «fremhever at det akkurat er muslimene som, ja de sier det i flertall, at det er muslimer som bomber og sånn, så går de ut ifra at det er dem, de trenger ikke å vite engang hvem det var» (Intervju II, s. 6). Elevene preges av en medieskapt forståelse av hva islam og muslimer representerer.

Dette gjelder i like stor grad for de muslimske elevene, som på samme måte som de ikke-muslimske må forholde seg til framstillinger og saker som er styrt av oppmerksomheten i mediene. Elevene påpeker selv dermed at innrammingen av muslimene i media skaper karikerte bilder av muslimene. Slike stereotype og endimensjonale framstillinger omtales gjerne som kulturelle troper, og innebærer at omtalen av og saker om muslimer er en viktig bidragsyter til de sosiale og kulturelle betingelsene for elevenes virkelighetsforståelse.

Retrievers undersøkelse av norske medier i 2016 bekrefter dette, og viser at islam og muslimer var det mest omfattende temaet som ble behandlet i norske redaksjonelle medier (Retriever 2017). Til sammenligning ble krigen i Syria nevnt færre ganger. Undersøkelsen viser også at et markant flertall av sakene omhandlet terrorisme, IS, fremmedkrigere og voldelig ekstremisme. Begreper som «islamist» og «islamisme» brukes i over halvparten av alle sakene som dekker utenriksstoff. I norsk kontekst er bare rundt 10 % av sakene knyttet til spørsmål om hvilken retning islam i Norge bør ta og hvordan islam skal forstås (Retriever 2017, s. 4).

² På norsk er ordet «vinkling» ofte benyttet, men «rammer» kan også være dekkende (se blant annet Knudsen 2016)

På denne bakgrunnen er det rimelig å anta at den opplevelsen de ikke-muslimske elevene har av islam, i stor grad preges av mediebildet. Det er interessant at flere av elevene selv er kritiske til framstillingen, særlig begrunnet med egne erfaringer og egne venner. Særlig interessant er det kanskje at også de elevene som ytrer seg mest kritisk, også mener at media har ansvaret for disse forestillingene, for «man blir litt sånn skeptisk, når muslimene blir satt i et dårlig lys på grunn av media» (Intervju III, s. 3).

Intervjumaterialet viser at samtalen om muslimer foregår innenfor de sporene og rammene de medieskapte tropene har etablert, og som gjentas og bekreftes av mediene. Det er påfallende samsvar mellom hva de muslimske elevene forteller og hva de andre formidler. Til tross for betydelig uenighet i tolkningene, både innad blant de ikke-muslimske og i forhold til de muslimske elevene, følger samtalen de rammene og kulturelle tropene som elevene kjenner fra medievirkeligheten. En samtale om islam er en samtale om terror, tvang og undertrykkelse, selv om de fleste tar avstand fra at muslimene egentlig representerer dette, for «de er jo som oss» (Intervju VII, s. 1).

Selv om flere er kritiske til mediens behandling av muslimer, bekrefter elevene dermed langt på vei at samtalen om islam foregår på de medieskapte premissene. Audun Toft har vist lignende funn ved religionsundervisningen i videregående skole. Lærerne benytter ofte hendelser fra media som vektlegger problematiske sider ved islam, og bidrar derigjennom til å forsterke eller bekrefte de stigmaene som eksisterer fra tidligere (Toft 2017, s. 40-42). Gjennom et slikt samspill mellom media og det øvrige samfunnet, skapes det en stereotyp og stigmatiserende dikotomi av «oss» og «dem» mellom den muslimske minoriteten og majoritetsbefolkningen, både generelt i den offentlige samtalen, men også blant unge (Hansen 2017, s. 51, Røthing 2013).

3.5.2 «Mainstreaming» av konspiratoriske ideer

Omtalen av muslimer hos noen av elevene i materialet formidler en opplevd forestilling om muslimer som delvis inneholder konspirasjonsteoretiske element. Hos noen elever trer det fram en klart negativ forståelse av islam som religion og opplevelse av muslimer som gruppe. Disse elevene oppfatter islam som noe ukjent og annerledes fra deres egen hverdag. Islam er en religion de har «vanskelig for å respektere, den passer ikke, den utvikler seg ikke med

samfunnet, den er på en måte en tilbakestående religion og det virker som at religionen ikke klarer å komme seg videre inn i det 21. århundre» (Intervju IV, s. 2).

Det er viktig å understreke at ingen gir uttrykk for at muslimer bør bekjempes på noen måte eller at muslimske medelever utgjør noen direkte trussel i skolehverdagen. De elevene som uttaler seg klart negativt om muslimer formidler i hovedsak en generell utrygghet forbundet med at islam skal kunne overta for det de opplever som norske verdier. De gir uttrykk for det som har blitt omtalt som «uforpliktende konspirasjonssnakk», eller stereotype framstillinger av minoritetsgrupper som bidrar til å redusere individene til kollektive karaktertrekk. De vektlegger forskjeller og ser muslimer som representasjoner av annerledeshet. «Muslimer» utgjør en hovedkategori som konspiratorisk aktør (Døving og Emberland 2018, s. 187, Dyrendal 2019, s. 32).

Det såkalte integreringsbarometeret viser også at det foreligger en klar opplevelse blant flertallet i den norske befolkningen at innvandring øker sjansen for terrorhandlinger i Norge og at særlig muslimsk innvandring er en trussel mot grunnleggende norske verdier. Over halvparten oppgir her at muslimske verdier ikke er forenelige med norske (Brekke og Mohn 2018, s. 65). Den foreløpig siste rapporten viser også at det er en markant større skepsis til muslimer enn til personer med kristen tro. Rapporten viser utviklingen for befolkningen som helhet, og at tendensen viser en økende skepsis de siste årene (Brekke og Mohn 2018, s. 74).

Det er gjort flere andre undersøkelser av holdninger blant majoritetsbefolkning til islam og muslimer. Disse peker i stor grad på lignende tendenser og viser et mangfold av meninger. Selv om store deler av befolkningen generelt aksepterer muslimer, eksisterer det en stabil og betydelig andel med utbredte muslimfiendtlige holdninger, preget av stereotype og negative forestillinger om muslimer. En omfattende kvantitativ holdningsundersøkelse fra 2017 viser at mer enn hver tredje nordmann representerer utpregete fordommer mot muslimer. Nærmere 40 % ser islam som en trussel mot Norge og nesten like mange mener muslimene har en plan over å ta over Europa (Hoffmann og Moe 2017).

Andelen har vært stabil over tid, og lignende funn har vært gjort av andre. Jon Friberg viser til en relativt permanent motsetning mellom muslimer og såkalte kristen-sekulære fra ulike europeiske studier, og bekrefter tendensen også i Norge. Han peker på at motstand mot islam som sådan har blitt en viktig politisk motivasjonsfaktor for mange, og ser også nærmere på

hvordan dette faller ut blant unge. Også for denne aldersgruppen viser det seg å være en stabil og betydelig andel som har et negativt inntrykk av muslimer, og ikke minst at muslimene skiller seg klart ut sammenligna med andre minoritetsgrupper (Friberg 2016, s. 75-76).

Asbjørn Dyrendal setter slike tendensiøse og islamfiendtlige ideer inn i en mer konspirasjonsteoretisk sammenheng, og ser på konspiratoriske narrativer om bl.a. muslimer som skaper brodannelse fra relativt ytterliggående, klart stereotype og negative ideer og inn i et normaliserende sentrum (Dyrendal m.fl. 2019, s. 31ff). Det foregår med andre ord en form for «mainstreaming» av ideer, og flere har pekt på en lignende og økende tendens til å normalisere karikerte forestillinger om muslimer. Mattias Gardell viser at en slik selvfølgeliggjøring av fiendebilder i særdeleshet rettes mot islam og skaper det han kaller en «essensialistisk forskjellstenkning» (Gardell 2011, s. 9). Forestillingene som kommer til uttrykk blant noen av elevene i dette materialet kan ikke sies å være konspiratoriske i sin alminnelighet. De berører i noen grad klart islamofobe ideer, men de formidler ingen gjennomgående kritikk av islam som sådan. I den forstand er de representative for store deler av befolkningen og unge ellers (Døving og Emberland 2018, Vestel og Bakken 2016, s. 10).

3.6 Oppsummering

Kapittelet har vist at det eksisterer flere og nyanserte fortellinger om islam og muslimer blant elevene. De ikke-muslimske elevene oppfatter i stor grad muslimene som en enhetlig og homogen gruppe. Materialet formidler videre at holdningene til islam blant disse elevene plasserer seg langs en akse mellom frykt og avvisning på den ene sida og aksept og forståelse på den andre. Det eksisterer forestillinger som spenner fra delvis islamofobe ideer til betraktninger der muslimer inngår som en naturlig del av et multireligiøst samfunn.

De muslimske elevene opplever på sin side at de blir tillagt meninger og kjennetegn som de ikke kjenner seg igjen i. De formidler delvis en resignasjon overfor fordommer gjennom taushet og fortielse, men også at de ønsker å framstå som gode muslimer i møte med negative karakteristikk. Forestillingene som eksisterer og brukes av media gjør at også de muslimske elevene styres av tropene når de omtaler seg selv og sin egen virkelighet. De muslimske

elevene i dette materialet går langt i å fremheve at deres tro og religiøse praksis er deres eget valg og at de ikke er utsatt for tvang eller undertrykkelse.

Elevene selv peker tydelig på at media bidrar til å skape noen rammer for hvordan islam og muslimer framstår i offentligheten, og hvordan noen karikerte bilder styrer samtalen om muslimer. Denne «framingen» av stereotypene er med på å normalisere forestillinger om muslimer som til dels berører relativt fordomsfulle ideer. I lys av andre studier samsvarer forestillingene og holdningene blant elevene i stor grad med den øvrige befolkningen.

4 Sosial dynamikk og deltagelse

Muslimere opplever i særlig grad å møte sosiale barrierer i møte med det norske sivilsamfunnet. Sammenlignet med andre innvandrergupper er det en påfallende tendens til at norsk ungdom uten innvandrerbakgrunn møter nettopp muslimer med betydelig mer skepsis (Friberg 2016, s. 8). I befolkningen ellers er det tilsvarende forskjeller mellom den sosiale aksepten og forståelsen for muslimer kontra andre religiøse grupperinger, og den sosiale avstanden er større til muslimer enn til andre (Brekke og Mohn 2018, s. 77-78).

Dette kapitlet vil undersøke de sosiale relasjonene mellom de muslimske og de ikke-muslimske elevene, og se nærmere på følgende spørsmål: (1) Hva rapporterer elevene om den sosiale dynamikken mellom muslimske og ikke-muslimske elever? (2) I hvilken grad eksisterer det gruppedannelser basert på religiøs tilhørighet? (3) Hvilke forklaringer har elevene på den sosiale dynamikken? (4) I hvilken grad er islam et samtaletema blant elevene?

Religiøs tilhørighet har en betydelig relevans for sosial avstand eller nærhet mellom elever i skolen (von der Lippe og Anker 2014, s. 300). Funnene i materialet peker mot etablerte og relativt tydelige sosiale grupperinger langs religiøse skiller. Andre faktorer som kjønn, språk og bosted forklarer skillene i stor grad, men fordi de religiøse skillene følger de samme skillelinjene, oppleves særlig muslimsk tilhørighet som en sosial barriere. Spørsmålet er om skolehverdagen åpner for etablering av såkalte «nye fellesskap» i elevenes virkelighetsverden som er preget av mangfoldige befolkningsgrupper (Brekke og Mohn 2018, s. 69).

De ikke-muslimske elevene unngår i relativt stor grad å konfrontere muslimske elever med antatt konfliktfylte temaer av frykt for reaksjoner. De muslimske elevene på sin side velger i stor grad å ikke imøtegå kritiske betraktninger, men gir samtidig uttrykk for at de gjerne ser at andre muslimske rollemodeller står fram i offentligheten og tar debattene på deres vegne.

Kapitlet avsluttes med et blikk på noen utfordringer rundt sosialt utenforskap. Selv om det ikke er grunnlag for å betegne det norske samfunnet som et parallellsamfunn, kan utenforskap over tid påvirke graden av lojalitet og tillit til samfunnsinstitusjoner (Egge og Solhjell 2018). De muslimske elevene formidler betydelig aksept og anerkjennelse for grunnleggende liberale og demokratiske verdier, i likhet med majoriteten av den muslimske befolkningen i Norge (Ishaq 2017).

4.1 Sosial avstand

Det såkalte «Integreringsbarometeret» viser utvikling over tid av ulike sider ved integrasjon av minoritetsgrupper. Sammenlignet med andre minoriteter, uavhengig av om dette er religiøse eller etniske grupper, er det i befolkningen en betydelig større skepsis til det å ha nær sosial kontakt med muslimer enn andre religiøse minoriteter (Brekke og Mohn 2018). Blant de elevene som er intervjuet i dette materialet finnes det tilsvarende forskjeller. De formidler både en opplevelse av fellesskap og samhandling, men samtidig er det åpenbare trekk som tyder på markante sosiale skiller og til dels sterke gruppedannelser, selv om disse ikke nødvendigvis skyldes muslimsk tilhørighet i seg selv.

4.1.1 «Vi har jo ikke noe imot dem, og jeg tror ikke de har noe imot oss»

Når det gjelder det generelle forholdet mellom elevgruppene på skolen, formidler de ikke-muslimske elevene en gjensidig, men stilltiende anerkjennelse og sameksistens med de muslimske elevene. «Jeg tenker liksom ikke så mye over det, jeg er vant til det, halvparten i klassen vår er jo muslimer nå, og jeg har jo alltid vokst opp med og vært gode venner med flere, så jeg tenker ikke så mye over det egentlig» (Intervju VII, s. 1). Flere gir i første omgang uttrykk for at «alle på en måte er ett, alle går sammen med hverandre» (Intervju II, s. 7). At de muslimske elevene noen ganger kan være sammen med andre muslimer er ikke nødvendigvis hverken problematisk eller unaturlig, for «man blir jo venner med de man har felles ting med da, så det virker jo normalt, det hadde skjedd folk hvis vi hadde dratt til et annet land, så hadde vi garantert flytta dit de prater norsk alle sammen» (Intervju II, s. 8).

De fleste oppgir at de har venner med muslimsk bakgrunn, og «det er jo noen jeg er veldig mye med, men det er ikke flertallet av vennene mine som er muslimer, det er mer sånn at flertallet er norske, men jeg har aldri hatt noen problemer med muslimer, jeg prater like godt med de som med norske» (Intervju VII, s. 4). En uttaler at «en kompis av meg, som er kulturelt muslim og det er masse av de i klassen jeg regner som kompiser, så de fleste da er jo greie» (Intervju IV, s. 2-3). Fordi andelen muslimer er høy «kommer du ikke unna å ha muslimske venner, i hvert fall en tredjedel av vennegjengen din vil være muslimer eller ha innvandrerbakgrunn» (Intervju IV, s. 8).

Det kommer fram en viss generasjonsforskjell i materialet, og elevene peker gjentatte ganger på at deres foreldre og besteforeldre ikke har de samme erfaringene de selv sitter på. Flertallet av elevene gir uttrykk for at de selv har et mer avklart forhold både til innvandring generelt og muslimer i særdeleshet, fordi de har vokst opp i en flerkulturell virkelighet, i motsetning til egne foreldre og besteforeldre. «Det går mye på at de ikke er vant til det, fordi de ikke er oppvokst med muslimer, men vi er vant til det, fordi vi kjenner mange da» (Intervju VII, s. 4). Elevene bekrefter her funn fra andre studier som viser tilsvarende forskjeller mellom generasjonene når det gjelder sosial kontakt med muslimer (Hellevik og Hellevik 2017).

De muslimske elevene gir på tilsvarende måte uttrykk for at den sosiale samhandlingen med andre medelever i hovedsak er uproblematisk. Som vist tidligere, er de muslimske elevene tydelig åpne rundt sin muslimske identitet. Ingen av informantene gir uttrykk for noe behov for å skjule religiøsiteten sin, hverken i skolesammenheng eller i hverdagen for øvrig. Flere oppgir å være «veldig stolt over å være muslim» (Intervju VIII, s. 1). Selv om noen av jentene har hatt ubehagelige opplevelser med bruken av hijab, sier andre at de ikke opplever særlige negative kommentarer fra medelever, og at de «har et godt forhold med de i klassen, og har aldri fått noe sånt gjennom de årene jeg har brukt hijab» (Intervju V, s. 3).

På spørsmål om den sosiale kontakten med ikke-muslimske medelever, sier flere av de muslimske elevene at «det går helt fint, mange av kompisene mine er ikke religiøse i det hele tatt» (Intervju VIII, s. 3). Andre oppgir også at de har «veldig mange andre venner som ikke er muslimer, og kan også sitte med dem, så det må nødvendigvis ikke bare være muslimer da» (Intervju V, s. 4). De muslimske elevene formidler i hovedsak en opplevelse av at det sosiale forholdet til de ikke-muslimske elevene er avklart og relativt uproblematisk, i motsetning til det de kan oppleve ellers i hverdagen «for du er jo sammen med dem hver dag nesten, du går på skole, og har brukt tid på å bli kjent med dem, mens andre, når du er ute i samfunnet, så er det ikke alltid du møter på personer du vet hvem er da» (Intervju V, s. 4).

Hovedinntrykket blant elevene er med andre ord at sosial kontakt mellom muslimer og ikke-muslimer i første omgang ikke problematiseres i særlig grad. Flertallet har vokst opp i et flerkulturelt miljø der muslimsk religiøsitet og symboler har vært en integrert del, selv om de også her følger den etablerte «oss»-«dem» dikotomien. En av informantene gir tydelig uttrykk

for dette når hun uttaler at «flere av oss har jo utenlandske venninner, vi har jo ikke noe imot dem, og jeg tror ikke de har noe imot oss» (Intervju VII, s. 4).

Intervjumaterialet viser at den sosiale samhandlingen på tvers av religiøse skiller er lite tematisert i skolehverdagen, og preges i hovedsak av en form for akseptert sameksistens. Dette inntrykket støttes av andre undersøkelser om holdninger til muslimer, som viser at det store flertallet i befolkningen «ikke ville ha noe spesielt imot» muslimer i vennekretsen (Hoffmann og Moe 2017, s. 55). Sammenlignet med tidligere funn, er tendensen også klar til at andelen er økende, noe som underbygger de generasjonsforskjellene elevene selv peker på.

4.1.2 Sosiale gruppedannelser: «Jeg holder meg til nordmenn med ski på beina»

Materialet formidler samtidig en annen versjon av den sosiale kontakten, som tydelig viser sosiale skiller mellom de muslimske og de andre elevene. Flere ikke-muslimske elevene gir uttrykk for at det er «veldig begrenset» sosial kontakt mellom muslimske og ikke-muslimske elever (Intervju IV, s. 8). Funnene peker mot en tydelig og markant opplevelse av at det eksisterer til dels sterke gruppedannelser, der muslimsk tilhørighet utgjør en viktig del av grunnlaget for skillene. Flere rapporterer at «det er veldig grupperinger, det er jo selvfølgelig mange muslimske, ja mange utlendinger som er venner med norske og sånn, men jeg føler det er veldig grupperinger, du ser det i lunsjen, du ser det i klassen vår» (Intervju I, s. 10-11).

Andre gir uttrykk for lignende opplevelser med at «det er kjempe gruppedelt på skolen her egentlig, sånn klikker nesten» (Intervju IV, s. 8). To av jentene formidler det samme, og uttaler

at i klassen vår er det veldig sånn gruppedelt da, det er på en måte to jentegjenger. Jeg føler det nesten er litt sånn, de muslimene på en side, mens vi er på den andre. Selv om vi har god kontakt med dem, så er vi på en måte to grupper. Det er ikke sånn at vi ikke liker hverandre, vi prater jo med dem. Tror bare ikke vi passer like godt sammen (Intervju VII, s. 3-4).

Enkelte opplever at «de på en måte dominerer veldig, fordi de har en personlighet som kanskje er litt mer ekstrem da, at de som er muslimske da, tar litt mere plass» (Intervju III, s. 8). Flere opplever at det er de muslimske elevene selv som «skiller seg ut, skiller seg selv ut

på en måte» (Intervju IV, s. 3), delvis som en følge av at de muslimske elevene har strengere regler knytta til sosial kontakt, noe som gjør at «det er veldig vanskelig å gjøre ting, du kan på en måte ikke ha overnatting med dem, for da er det sånn «Ja, men jeg kan ikke, foreldrene mine liker det ikke, for jeg kan ikke vise håret mitt» f.eks.» (Intervju III, s. 9). Muslimer framstår for noen av elevene som «mye mer lukka når de vil vise litt mindre av seg selv, det er jo liksom ikke det at håret er så innmari viktig, men det er bare på en måte at de skjuler noe av seg selv da» (Intervju III, s. 10).

Særlig de muslimske jentene bekrefter disse tendensene til sosial avstand til medelever. Det kommer tidlig fram i intervjumaterialet at de selv opplever det som en utfordring å skulle tilpasse sin religiøse overbevisning med det sosiale i skolehverdagen. Noen uttaler at «på skolen er det litt mer, kanskje utfordrende da, litt vanskelig liksom, for du må samtidig tilpasse det andre og da blir det litt vanskelig» (Intervju V, s. 1). Når de blir spurt om å utdype hva en slik tilpasning innebærer, svarer de at de opplever at det å kombinere forventninger til dem som muslimer med sosiale aktiviteter som f.eks. klasseturer kan være problematisk. De opplever seg ikke direkte utsatt for press, «men du føler at du liksom må, la oss si at klassen planlegger en fest og det er ikke nødvendigvis at de presser deg, men du kan føle det, skjønner du? Når alle bidrar eller deltar så, ja, du føler deg litt utafør» (Intervju V, s. 1-2).

Som et eksempel på den sosiale dynamikken, ble elevene spurt om det å ha kjæreste med muslimsk bakgrunn, og noen av elevene er åpne for dette. «Det hadde ikke gjort meg noe liksom» (Intervju I, s. 11). Andre uttaler at «jeg kunne hatt det, men har ikke tenkt noe over det egentlig» (Intervju II, s. 8). Flere peker imidlertid på at islam har «sånn annerledes regler for giftemål og alt sånn der, ikke sant, og generelt bare andre regler og sånn enn det vi har, og derfor så føler jeg at det hadde kanskje vært litt vanskelig» (Intervju II, s. 8). Mange av de ikke-muslimske elevene peker også her på en generasjonsforskjell, og oppgir at reaksjonene hos foreldre og besteforeldre ville vært sterke og klart negative, selv om de for sin egen del ikke avviser det. «Jeg tror jeg kunne hatt muslimsk kjæreste, men tror ikke mormor hadde blitt så glad» (Intervju VII, s.4).

Samtidig er elevene tydelige på at sannsynligheten for at de kunne hatt muslimsk kjæreste er liten, særlig på grunn av det de oppfatter som strenge regler og bruk av religiøse plagg. «Jeg kunne aldri vært sammen med en som hadde hijab, det må jeg si, det hadde ikke gått, for det

har på en måte blitt litt sånn symbol på kvinneundertrykkelse» (Intervju I, s.11). Flere er åpne for kjæresten av utenlandsk opprinnelse, men er skeptiske til det de oppfatter som mer ytterliggående muslimer, for «hvis hun er fra et annet land, så har det egentlig ikke så mye å si, men hvis hun da hadde vært sånn der heavy muslim, og fem bønner om dagen, så er det på en måte helt motsatt av hva jeg gjør da» (Intervju I, s. 11-12).

De fleste ikke-muslimske elevene avviser derimot ganske kategorisk tanken om en muslimsk kjæreste. «Nei, nei, nei!» (Intervju V, s. 8). Som tidligere påpekt kommer det fram en klart etablert forståelse blant noen av elevene at muslimer som minoritet oppfattes som en etnisk gruppering som skiller seg fra det norske. Noen uttaler direkte at muslimer «er bare ikke tiltrekkende, det har ikke noe med rase å gjøre, men jeg klarer bare ikke å finne mennesker av sånn mørk hud som attraktive. Blåøyde, blonde, det er min bås det» (Intervju IV, s. 9). Sterke etniske skiller blandes også med kulturelle tolkninger av muslimer som bidrar sterkt til at den sosiale kontakten for noen oppleves som svært liten og kjæresteforhold uaktuelt: «nei, jeg holder meg til nordmenn med ski på beina jeg altså» (Intervju III, s. 9).

Når det gjelder samarbeid mellom elever om skolefaglige oppgaver uttaler de fleste at religion i utgangspunktet ikke har stor betydning for hvem de jobber sammen med. De uttrykker samtidig relativt tydelig at det er avhengig av om «om læreren deler inn egentlig, for hvis ikke er det veldig sånn at vi, på en måte norske da, blir en gruppe mens de blir en annen» (Intervju VII, s. 5). Flere oppgir at «lærerne våre er veldig opptatt av at vi skal jobbe sammen» (Intervju I, s. 12). Noen gir uttrykk for at de jobber med muslimske medelever «hvis man blir tvunget til det» (Intervju VI, s. 9), men hvis de selv får velge samarbeidspartnere jobber de derimot sjeldnere på tvers av religiøse grenser. De begrunner dette med at de muslimske elevene selv søker mot andre muslimer, for «de går direkte til andre, direkte til gruppa» (Intervju VI, s. 9). Det er «alltid de samme som jobber sammen» (Intervju I, s. 12), og liten grad av samarbeid mellom muslimske og ikke-muslimske elever.

4.1.3 Forklaringer: religion, kjønn, språk og bosted

Flere studier har pekt på at religion spiller en viktigere rolle for flertallet av den muslimske befolkningen, inklusive muslimsk ungdom, sammenlignet med den øvrige (Ishaq 2017, s. 24, Sandberg 2018). Mange av de ikke-muslimske elevene i dette intervjumaterialet formidler

også en opplevelse av at religion og familieforhold hos de muslimske elevene er en viktig forklaring på lite sosial kontakt med andre ungdommer. De bekrefter et inntrykk av at for muslimene «er jo troen ganske viktig, så da på en måte går de til noe som de har felles, for å liksom ha et fellesskap» (Intervju I, s. 6). Flere har lignende opplevelser med at «med en gang du kommer liksom inn i muslimske miljø, så er plutselig religionen noe helt annet, det er et viktig tema for mange muslimske folk» (Intervju IV, s. 10). De ikke-muslimske elevene er også her tydelig sekulære i møte med en uttrykt religiøsitet blant de muslimske medelevene.

De muslimske elevene medgir at en tydelig uttrykt religiøsitet til en viss grad er en selvvalgt sosial barriere. Bruken av hijab bidrar til å opprettholde og forklare sosiale skiller, særlig da for de muslimske jentene, «fordi de hadde fordommer med oss, mot muslimer, de ville ikke bli venner med oss, det meste jeg ville var å lære norsk, og ha norske venner og bli integrert, men jeg fikk ikke det til, det var litt vanskelig å få sånne venner» (Intervju VI, s. 2). I et integreringsperspektiv har nettopp betydningen av det å skaffe seg venner på tvers av sosiale og kulturelle barrierer blitt vurdert som en avgjørende faktor (Brekke og Mohn 2018, s. 55).

Det er en gjennomgående forståelse blant elevene av at kjønn spiller en avgjørende rolle for graden av sosial kontakt. Guttene oppfattes som vesentlig mer samkjørte og at den sosiale avstanden mellom muslimske og ikke-muslimske gutter er betydelig mindre sammenlignet med jentene. Det er «veldig sånn at vi norske da, blir en gruppe mens de blir en annen, men at guttene da er mye flinkere til å liksom være sånn alle sammen» (Intervju VII, s. 5). Flere formidler at det er «flere gutter som kanskje tilhører islam som er venn med norske, jeg ser kanskje mer av det enn jeg ser muslimske jenter som er venner med norske» (Intervju III, s. 8). Jentene oppfattes i mindre grad som «en blanda gruppe, men guttene klarer det fint» (Intervju IV, s. 8). Noen «ser veldig ofte muslimske jenter som går alene eller sammen med andre muslimske jenter, men det kan nok være litt med den hijaben igjen» (Intervju III, s. 9).

De fleste forklarer disse kjønnsforskjellene med muslimske religiøse regler «fordi jentene i islam, de har sånne regler på en måte da, for hvordan de skal være, mens det er mindre krav til gutter da» (Intervju VII, s. 5). Mange gir uttrykk for en forståelse av at de muslimske jentene opplever «presset fra hjemme, for mange muslimske jenter har jo fått beskjed om at de ikke skal være med gutter, og da henger de jo gjerne i miljøet med andre muslimske jenter som heller ikke får lov til å være med gutter» (Intervju IV, s. 9). Elevene opplever at når det

gjelder «jentene, så føler jeg på en måte at det er litt vanskelig å få det samarbeidet og de samtalene» (Intervju I, s. 12).

Også de muslimske elevene opplever kjønnsbaserte gruppedannelser blant elevene. De fleste formidler at «det er to grupper i klassen vår, de som er etnisk norske og de som har på hijab, de er skilt» (Intervju VI, s. 3). Det er i særlig grad de muslimske jentene som gir uttrykk for sosiale skiller og at guttene i større grad er integrerte i skolesamfunnet. Gutter er «jo blandet sammen, f.eks. guttene i klassen min, de går sammen muslimsk og ikke-muslimsk, men det er vanskelig for jenter å integrere» (Intervju VI, s. 4). Selv forklarer noen av jentene det også med at det er enklere for muslimske gutter enn for muslimske jenter å ha noe utstrakt sosial kontakt, særlig da med motsatt kjønn, for «det går an for gutter å gå ut med jenter og gutter, jenter med hijab kan ikke gjøre det, sånn gå ut på fester og disko, gutter er mer friere enn jenter på å gjøre sånne ting, gå ut og sånn» (Intervju VI, s. 4).

Det kommer også tydelig til uttrykk en opplevelse blant de ikke-muslimske elevene at språk bidrar til å sementere sosiale skiller. «De snakker jo ikke alltid norsk heller, når de snakker sammen så snakker de, jeg veit ikke hvilket språk det er jeg, arabisk? Det er kanskje ikke arabisk, men da er det jo ikke så lett å henge med på samtalen da» (Intervju I, s. 12). Språkbarrierer virker ifølge elevene sosialt splittende fordi de muslimske elevene «liksom lukker seg inne og er bare de to eller de tre liksom, og da er det på en måte ikke så veldig mye rom for andre og komme inn og henge med da» (Intervju I, s. 12).

Flere av elevene gir uttrykk for at de delvis opplever «gjenger som bare er muslimer som henger sammen, men da er de veldig religiøse tenker jeg da, eller at de snakker samme språk» (Intervju II, s. 8).

Folk som er tyrkiske da, så plutselig møter de noen som er tyrkiske, så med en gang så begynner de å snakke tyrkisk til hverandre, så står man der og så, ja, da blir man utelukka med en gang da, og da er det ikke så lett å være sammen med dem da, som jeg ville vært med de andre norske vennene mine (Intervju I, s. 13).

Flere peker riktignok på at det ikke nødvendigvis er religiøs tilhørighet som er avgjørende i den sammenhengen, men at religion og etnisk opphav ofte følger de samme skillelinjene. Det «må ikke være på grunn av religion» (Intervju II, s. 8). De gir uttrykk for at det er naturlig at

elever søker sammen med noen de opplever et fellesskap med, og selv om noen «snakker på et helt annet språk, jeg vet ikke hvilket, men da har de liksom hatt en egen gruppe for de kan snakke samme språket og sånn, man blir jo venner med de man har felles ting med da» (Intervju II, s. 8). Elevene opplever at etnisitet og landbakgrunn er avgjørende, for «tyrkerne henger bare med tyrkerne» (Intervju IV, s. 7).

Spesielt de muslimske elevene som ikke er født i Norge bekrefter i stor grad at språklige utfordringer virker sterkt begrensende på den sosiale kontakten. I møte med opplevde fordommer og misforståelser i skolehverdagen, gir noen uttrykk for at de ikke bidrar eller «deltar i timen, fordi jeg er veldig redd for å si noen norskfeil, så selv om jeg vet svaret, jeg deltar ikke, for jeg vil ikke, jeg synes det flaut» (Intervju VI, s. 8). Selv om norskkunnskaper i seg selv er uavhengig av religiøs tilhørighet, legger elevene selv stor vekt på det språklige fordi det er viktig for dem å kunne presentere sin tolkning og versjon av islam, ofte i kontrast til det de opplever som feiltolkninger i ulike sammenhenger, deriblant også lærebøker og i sosiale medier. De opplever det vanskelig på grunn av språket, for hvis de hadde «snakka flytende norsk, så hadde jeg sagt det jeg vil, men jeg vil ikke bli misforstått. Jeg vil ikke si noe og mene noe annet. Folk misforstår meg, det vil jeg ikke. Så jeg vil helst egentlig bare være stille» (Intervju VI, s. 10).

Både blant de muslimske og de ikke-muslimske elevene er det også en uttalt opplevelse av at de sosiale skillene følger befolkningsmessige og geografiske grenser like mye som religiøse. Flere oppgir at de sosiale forbindelsene de har i stor grad er styrt av hvor de har vokst opp og hvor de bor. En av de muslimske elevene uttaler at hvis «jeg hadde vært fra et mer norsk strøk da, så kan det hende jeg hadde følt meg litt mer norsk, men siden jeg bare er med utenlandske, så føler jeg meg ikke som norsk, så jeg tror det har noe å si hvor du er fra i byen» (Intervju VIII, s. 4).

Blant de ikke-muslimske elevene er det enda tydeligere tegn til at de forklarer de sosiale barrierene med bosted. «Det handler ofte om hvor man bor, det er de man er best kompis med fordi de har vært på barneskolen og ungdomsskolen» (Intervju I, s. 11). Flere peker på at innvandrere selv tenderer til å bosette seg i egne områder, noe som gjør at barna også blir værende i det samme sosiale miljøet, selv om de er født og oppvokst i Norge. Enkelte opplever at når muslimer flytter til Norge så «er de ikke sånn folk som drar rundt og møter

nye mennesker og sånn, de holder seg jo mest til familien» (Intervju I, s. 5). Slike spor av segregerte samfunn finner veien også inn i elevenes skolehverdag, for

blant de som da er utlendinger da, i lunsjen så ser vi at vi som er fra området her, som er født og oppvokst her av norske foreldre, vi er sammen vi, ikke sånn fordi vi er norske, men fordi det er de vi har blitt oppvokst med og kjent med og sånn, og de andre har litt vanskeligheter for å blande seg med oss, fordi de har sin gruppe som er fra andre land, tror på det samme eller bor i samme område (Intervju I, s. 11).

Blant et mindretall av de ikke-muslimske elevene kommer det fram en relativt sterk opplevelse av en klart segregert sosial virkelighet i møte med den muslimske minoritetsbefolkningen. Noen oppgir at sentrumsnære områder i betydelig grad er preget av en muslimsk befolkning og at de

merker forskjell på hele kulturen, bare du kommer utafor byen, ja, det er skikkelig stor forskjell fra når du er her, kontra når du er lenger ut, du føler deg mye mer hjemme da jo lenger utover du kommer, men det er jo skummelt at det skal være sånn, at vi føler oss mindre hjemme her på grunn av det (Intervju III, s. 18-19).

Elevene bekrefter her delvis opplevelsen av at religiøs tilhørighet som muslim ofte faller sammen med etniske og nasjonale forskjeller som blir tydelige i bosettingsmønsteret. De gir også uttrykk for at ansvaret for integrasjonen i stor grad ligger hos innvandrerbefolkningen selv. Målinger av nordmenns holdninger i integreringsspørsmål viser at det er et overveldende flertall som mener at ansvaret for god integrering først og fremst tilligger de ulike minoritetene. «De» skal tilpasse seg majoritetssamfunnet (Brekke og Mohn 2018, s. 91).

4.2 Fravær av den vanskelige samtalen om islam

I tillegg til at språket i seg selv ofte kan være et hinder for sosial omgang, er det like tydelig at det eksisterer betydelige begrensninger i den frie samtalen om islam og muslimer. Betente og konfliktfylte temaer behandles i liten grad, både fordi de ikke-muslimske elevene opplever muslimer som en sårbar elevgruppe, men også av frykt for reaksjoner. De muslimske elevene imøtegår i liten grad fordomsfulle påstander. Det er en klart etablert indre selvjustis blant

elevene når det gjelder hva som sies og hvem som kan si hva om muslimer. Frykten for å provosere bidrar i noen grad til å begrense samtalen, og fraværet av dialog er tydelig.

4.2.1 Den «sårbare» muslimen

De ikke-muslimske elevene opplever og behandler i relativt stor grad de muslimske medelevene som en sårbar gruppe. Særlig tydelig er dette blant jentene, som i liten grad rapporterer om nevneverdig sosial omgang og samtaler om private og personlige spørsmål. Noen gir uttrykk for at de delvis unngår kontakt med muslimske jenter og at det kan oppleves ukomfortabelt på grunn av «den hijaben igjen kanskje, jeg føler meg kanskje litt sånn, rundt en annen jente som har hijab da, at hun er veldig sårbar for sånn der veldig personlige ting» (Intervju III, s. 9). Flere oppgir at de har «prøvd liksom å være litt med dem, men så har de heller vært litt tilbaketrukne, men det er jo også veldig personlig» (Intervju VII, s. 4).

De ikke-muslimske elevene knytter denne opplevde sårbarheten i noen grad til de fordommene muslimene utsettes for. Flere antar at det kan være vanskelig å være muslim i Norge og at «muslimer er litt redde for oss, fordi de vet at de kan være litt sårbare på en måte, at folk kan ha negative tanker om dem, når du blir stempla som terrorist fordi du er muslim, da skjønner jeg at der går grensa liksom» (Intervju VII, s. 5). Det er flere av de ikke-muslimske elevene som selv gir uttrykk for at de i noen situasjoner unngår å si noe til muslimer for «at den ikke skal bli utsatt for noe mer kanskje, enn det den personen allerede blir utsatt for, jeg føler at de kan reagere veldig med en gang på noe som vi sier» (Intervju III, s. 11).

Muslimske elever spesielt påføres til en viss grad en antatt opplevelse av sårbarhet fra medelevene. Det «er veldig sånn sårbart fra før med de som er muslimer, for de vet at folk har fordommer, så det å snakke åpent om sånt rundt en som har muslimsk bakgrunn, det er veldig vanskelig, for du føler jo på en måte at du må trække forsiktig og ikke formulere deg feil» (Intervju III, s. 11).

Det er særlig de muslimske jentene som gir uttrykk for at de har opplevd sårende episoder med negative og fordomsfulle kommentarer om muslimer, selv om dette ikke er hovedinntrykket. Ofte er slike opplevelser forbundet med bruken av hijab, og som vist

tidligere, oppgir flere at de har hatt ubehagelige opplevelser. De bekrefter at «sånne ting sårer jo, men jeg bryr meg ikke, rett og slett. Det sårer, men alle har sin egen mening, men jeg forventer i hvert fall respekt» (Intervju V, s. 2). En av jentene forteller om «dumme kommentarer da, på at du ser veldig stygg ut og alt, men da har du andre venner som kommer og trøster deg og sier at du må ikke høre på dem, og da må man bare se på det positive» (Intervju V, s. 2).

4.2.2 En selvpålagt sensur hos ikke-muslimske elever

Det er en gjennomgående tendens i materialet til at elevene unngår betente religiøse spørsmål i skolehverdagen. Noen uttaler at den enkleste måten å behandle slike temaer på er «å ikke snakke om temaet i det hele tatt, for det kan være vanskelig å sette ord på det da, uten at det kan oppleves som støtende» (Observasjon III, s. 2). Den antatte sårbarheten blant muslimer bidrar til at ikke-muslimske elever unngår enkelte temaer av hensyn til muslimene selv og pålegger seg selv en grad av sensur. De skiller i noen grad mellom hva de kan snakke med ikke-muslimske kontra muslimske venner om, og gir uttrykk for at muslimske elever i større grad tar seg nær av kritikk. «Det er flere ting vi sier i de gruppene da, de du er kompis med da, for det er lettere å vise og si meningene sine da der, enn hvis du vet at det er en haug andre som på en måte er helt uenig med deg, som hadde blitt direkte sure for hva du mener da» (Intervju I, s. 16).

Blant de ikke-muslimske elevene er det en relativt tydelig opplevelse av at det ikke er mulig å berøre enkelte temaer knytta til islam og muslimer. Det å ta opp konfliktfylte religiøse spørsmål forbindes med sterke reaksjoner fra muslimske medelever. I forbindelse med spørsmålet om bruk av hijab uttalte en av elevene at de var vanskelig å «finne en måte å si det på». En medelev responderte på utfordringen med å slå fast at han kunne «slappe av, du blir hengt uansett!» (Observasjon III, s. 2).

De skiller relativt klart mellom elever de «på en måte er i gruppe eller vennegjeng med da, som da også på en måte er etnisk norske da, vi snakker jo ikke om sånne ting med muslimer på skolen» (Intervju I, s. 15). Fordi muslimene «har ganske mye på seg fra før, de har jo alle disse fordommene om at det er terrorister, og da blir det ganske vanskelig å uttale deg om f.eks. at du ikke liker enkelte holdninger eller enkelte normer og sånn» (Intervju III, s. 11).

I etterkant av terrorhandlinger og voldsepisoder der muslimer har påtatt seg ansvaret, blir det ofte diskutert innad i elevgrupper, men aldri berørt i møte med muslimske elever eller i klasseromssituasjoner. «Nei, nei! Det er dødsstraff! Det gjør du ikke mot deg selv» (Intervju IV, s. 11). Antatte konfliktfylte spørsmål som bruk av hijab oppgis av flere som eksempel på vanskelige og brennbare temaer som i liten grad blir diskutert. Enkelte av elevene uttaler at de sjelden tør å starte diskusjoner med muslimske medlever. «Når jeg starta en debatt og flere snakka ned på islam eller noe, det er jo ytringsfriheten min, alle med hijab rakk opp hånda og de klikka i vinkel, det er det som skjer» (Intervju IV, s. 11).

Flere opplever også at muslimske elever bruker et språk og en terminologi om seg selv og andre muslimer, som de ikke-muslimske elevene ikke kan, «sånn som hvis en muslimsk sier til en annen muslimsk person eller en annen utlending, (...) så hvis de hadde sagt det til hverandre, så hadde ikke det vært noe stort problem, men hvis det er en nordmann så hadde det vært et mye større problem» (Intervju III, s. 12). Her berører elevene også forhold som etnisitet og hudfarge, og «de har på en måte ulike ord som de sier blant seg selv, men hadde jeg sagt det, så hadde jeg fått bank, mens de kan si hva de vil, «hviting» og sånn, så det er litt vanskelig fordi de ordene er på en måte ikke like negative som f.eks. «svarting» og «neger» (Intervju I, s. 16-17).

Flere har diskutert med muslimske medelever hvem som kan bruke ulike betegnelser og de opplever ofte at de muslimske elevene har andre grenser for hva de selv og andre kan si. Noen reagerer på at de muslimske elevene «kan snakke til hverandre på den måten de ønsker selv, men at vi ikke kan det, for de må faktisk lære å oppføre seg her og ikke være ute etter å lage noe oppstyr her da, når de kommer til vårt land» (Intervju III, s. 12).

Noen gir imidlertid også selv uttrykk for at de oppsøker de ytterliggående standpunktene i slike debatter. Flere har muslimske venner de oppfatter som moderate, og tar ikke opp konfliktfylte temaer med dem i motsetning til «muslimske elever som er ekstreme, det er da jeg går ut med det der, jeg pleier ikke å dra inn så mye saker med vennene mine fordi de faktisk klarer å oppføre seg som mennesker, de er ordentlige, ikke ekstreme, de er integrerte» (Intervju IV, s. 12). Ifølge noen av elevene må muslimene «tåle kritikk for at religionen dems bare ikke funker, rett og slett, men de har ingenting å si, i hvert fall ingenting som gir mening, til slutt så blir de bare nødt til å gå til personangrep» (Intervju IV, s. 12).

4.2.3 «Det er ingen som spør»

De muslimske elevene rapporterer i stor grad om en lignende opplevelse av mangel på dialog med ikke-muslimske medelever, og de bekrefter fraværet av samtaler om religiøse og delvis konfliktfylte spørsmål. «Jeg har aldri diskutert det med noen» (VIII, s. 6). På spørsmål om de snakker med medelever om det å være muslim, svarer flere at de «har ikke opplevd noe sånt, og det er ingen som spør og det er kanskje derfor de fordommene oppstår» (Intervju V, s. 3). Særlig er denne opplevelsen tydelig i møte med negative påstander om og synspunkter på islam og muslimer,

for plutselig så sier noen om islam, og så tenker jeg «Ja, men det er ikke sånn!», f.eks. det der med at menn kan gifte seg med flere koner. Det var en som påstod det da, og så tenkte jeg, det finns en sånn regel, men det må flere grunner til for at det skal skje, skjønner du? De spør liksom ikke, det er bare det at de kan ikke noe mer, og sånne ting kan irritere av og til (Intervju V, s. 3).

De muslimske jentene gir som tidligere vist, uttrykk for at andres holdninger til at de bruker hijab bidrar til å redusere den sosiale kontakten. De ikke-muslimske medelevene spør heller ikke. «Ingen prøver å snakke med oss, ingen prøver å vite om det er sånn eller ikke, de bare holder seg til den tanken de har, og kanskje andre lurere på det også, men ikke spør?» (Intervju VI, s. 3).

Langt på vei uttrykker de muslimske elevene at de selv også unngår å imøtegå påstander og kritikk av muslimer som oppstår i etterkant av kritiske hendelser som refereres i media. «Jeg har ikke diskutert eller snakket noe om dette med noen andre, for det kan lett oppstå en diskusjon hvis man sier en liten ting feil da, og jeg vil heller ikke såre den personen jeg snakker med, så jeg velger å ikke diskutere det» (Intervju V, s. 5). Selv problematiserer de ikke mangelen på diskusjon i særlig grad, men «prøver å ikke såre motstanderen, og det fungerer bra, det er jo det jeg på en måte er oppvokst med da, så det er liksom ikke noe problem» (Intervju V, s. 6).

Som en del av den tidligere omtalte hverdagsmotstanden blant muslimsk ungdom (Sandberg 2018, s. 191ff), oppgir særlig de muslimske guttene at de delvis unngår temaer som berører kompliserte og konfliktfylte forhold. «Vi snakker ikke om politikk eller religion med hverandre, fordi vi vet at det bare kommer til å ende dårlig» (Intervju VII, s. 3). Flere har

erfaringer med at negative og muslimkritiske uttalelser holdes utenfor den sosiale omgangen, men kommer til uttrykk i andre sammenhenger. «Du ser hvor tøffe folk er bak skjermen da, på Facebook f.eks., men de hadde ikke sagt det der foran ansiktet ditt, det hadde de ikke turt» (Intervju VII, s. 3).

I noen grad gir de også uttrykk for at de møter beskyldninger og påstander om ekstremisme og terrorisme med humor og latterliggjøring, noe som også kommer fram i andre undersøkelser (Sandberg 2018, s. 205). Samtidig gir de muslimske elevene uttrykk for en strategi som preges av tilbaketrekking fordi «det er vanskelig å diskutere dette, og det er veldig vanskelig å få frem vårt synspunkt da» (Intervju VIII, s. 8). Møtet med jevnlig negative forestillinger og fordommer gjør at mange muslimske ungdommer reagerer med taushet og fortielse (Sandberg 2018, s. 195). De søker å unngå konfrontasjoner og betente diskusjoner for «da kan det gå fra latter til slag» (Intervju VIII, s. 6).

Intervjuobjektene er imidlertid relativt pragmatiske og viser betydelig fleksibilitet, som når en av jentene forteller at den motstanden hun opplever i form av fordomsfulle påstander om muslimer «motiverer meg bare enda mer til å vise dem» (Intervju V, s. 16). Funnene bekrefter andre undersøkelser som viser at muslimsk ungdom mobiliserer med et bredt spekter av strategier for avvisninger (Sandberg 2018, s. 210-211).

4.2.4 Muslimske talerør?

Et annet trekk ved materialet er at de muslimske informantene formidler et tydelig ønske om at noen skal kunne fungere som talerør og formidle deres virkelighet inn i den offentlige samtalen og medievirkeligheten de omgir seg med. De gir gjennomgående uttrykk for at de ønsker seg flere og tydeligere muslimske forbilder og autoritetspersoner som kan fungere som deres stemme i den sosiale hverdagen. Der de selv opplever sosial avstand, kan andre muslimer framstå som rollemodeller, slik at «vi kanskje har flere som kan representere oss da, i alle spekter i samfunnet, om det er utdanning, jobb, politikk, vi har jo selvfølgelig en stemme men at flere tar initiativ til å vise det gode da, som vi muslimer, har eller bygger på» (Intervju V, s. 12).

Alle jentene i dette intervjumaterialet refererer uoppfordret til Imam Meskini fra TV-serien «Skam» som et eksempel på en muslim som de selv kan identifisere seg med og referere til. Meskini «representerer islam ganske godt hun egentlig, og jeg blir veldig glad, det fører til at folk kanskje begynner å kjenne islam, at de ser at islam virkelig er sånn som hun representerte det på TV og sånt da, og man blir glad over det egentlig» (Intervju V, s. 12). Andre uttrykker at hun både som person og gjennom rollefiguren har

vist muslimske jenter på en sånn riktig og god måte, hun presenterer hijaben på en god måte, så jeg vil si at hun presenterer meg. Hun har svart på de meste spørsmålene ungdommene tenker på, som de stiller, fordi hun kommer med svar om hijab, hun har vist det riktige bildet om oss da, jeg vil si det, om oss muslimske jenter, så jeg vil si at jeg er som henne (Intervju VI, s. 9).

De muslimske guttene markerer også at de gjerne vil at muslimer skal stå fram og representere dem i ulike sammenhenger. «Det var en imam som jeg så på Facebook en gang, han fikk veldig mye hat, men jeg syns han var veldig flink, det er bra at han tør å representere islam, for det kan være tøft også, fordi det kommer masse trusler, veldig mye hat»³ (Intervju VIII, s. 9).

4.3 Sosial avstand og utenforskap

En nylig utgitt rapport med mandat fra Justis- og beredskapsdepartementet belyser spørsmålet om eksistensen av parallelle samfunn i Norge i en migrasjonskontekst. Den konkluderer tydelig med at det ikke er grunnlag for å bruke betegnelsen parallelsamfunn om dagens Norge. Rapporten viser imidlertid like klart at det foreligger utfordringer knyttet til sosial avstand og skiller mellom grupper i samfunnet som over tid kan bidra til dannelsen av ulike former for sosialt og demokratisk utenforskap (Egge og Solhjell 2018, s. 6).

³ Etter intervjuet fant eleven fram til den oppgitte videoen. Imamen var Fahad Qureshi i diskusjon med Sylvi Listhaug under valgkampen 04.09.2017, se: <https://www.vgtv.no/video/146057/listhaug-moette-omstridt-islam-profil?fbclid=IwAR1V5B4OKrQyZWEJkqO25evE-q8W5ly4EzWsr1A95ZvwbG5FnTniFvAWQ>

Rapporten peker på utfordringer som kan oppstå når det sosiale samspillet mellom majoritetsgrupper og eksempelvis religiøse minoriteter ikke fungerer og skaper homogene og adskilte miljøer. Det å kunne opprettholde et debattklima uten fiendebilder som muliggjør å inkludere alle grupper i det store «vi», uavhengig av etniske, religiøse, kulturelle eller andre skiller, er avhengig av den sosiale og kulturelle kapitalen disse gruppene innehar (Egge og Solhjell 2018, s. 26-27).

Det er dermed relevant å rette et blikk på graden av sosial kapital hos minoritets elever, fordi det vil ha avgjørende innflytelse på tilliten til grunnleggende samfunnsinstitusjoner og den etablerte samfunnskontrakten. Sosial kapital er her forstått som sivilsamfunnets evne til å utvikle tillitsfulle relasjoner mellom borgerne. I materialet kommer det fram parallelle fortellinger som delvis bygger opp under tendenser til utenforskap og parallelle virkeligheter, men som også viser at det foreligger en gjensidig sosial aksept mellom de muslimske og de ikke-muslimske elevene.

Funnene avdekker delvis en ikke ubetydelig sosial avstand mellom muslimske og ikke-muslimske elever. Deler av materialet peker mot at elevene i noen grad forholder seg til ulike sosiale virkeligheter i skolehverdagen og som bekreftes av både de muslimske og de ikke-muslimske elevene. Det er tegn til såkalt interseksjonalitet særlig blant de muslimske jentene, som opplever en grad av delvis selvvalgt, delvis påført tilbaketrekking fra det sosiale fellesskapet, som over tid vil kunne utfordre grunnlaget for den sosiale kapitalen. Bruken av hijab skaper og forsterker den sosiale avstanden i kombinasjon med andre sosiale markører som kjønn, etnisitet og religiøs tilhørighet.

Fraværet av dialog er tydelig hos begge elevgruppene. «Jeg har jo liksom ikke hatt dype samtaler med en muslim som har fortalt meg liksom hva de egentlig mener og hvordan reglene er da» (Intervju VII, s.6). I skolehverdagen framstår i særlig grad de muslimske jentene som representanter for en taus minoritet blant elevene i videregående skole, som når en av jentene erkjenner at «ingen sier noe til oss, ingen snakker til oss» (Intervju VI, s.5).

Samtidig bekrefter intervjuene at det store flertallet av muslimer i Norge anerkjenner og aksepterer grunnleggende liberale og demokratiske verdier ved det norske samfunnet, slik som ytringsfrihet, likestilling og religionsfrihet (Ishaq 2017). De muslimske elevene er eksempler på den såkalte «tause majoriteten» blant den muslimske befolkningen, og de

avviser tvang, undertrykkelse og terror. De sosiale skillene blir ikke nødvendigvis sett på som et problem. «Jeg liker Norge som det er nå jeg, så lenge det fortsetter sånn, så er det greit egentlig» (Intervju V, s. 12).

Til tross for at de møter til dels betydelige sosiale barrierer og noen markante fiendebilder, gir de samla sett uttrykk for stor tillit og lojalitet til sentrale samfunnsinstitusjoner og verdier. En slik lojalitet vises bl.a. gjennom demokratiske parametere. Selv om de muslimske elevene i stor grad velger taushet, fortielse og tilbaketrekking, er de klare og samstemte når det gjelder deltagelse i valg. Alle svarer at de kommer til å bruke stemmeretten sin. «For meg er det veldig viktig. Jeg sier alltid: bruk stemmeretten liksom, bruk stemmen din fordi mange tenker at det utgjør ingen forskjell, men hvis alle stemmer så er jo det demokratiet da» (Intervju V, s.11). Det er en tydelig forståelse av at demokratisk deltagelse er viktig, og en av guttene uttrykker på spørsmål om deltagelse at «Ja, selvfølgelig, jeg tenker å stemme, nå som jeg er 18» (Intervju VIII, s. 8). En opplevd følelse av sosial deltagelse og innflytelse er en sentral såkalt integreringsdriver. Generell tillit til sentrale samfunnsinstitusjoner bidrar til sosial integrasjon og øker graden av samarbeid og sosial samhandling (Steen-Johnsen m.fl 2016).

4.4 Oppsummering

Kapittelet har sett nærmere på den sosiale dynamikken mellom de muslimske og de ikke-muslimske elevene. Funnene viser en relativt tydelig tosidighet, der elevene delvis rapporterer om en sosial virkelighet preget av en akseptert, men stilltiende sosial sameksistens på tvers av religiøse skiller. På den andre siden kommer det fram markante sosiale barrierer og tydelige gruppedannelser.

De sosiale skillene som kapittelet har pekt på, skyldes ikke nødvendigvis religiøs tilhørighet. Forklaringer som kjønn og bosted er vel så viktige, men islam brukes emblematiske og framstår ofte som en årsak fordi etno-religiøse skiller følger de samme linjene. Sosial avstand kan også være betinget av religiøsitet som sådan, og ikke nødvendigvis knyttet spesielt til islam.

Et viktig funn er at muslimske elever oppleves som sårbare av de ikke-muslimske elevene på grunn av mye negativ omtale i media. Beskrivelser og kommentarer i etterkant av kritiske

hendelser skaper en antagelse i mediene om at muslimer er terrorister og utsatt for tvang. Slike fremstillinger gjør at flere ikke-muslimske elever oppgir at de unngår å berøre vanskelige spørsmål fordi de opplever at de muslimske elevene har «fått nok». Noen oppgir også at frykten for reaksjoner gjør at den sosiale avstanden opprettholdes og den vanskelige samtalen uteblir.

Begrenset eller redusert sosial deltagelse og samhandling kan over tid bidra til å øke motsetninger, isolasjon og opplevelsen av avmakt blant minoritetsgrupper (Egge og Solhjell 2018, s. 48). Kapittelet har vist at det finnes tendenser i retning av utenforskap, noe som blir nærmere analysert i neste kapittel.

5 Når fortellingene kolliderer

De empiriske funnene i denne studien er gjort rede for i de foregående kapitlene. Hvilke svar de gir vil imidlertid påvirkes av hvilket teoretisk perspektiv som anvendes eller hvilke briller de betraktes gjennom. Det følgende kapitlet vurderer det empiriske materialet med James C. Scotts skriptteoretiske begrepsapparat. Analysen vil rette blikket mot de ulike fortellingene som eksisterer blant elevene, ikke på et individuelt plan, men hva disse stemmene formidler kollektivt. Som de tidligere kapitlene har vist, er det påfallende og store kontraster i dette materialet. Elevene formidler ulike narrativ som spriker og peker i til dels svært ulike retninger. Det er ikke én, men flere alternative historier og opplevde virkeligheter som eksisterer parallelt. Det gjør det ikke mindre interessant.

Den underliggende problemstillingen sikter mot en analyse av møtet mellom de muslimske elevenes narrativer og det settet av forestillinger som eksisterer blant medelevene. I første omgang vil kapitlet derfor identifisere hva som kjennetegner det åpne skriptet og vise hva som utgjør den kollektive og felles forståelsen, det som kan ytres i åpenhet uten motstand og som anses som noe felles og kollektivt akseptabelt. Den bærende fortellingen viser en pragmatisk anerkjennelse og forståelse for islam og muslimsk tilstedeværelse. De muslimske elevene omfavner og deler grunnleggende verdier og perspektiver med de ikke-muslimske medelevene.

Deretter vil de alternative fortellingene undersøkes, de skjulte skriptene elevene ikke tar ut åpent i skolehverdagen, men som diskuteres og brukes innad i grupper utenfor debatt og diskusjon, uten motstand og justering. Her lever fortellingene egne liv og mates med uimotsagte forestillinger. Det peker seg ut to tydelige konfrontasjoner. Den ene er kontrasten mellom de artikulerte tropene og karikerte forestillingene om islam og muslimer og muslimenes egen fortelling om seg selv og sitt eget verdiståsted. Den andre er den gjennomgående bruken av hijab som et svært symboltungt argument på begge sider i debatten om muslimer og hva islam «egentlig» representerer. Samtalen om hijab brukes som eksempel på hva som skjer når de ulike skriptene kolliderer i møte med hverandre.

Diskrepansen og avviket mellom de ulike fortellingen blir avgjørende for hvordan samtalen og meningsbrytningen mellom elevene foregår. Det mylderet av ideer, forestillinger og holdninger til muslimer som snor seg rundt noen tydelige narrativ, munner ut i et stilltiende

og taust møte der de kontroversielle spørsmålene holdes unna åpen diskusjon. Elevene viser en grad av berøringsangst for de antatt konfliktfylte temaene.

Avslutningsvis drøftes den manglende samtalen i lys av skolens oppdrag og mandat som demokratibygger. Uten at empirien i undersøkelsen kan svare direkte, er det likevel relevant å peke på hvilke konsekvenser det kan ha hvis sterkt avvikende fortellinger og forestillinger ikke har en arena for direkte og åpen meningsutveksling. Her berører studien viktige sider ved utviklingen av demokratisk medborgerskap.

5.1 «On-stage»: Den delte fortellingen om islam

Gjennom intervjuene er det en tydelig tråd som tvinner seg rundt en generell anerkjennelse og aksept for muslimsk tilstedeværelse i Norge. Islam som sådan framstår og behandles av elevene som en normalitet i hverdagen og en ingrediens i skolen og ellers i samfunnet som de er vant med og har levd med hele livet. Ingen av elevene stiller spørsmål ved muslimers grunnleggende rett til å tro og utøve sin religiøsitet. Norge er et multikulturelt samfunn med et stort mangfold av religioner, og muslimer utgjør en viktig del av elevenes virkelighetsverden. De muslimske elevene er tilsvarende tydelige på at de også opplever seg akseptert som muslimer. Ingen rapporterer på noe tidspunkt at de har opplevd å være uønsket fordi de er muslimer.

Det er en utbredt oppfatning at den muslimske befolkning i sin alminnelighet er vesentlig mer religiøs enn majoritetsbefolkningen. Det samme gjelder de muslimske elevene, og tendensen er tydelig til at spørsmål om religion i samfunnet ofte blir sett i sammenheng med islam, særlig i etterkant av dramatiske hendelser og rundt konfliktfylte og kontroversielle temaer. De ikke-muslimske elevene gir uttrykk for en opplevelse av at sterkt religiøse mennesker ofte er ensbetydende med muslimer. Islam framstår som mer markant og tydelig i offentligheten, noe de muslimske elevene selv også bekrefter. Som en gir uttrykk for underveis: «vi muslimer tror sterkere» (Observasjon III, s. 2).

De muslimske elevene oppgir også å være tydelige og åpne rundt sin religiøse tro og praksis. Det er viktig for dem å framstå som gode muslimer i hverdagen og kunne vise tro gjennom handlinger, noe de formidler at de gjør. Praktisering av bønn og bruk av hijab går igjen i

materialet som viktige markører for muslimsk identitet. Islam ligger som en av elevene sa, «i hjertet mitt». Andre undersøkelser av muslimers religiøse praksis viser at det store flertallet oppgir at islam utgjør en svært viktig del av dagliglivet, i form av bønn og faste under ramadan (se f.eks. Ishaq 2017, s. 224). Tro er viktigere for de muslimske elevene enn for de ikke-muslimske.

I tråd med de øvrige utviklingstrekkene rundt religiøsitet i samfunnet, anser de ikke-muslimske elevene seg selv også for å være i all hovedsak ikke-troende. Langt de fleste framholder sekulære verdier og argumenterer for at religion bør være en privatsak, slik det kom fram i kapittel 2. En slik privatisert form for religiøsitet tilhører også den felles forståelsen av kulturell og religiøs praksis. De muslimske elevene aksepterer i hovedsak at den daglige praktiseringen kan være utfordrende i skolehverdagen, men en fleksibel og pragmatisk tilnærming gjør at dette enkelt lar seg integrere i hverdagen. Om de ikke ber på riktig tidspunkt, så ber de når de kan. En bekreftelse på en fleksibel tilpasning kom i forbindelse med en diskusjon ved skolen om et mulig bønnenrom for muslimer. Forslaget ble til slutt avvist, men de muslimske elevene selv problematiserte ikke dette nevneverdig, selv om de sannsynligvis ville brukt det.

Det store flertallet av elevene ønsker primært en sekulær offentlighet som skal være åpen for ulike trosformer, men som samtidig er relativt fri for sterke religiøse uttrykk, ytringer og symboler. De muslimske elevene deler den noe utbredte skepsisen blant medelevene til at islam skal prege offentligheten noe mer enn det gjør. I forbindelse med spørsmålet om Norge kan anses for å være et kristent land, kom det tydelig fram at også de muslimske elevene er av den oppfatningen at Norge også skal fortsette å være et altoverveiende kristent samfunn, så det må ikke bli flere moskeer enn kirker.

I dette materialet er det en klar og bred enighet om at verdier som religionsfrihet, ytringsfrihet og likestilling utgjør en vesentlig del av det norske verdisystemet. For elevene brer disse verdiene seg langt ut over de religiøse skillene i samfunnet og de utgjør et viktig trekk ved den felles forståelsen og fortellingen om det norske i møte med islam. Både i intervjusituasjonene og under observasjon av klasseromssituasjoner, trådte det fram en klar ramme for hva elevene mente utgjorde viktige og verdifulle sider ved det norske samfunnet, og like viktig at dette var verdier som både stod sentralt i islam og i den såkalte kristne

kulturarven. Det er som en av elevene sa: «Det er ganske likt», og de opplever selv at «kjærlighet, respekt, nestekjærlighet, inkludering og omsorg» finner vi både innenfor islam og kristendommen (Observasjon III, s. 1).

Det forhindrer ikke at de muslimske elevene klart og tydelig både fremstilles og oppfatter seg selv som en minoritet. Både ved ytre kjennetegn som utseende, hudfarge og klesvalg, men ikke minst i kraft av å være muslim. For selv om de opplever aksept som muslimer, er det like tydelig at de ikke oppfattes eller oppfatter seg selv som norske. Selv omtaler de muslimske elevene seg gjennomgående som noe annet enn de etnisk norske elevene og setter likhetstegn mellom ikke-muslimsk og etnisk norske, og ikke minst blonde, elever. De preges dermed i betydelig grad av en forståelse av å være innvandrere, selv om det store flertallet av de muslimske elevene er født og oppvokst i Norge. Det tegnes med andre ord et bilde av en gruppe minoritets elever som skiller seg fra det norske fordi de er muslimer, og islam er ikke en del av det norske.

Den motstanden som delvis ytres mot islam, er for mange i like stor grad en generell skepsis mot religiøsitet som sådan, og handler ikke nødvendigvis om muslimer. Ekstremisme er for mange et problem, men ikke islam. Dette viser seg også i den åpne og tydelige avvisningen av bruken av niqab eller burka, som i motsetning til hijab oppfattes som klart undertrykkende, både av de muslimske og de ikke-muslimske elevene. Skillet mellom hijab og andre plagg viser seg tydelige også ved at enkelte åpnet for å kunne ha kjæreste med hijab, og enda flere vurderte det som uproblematisk at lærere kunne bruke det.

Norge framstår for elevene som et åpent og liberalt samfunn med plass til ulikheter og et spekter av religiøsiteter der islam utgjør en av flere likeverdige deler. De muslimske elevene bekrefter dette når de uttrykker at de «liker Norge som det er nå, så lenge det fortsetter sånn, så er det greit egentlig» (Intervju V, s. 12). Den gjennomgående åpne fortellingen om muslimer blant disse elevene, er at islam representerer langt på vei de samme verdiene som det elevene gjenkjenner som kristne og norske verdier. Muslimer blir vurdert som «egentlig ganske like oss, de har like verdier, og like holdninger til ting» (Intervju VII, s. 1). De er likeverdige, men ikke norske.

Selv om de muslimske elevene utgjør en taus minoritet i skolesammenheng, føyer de seg inn i det store flertallet av norske muslimer som i stor grad anerkjenner det norske samfunnet og de

grunnleggende frihetene og rettighetene som utgjør grunnlaget ikke bare for Norge, men for de fleste lignende liberale demokratier (Ishaq 2017).

Det åpne og delte narrativet preges av moderate ytringer med nyanser og forbehold, i stor grad sammenfallende med det som kommer fram i øvrige holdningsundersøkelser i befolkningen (Brekke og Mohn 2018, Hoffman og Moe 2017). Det er på det rene at det elevene i fellesskap deler og forhandler i et felles og åpent rom i skolehverdagen, begrenses og rammes inn av det som anses for å være et normalisert og akseptabelt sentrum. Elevene legger her vekt på felles verdier og de sidene ved islam som elevene uten forbehold deler i plenum. De kontroversielle temaene opptrer imidlertid langt tydeligere når vi går nærmere inn i de alternative fortellingene. Her blir kontrastene sterke og tydelige.

5.2 «Off-stage»: Islam som en opplevd trussel

Det er på det rene at det også eksisterer forestillinger og et narrativ blant de ikke-muslimske elevene om islam som en trussel mot det bestående Norge. I det følgende skal disse karikerte forestillingen komme til orde gjennom et sveip over de mer ytterliggående og stereotype fortellingene om islam og muslimer som lever blant de ikke-muslimske elevene. Dette er i betydelig grad ideer, holdninger og forestillinger som bare kommer til uttrykk utenfor det åpne rommet for debatt og samtale, men som like fullt spiller en avgjørende rolle for hvordan samtalen om islam foregår. Selv om det i liten grad uttrykkes eksplisitt overfor de muslimske elevene, er det liten tvil om at dette narrative inntar en ikke ubetydelig plass også i de muslimske elevenes fortelling om seg selv.

5.2.1 «Da blir det jo Norge-Arabia liksom»

Som vist i de foregående kapitlene kommer det fram deler og bruddstykker av opplevelser og forestillinger som bekrefter noen klart medieskapte troper om hva islam representerer. Hos flere av de ikke-muslimske elevene lever det ideer om islam som en grunnleggende trussel mot Norge og den vestlige sivilisasjonen, ideer som er identifiserbare som en del av kjente konspirasjonsteorier og islamofobe forestillinger (Dyrendal m.fl. 2019, Gardell 2011, s. 10ff, Bangstad 2014). Norsk kultur blir av flere definert som «ikke-muslimsk» og tvang,

undertrykkelse og mangel på likestilling oppfattes som sentrale muslimske verdier, i skarp kontrast til det opplevde norske. En elev uttrykker at «det er jo skummelt at det skal være sånn, at vi føler oss mindre hjemme her» på grunn av det muslimske nærværet og de synlige uttrykkene for islam i offentligheten (Intervju III, s. 19).

I løpet av samtalene formidles det delvis en opplevelse av at islam representerer noen grunnleggende verdier som bryter med det de opplever som norske og delvis kristne grunnprinsipper. Islam kobles til terrorisme, vold, tvang og betydelig sosial kontroll. Knivstikking og gjengkriminalitet brukes som eksempler og argument for at islam som sådan representerer et brudd med sentrale normer og verdier. Voldsepisoder fra Sverige og Danmark trekkes stadig fram. I denne versjonen av fortellingen er islam en religion som er bakstreversk, tilbakeskuende og ute av stand til å reformeres og tilpasses et åpent og liberalt demokrati. Muslimer henger ikke rett og slett ikke med i utviklingen.

Det veves sammen et bilde av muslimer og islam som skapes av svært sprikende og uklare forhold. Etnisitet, utseende, klær, hudfarge, bosted og opprinnelsesland blandes med religiøs tilhørighet, og resulterer i et sammensatt og til tider en tendensiøs og rasistisk begrepsbruk. En kan ikke ha muslimsk kjæreste på grunn av mørk hudfarge, selv om det «høres jævlig rasistisk ut» (Intervju IV, s. 9).

Et markant trekk hos noen av disse elevene er at de på ulike måter opplever en aggressivitet blant muslimer. Den kan arte seg på ulike måter, men hovedsakelig kan den forstås som en kritikk av muslimers sterkere religiøse tilhørighet som sådan og at eksplisitte uttrykk for muslimsk tro oppleves sterkere enn hva tilfellet er med andre religiøse grupper.

Er du religiøs, så greit for meg. Praktiser så mye du vil, men hold det liksom litt privat. Ikke dytt det i fjeset mitt liksom. Derfor respekterer jeg stort sett alle religioner, men islam er en av de religionene jeg har vanskelig for å respektere, for de prøver så veldig å dytte den opp i fjeset ditt hele tida (Intervju IV, s. 2).

Elevene ser ofte en slik aggressivitet i sammenheng med voldelige episoder og dramatiske hendelser der muslimer er involvert. De poengterer selv at slik oppførsel ikke beskriver flertallet av muslimer, men innrømmer at de selv preges av de ytterliggående og radikale representantene for islam. Selv om de tar forbehold og på eget initiativ modererer egne

tolkninger, trer den voldelige fortellingen fram som styrende og dominerende i beskrivelsen av islam og muslimer i sin alminnelighet.

Enkelte av disse forestillingene har klare konspiratoriske trekk. Selv om et fåtall av elevene uttrykker frykt for muslimsk motivert terror i Norge, formidler noen behovet for å kunne «dra på butikken uten å føle at noen skal komme bak ryggen min og knivstikke meg» (Intervju IV, s. 14). Størrelsen og styrken i dette narrative favner også frykten for at Norge og Europa er under angrep og at muslimsk innvandring i ytterste konsekvens vil gjøre Norge til et «Norge-Arabia» (Intervju III, s. 6). Slike islamofobe antydninger hos elevene representerer en tendens som flere har pekt på. Uten at det nødvendigvis er et uttrykk for en gjennomgående motstand mot islam som sådan, berører elevene i noen grad en frykt for muslimer som har vist seg økende i flere europeiske land (Nussbaum 2013, Dyrendal m.fl. 2019, s. 32).

5.2.2 Stereotypiene konstituerer språket

Det karikerte narrative rammer på denne måten inn et bilde av muslimer med noen klare stereotype trekk. Gjennomgangen av de ulike forestillingene og tropene som etableres om muslimer, viser at det eksisterer noen tydelige bilder av hva islam er og hvordan muslimer generelt blir betraktet og omtalt. Denne «framingen» preger både de muslimske og de ikke-muslimske elevene, og gjør at samtalen om islam blant elevene følger noen medieskapt spor, uavhengig av holdninger til muslimer (Toft og Broberg 2018). Det er særlig interessant at også de muslimske elevene selv følger de samme sporene i sin forståelse av egen situasjon som religiøs minoritet.

Den alternative fortellingen om muslimene formidler en tilsynelatende normalisert versjon av hva islam er, til tross for at hverken de muslimske eller de ikke-muslimske elevene hevder at dette er den mest sannferdige forståelsen. Dette fenomenet faller sammen med det forskningen rundt konspirasjonsteorier omtaler som en «mainstreaming» av forestillinger. Ideer og holdninger som i utgangspunktet befinner seg i ute i randsonen og periferien, beveger seg sakte og delvis ubevisst og umerkelig inn mot et normalisert sentrum der samtalen og diskursen over tid kretser rundt og delvis bekrefter det stereotype og karikerte (Dyrendal m.fl. 2019, Barkun 2013). Elevene i materialet formidler i noen grad et slikt alternativt skriptet som har noen klart stereotype kjennetegn, og har som konsekvens at samtalen føres langs slike

karikerte spor, selv om elevene selv ikke nødvendigvis står inne for de mer ytterliggående ideene.

En slik normaliseringsprosess av forestillinger finner vi igjen i Scotts analyse av hegemonisk innflytelse og ideologisk makt. Dyptgående etablerte forestillinger som formidles av den dominerende majoriteten legger sentrale føringer på viktige og styrende premisser for den åpne og felles brukte fortellingen om minoriteter (Scott 1990, s. 70ff). Dette materialet viser relativt tydelig at majoritets elevene bruker et karikert språk om muslimer som i betydelig grad legger føringer på ordskiftet om islam i skolehverdagen. Dette språket preges av delvis medieskapte troper og elevene bidrar, delvis ubevisst, i en normaliseringsprosess av til dels ytterliggående stereotypier i omtalen av muslimer. Selv om den åpent anerkjente forståelsen av islam går langt i å avkrefte disse karikaturene, så blir tropene i stor grad gjentatt og brukt, slik det kom fram i kapittel 3.

Styrken i en slik dominerende hegemonisk fortelling bidrar til at tropene i noen grad bekreftes av de muslimske elevene, i form av en internalisering, ikke av holdningene og forestillingene i seg selv, men av hvordan og på hvilke premisser samtalen om islam foregår. Dette til tross for at de selv som vist tidligere, systematisk imøtegår stereotype forestillinger blant medelever.

Et narrativ som følger stereotypiene bidrar til å normalisere forståelsen av hva muslimen er, i den grad at også de muslimske elevene selv omtaler seg langs tilsvarende spor. Styrken i dette narrativet vises flere ganger i intervju materialet og bærer med seg en fortolkning av muslimenes plass i skolehverdagen og i samfunnet som deles av alle elevene. Språk og begrepsbruk konstituerer samtalen og gjør at majoriteten innehar en betydelig definisjonsmakt (Scott 1990, s. 31ff). I den større samtalen om muslimene som minoritet avdekkes det på den måten at den religiøse tilhørigheten også har betydelige innslag av hudfarge, etnisitet, språk og andre ytre trekk.

Gjentatte ganger trer en slik selvforståelse fram hos de muslimske elevene. Ikke bare er de muslimer og derfor ikke norske, men de er også utseendemessig og etnisk ikke-norske. En av intervjugruppene med muslimske elever ga eksempelvis klart uttrykk for at det sosiale forholdet til de ikke-muslimske elevene var identisk med å skulle beskrive «forholdet mellom etnisk norske og ikke-etnisk norske». Videre i samtalen uttrykte de samme elevene at «vi er

ikke etniske da, vi skiller oss ut utseendemessig» (Intervju V, s. 3-4). Dette var elever som var født og oppvokst i Norge, i samme området som de andre medelevene.

Denne tendensen til å følge den karikerte versjonen av fortellingen om islam tyder på at tropene og de stereotype forestillingene er førende for elevenes refleksjoner om muslimer. Det gjelder også de muslimske elevene selv. Det karikerte skriptet er et viktig premiss for hvordan de ikke-muslimske elevene betrakter muslimske elever, men minst like sentralt for å kunne vurdere i hvilken grad og på hvilken måte de muslimske elevene yter noen form for motstand i skolehverdagen mot skepsis og negative forestillinger om seg selv.

Som vist, tar de delvis opp og bruker de samme termene når de selv skal formidle forståelsen av hva det vil si å være muslim. Det er tydelig i intervjusituasjonene at ord som «terror», «tvang», «undertrykkelse» og ikke minst «hijab», er stikkord som definerer eget språk og forståelse av egen identitet.

5.2.3 Hijab som narrativ

I narrativet om muslimer spiller hijaben en bærende rolle, og den trekkes inn i både den åpne fortellingen og langt inn i de skjulte og delvis adskilte diskursene. Når det gjelder samtalen om islam blant elevene er det få andre enkeltsaker som vekker til live tilsvarende sterke emosjoner og synspunkt som bruken av hijab. Debatten rundt religiøse hodeplagg har også versert i norske medier med jevn styrke over lengre tid. Fortellingen om hijaben inneholder både et element av åpenhet og felles forståelse, men rommer samtidig to svært kontrastfylte narrativ om hvilken betydning den har og hva den symboliserer. Av den grunn blir hijaben i seg selv en fortelling som belyser møtet mellom to opplevde virkeligheter.

Det ligger åpenbare verdikonflikter under fortellingene og hva sannheten er, eller hva hijaben «egentlig» betyr, er langt på vei underordnet i denne sammenhengen. Mer avgjørende er det å undersøke funksjonen hijaben har i framveksten av de alternative fortellingene blant elevene. Hva som ytres på de ulike arenaene, enten det er «on-stage» eller «off-stage», åpent eller skjult, er avgjørende for å kunne vurdere og undersøke narrativet, uavhengig av sant eller usant (Scott 1990, s. 5). For denne studien representerer bruken av hijab en eksemplifiserende fortelling i seg selv.

Den fungerer også som en katalysator for det Scott omtaler som infrapolitikk hos minoriteter, i den forstand at spørsmålet trigger en lang rekke andre spørsmål rundt muslimsk tro og elevenes religiøse praksis. De muslimske elevene leder en betydelig del av sin egen identitet gjennom diskusjonen om bruk av hijab. Det oppstår en dynamikk rundt hijaben som kommer til uttrykk når de divergerende skriptene møtes til åpen diskusjon.

5.2.3.1 «Hijab er ikke noe stress»

Den dominerende og åpne fortellingen om hijaben viser at elevene et godt stykke på vei deler en opplevelse og forståelse av hijab som et naturlig uttrykk for muslimsk tro og praksis. Det kommer til uttrykk en allmenn forståelse og aksept for at hijab utgjør en vesentlig del av muslimske jenters tro og at den dermed inngår som en anerkjent ingrediens i et multireligiøst samfunn. Hijab er, som en av de ikke-muslimske guttene uttrykker det, «ikke noe stress» (Intervju I, s. 8). Den felles fortellingen beskriver hijab-bruken stort sett som uproblematisk, og det er påfallende at den nærmest unisont holdes fram som den umiddelbare assosiasjonen elevene gjør seg om islam. En av intervjugruppene med muslimske jenter svarte betegnende på et innledende spørsmål om hvilket forhold de hadde til religion generelt, med at «først og fremst så bærer jo alle på hijab» (Intervju V, s. 1).

Det som er gjort av undersøkelser rundt den øvrige befolkningens holdninger til hijab, peker i stor grad mot en lignende, relativt utbredt anerkjennelse av muslimske jenters bruk av hijab. Til tross for en klar skepsis, er det et tydelig flertall som deler en aksept for hijab i offentligheten. Tallene samsvarer godt med andelen som oppgir en generell skepsis til islam som sådan, og viser at rundt 30-35 % i sin alminnelighet er motstandere av all bruk av hijab. Det som likevel er mest interessant i denne sammenhengen er den markante motstanden mot andre plagg, slik som niqab og burka, noe 9 av 10 er sterkt negative til (Brekke og Mohn 2018, s. 79).

5.2.3.2 Tvang eller frigjøring?

Hijabens tunge symbolske betydning vises imidlertid tydeligere underveis i intervjuene, og det vokser fram andre og vesentlig mer konfliktfylte fortellinger blant elevene. For de ikke-

muslimske elevene dreier dette seg i første rekke om en forståelse av tvang og sosial kontroll i muslimske familier og miljøer. Selv om de anerkjenner muslimske jenters rett til å bruke hijab, kommer det tydelig til uttrykk blant flere at de anser plagget som et symbol på kvinnefiendtlighet og religiøs undertrykkelse. «Det er aldri et valg» (Intervju IV, s. 4). Noen relaterer motstanden også til det rent utseendemessige, og kan ikke tenke seg å ha kjæreste med hijab eller akseptere at lærere bruker det. Mer allment formidler de ikke-muslimske elevene en følelse av at hijaben bidrar til sosiale barrierer og at de opplever det problematisk å skulle ta kontakt med muslimske jenter av den grunn.

Den symbolske verdien av hijaben er tilsvarende sterk blant de muslimske elevene. Det gjelder også for guttene i materialet. På sin side legger de muslimske jentene stor vekt på at bruken av hijab er et uttrykk for deres selvstendighet, frihet og retten til å ta egne valg. For jentene symboliserer den langt mer enn bare en religiøs tilhørighet. De gir tydelig uttrykk for at du som muslim ikke skal bruke hijab uten at du har tatt et aktivt standpunkt for å gå med den. Enkelte viser til at de selv brukte lang tid før de selv mente de var klare for det, og også at de i perioder har gått uten. Det at de nå bruker det ser de selv som et uttrykk for deres aktive og bevisste valg. For deres del blir dette valget et signal til omverden om fravær av tvang.

Jentene holder fram en tydelig og markant opplevelse av å bli vurdert som undertrykte av omgivelsene og sentrale stemmer i den løpende debatten om religiøse plagg. De projiserer i stor grad egne verdier og en betydelig del av sin identitet som muslimer over på hijaben. Med klar referanse til en navngitt politiker, benekter de at de blir tvunget, for

det blir jeg ikke. Vet hun det? Vet hun at jeg blir pressa hjemme? Nei, jeg blir jo ikke det. Hun bare sier det, hun påstår det, men hun vet ikke om det er sant, hun kjenner jo meg ikke, hun har ikke sett meg hjemme, sett meg ute, hun vet jo ikke hvem jeg er, greit, det er lett å komme med fordommer, men hun kjenner meg ikke. Jeg har aldri blitt tvunget til noe. Det er mine valg, altså hvis jeg skal studere noe, det er mitt valg. Hvis jeg skal be, det er også mitt valg. Mamma og pappa kan påvirke meg, det har de gjort. De er jo muslimer de og, de har oppdratt meg slik, men når jeg blir eldre, så tar jeg mine egne valg (Intervju V, s. 9).

De ikke-muslimske elevene som i størst grad ytrer seg negativt om dette, tillegger den tilsvarende vekt, men med motsatt fortegn. Frontene og de motstridende fortellingene er tydelig, men de lever i stor grad sine egne liv som separate narrativ utenfor den åpne samtalen. Historien om hijaben tydeliggjør dermed at de ulike fortellingene lever parallelt og samtidig blant elevene, men kommer til uttrykk i ulike sammenhenger og på ulike nivåer.

5.3 «The art of resistance»: motstand mot fordommer

De muslimske elevenes skript preges av et motsetningsforhold mellom de karikerte tropene og deres egen fortelling. Slik de foregående kapitlene har vist, uttrykker de et narrativ om seg selv og egen religiøsitet som i stor grad formidler en virkelighet som en forsiktig minoritet. De tar avstand fra tvang, avviser voldsbruk og terrorisme, og er tydelige på at all ekstremisme og ytterliggående former for islam strider med deres egen versjon av det å være muslim. De uttrykker selv at de respekterer norske, såkalte kristne verdier, og at de da også forventer respekt tilbake. Elevene understreker gjentatte ganger at hele deres religiøse liv og praksis er et valg de selv har tatt. Til tross for dette, og uavhengig av hva de muslimske elevene selv gir uttrykk for er det åpenbart at de karikerte forestillingene spiller en viktig rolle for hvordan de betrakter seg selv og egen virkelighet. De bruker langt på vei det samme karikerte språket i sin versjon av fortellingen.

Selv om de muslimske elevene i stor grad adapterer og internaliserer et karikert og hegemonisk språk om islam, yter de også ulike former for motstand og reaksjon mot stereotypier og kritiske ytringer. Et nylig avsluttet forskningsprosjekt fra Universitetet i Oslo, «Radikalisering og motstand», viser at muslimsk ungdom i Norge i stor grad opplever nettopp å måtte forholde seg til påstander og forestillinger om ekstremisme og terror. I likhet med funnene her, viser denne forskningen at unge muslimer utvikler et bredt spekter av motstand og avvísninger av slike påstander, også omtalt som en såkalt hverdagsmotstand (Sandberg 2018, kap. 7).

Primært arter reaksjonen seg som en form for passiv motstand som kjennetegnes ved at de muslimske elevene ønsker å vise hva islam er gjennom egne handlinger i hverdagen. De gjentar ønsket om å være gode muslimer i møte med fordomsfulle ytringer og forestillinger om islam. De vil vise respekt for andre og framstå riktig, ut fra deres eget verdimesige

ståsted. Denne motstanden tyder på at det er et narrativ og en forståelse blant de muslimske elevene av at de i en eller annen forstand opplever å måtte forsvare seg mot forestillinger og karikerte påstander hos majoritetselevne. Dette til tross for at det er en utbredt oppfatning av at disse tropene er medieskapt, og ikke etablert av elevene selv.

Det kommer fram en tydelig irritasjon over framstillingen av muslimer i media som de muslimske elevene pålegger seg et ansvar for å ta avstand fra. «Jeg blir veldig sint, egentlig, for det er jo ikke sånn vi er» (Intervju V, s. 6). Flere gir eksplisitt uttrykk for at de føler et behov for å imøtegå stereotypene og formidler en betydelig frustrasjon over ytterliggående muslimer som uttaler seg offentlig. En av flere rettsaker mot islamisten Mohayldeen Muhammad pågikk mens intervjuene ble gjennomført, og elevene uttrykte sinne og irritasjon over den plassen en slik sak fikk i media.

Materialet viser at de muslimske elevene i liten grad aktivt går i møte med negative holdninger blant medelever og ønsker ikke selv å konfrontere medelever direkte i skolehverdagen. Scott vurderer en slik oppdemt frustrasjon som et potensial for økt konfliktnivå mellom minoriteter og majoriteten (Scott 1990). Uten at det framgår direkte av dette materialet, er det rimelig å peke på det Scott omtaler som utviklingen av en såkalt infrapolitikk innad og «off-stage» hos en minoritet. I dette materialet er den framtrepende strategien preget av tilbaketrekking og fortielse, men som vi skal se kommer den også til overflaten i åpen konfrontasjon med kritiske narrativ hos majoritetselever.

5.4 Når frontene brytes

Et avgjørende element i Scotts analyser er å se nærmere på hva som skjer når divergerende og sterkt ladete fortellinger kommer til overflata og frontene brytes i åpen meningsutveksling. Hvis slike motstridende narrativ lever adskilt over tid, kan det slik Scott hevder, bidra til at spenninger og mulige konflikter demmes opp i mangelen av utløp (Scott 1990, s. 202ff). Materialet åpner for noen interessante nyanser når det gjelder hva elevene selv oppgir, og hva de ytrer i plenum. Det avdekkes også et tydelig paradoks når det gjelder de ikke-muslimske elevenes antagelser i møte med hva de muslimske elevene selv formidler. Her berører materialet en åpenbar utfordring for videregående skole.

5.4.1 Selvpålagt sensur om kontroversielle temaer: «Nå må jeg være forsiktig»

Som vist tidligere i kapittel 4 er det et påfallende fravær av samtale og diskusjon i dette materialet. Kontrasten mellom intervjusituasjonen og den felles åpne plenumssamtalen er slående. Elevene holder i stor grad tilbake ytringer og synspunkt fra den åpne samtalen, men lar dem komme til uttrykk i mer lukkede fora. Det relativt tydelige skillet som formidles gjennom de alternative og skjulte fortellingene mellom «vi» og «de andre», eller «de norske» og «de muslimske», vitner om delvis fravær av åpen uenighet mellom meningsmotstandere. Det eksisterer blant noen av elevene klare fiendebilder og konspiratoriske forestillinger som vitner om en polarisert forståelse.

De ikke-muslimske elevene opplever det relativt vanskelig å skulle løfte tematikken inn i en plenumsdiskusjon med muslimske medelever og gir gjentatte ganger uttrykk for at beste er å unngå diskusjonen. Det oppleves enklere å forholde seg til meningsmotstandere hvis avstanden ikke er for stor, for «hvis motstanderen er lik som oss, så er det greit, enklere på en måte» (Observasjon III, s. 3). Flere ga i løpet av intervjuene uttrykk for at det var befriende å kunne ytre seg kritisk og «uten filter» om jenter med hijab i en «off-stage»-situasjon. Enkelte ga eksplisitt uttrykk for at «det var morsomt å få si det» (Intervju IV, s. 16). Frykten for reaksjoner hos de muslimske elevene bidrar til at de pålegger seg selv betydelige begrensninger i form av en selvpålagt sensur i dette åpne rommet «on-stage» i direkte møte med muslimske elever.

Det er som vist merkbare signaler om gruppedannelser. De muslimske jentene omtales delvis som «hijabi-squad». Å skulle ta opp spørsmålet direkte med muslimske jenter, forbindes imidlertid med «dødsstraff, det gjør du ikke mot deg selv» (Intervju IV, s. 11). En elev uttaler betegnende nok at «nå må jeg være forsiktig, jeg må finne en måte å si det på». Det er illustrerende at en medelev svarer at «du blir hengt uansett!» (Observasjon III, s. 2).

Andre gir uttrykk for at de unngår debatt og kritikk av islam fordi de opplever at de muslimske elevene er sårbare og utsatte for mye negativ oppmerksomhet. Gjentatte ganger viser de ikke-muslimske elevene til at islam får mye kritikk i offentligheten og at de muslimske elevene ikke fortjener all den negative omtalen i kjølvannet av episoder, hendelser og uttalelser fra ytterliggående islamister. «De» er jo som «oss», og deler i hovedsak de samme verdiene. En antatt sårbarhet hos muslimer gjør dermed at mange elever vegrer seg for

å berøre kontroversielle temaer av frykt for å virke støtende og provoserende. Muslimske elever har «så mye på seg fra før» (Intervju III, s. 11)..

Denne opplevelsen av at muslimske jenter er sårbare gjelder uavhengig av hvilke holdninger de ikke-muslimske elevene ellers har til islam og muslimer, og nok en gang legger hijaben sterke føringer på møtet mellom de muslimske og andre elever. Det er en nærmest unison forståelse at det er vanskelig å ta kontakt, snakke med eller omgås en jente med hijab. De ikke-muslimske elevene er tydelig usikre på hvordan de skal nærme seg hijabkledd muslimske jenter. Mange oppgir at de selv syns det er vanskelig og skulle risikere å tråkke for nært inn i jentenes personlige religiøse sfære.

Blant de muslimske elevene er det også tydelige spor av at elevene søker bort fra kontroversielle spørsmål. I møte med fordomsfulle ytringer og karikerte forestillinger velger de i hovedsak å unngå konfrontasjoner fordi det kan «gå fra latter til slag». De muslimske elevene formidler en opplevd skolehverdag der de balanserer egen identitet mot omgivelsenes og medelevenes forestillinger om islam og muslimer. Reaksjonen hos de muslimske jentene er tydelig preget av den fortellingen og forståelsen de har av seg selv og bruken av hijab. De gir åpent uttrykk for at de gjør egne valg, og at de aldri har blitt tvunget til noe som helst. De føler seg sett ned på fordi de er jenter og skylder på media for at de «alltid har vist hijab som undertrykkende» (Observasjon III, s. 2).

Jentene oppgir som vist også at de faktisk blir såret av gjentatte og varige negative forestillinger og fordommer. «Man husker jo det som har såret deg, men man går videre» (Intervju V, s. 2). Samtidig peker de selv også på at de som muslimer tror sterkere enn andre og dermed også reagerer mer på ytringer som berører deres religiøse identitet (Observasjon III, s. 2).

Her avdekker materialet et åpenbart paradoks. De ikke-muslimske elevene antar at kontroversielle og utfordrende spørsmål virker sårende eller provoserende på de muslimske i den grad at de lar spørsmålet ligge. De muslimske elevene på sin side etterlyser nettopp spørsmål, interesse og samtale med andre elever, om hijab, islam og muslimske verdier. Det er et gjentakende fenomen at de muslimske elevene opplever manglende eller fraværende interesse fra de ikke-muslimske elevene. At elevene vegrer seg for å delta i diskusjoner av antatt sensitiv, konfliktfylt eller polarisert karakter, bekrefter andre og lignende studier som

også viser at den vanskelige samtalen uteblir hvis debattklimaet er preget av sterke fronter og rommet for nyanser er lite (Ezzati 2018, s. 59).

Scott peker på farene ved en slik situasjon, der diskrepansen mellom skriptene blir stor og vedvarende. En oppdemt frustrasjon over manglende forståelse, samtale og debatt øker risikoen for at spenninger og konflikter kan bidra til økt mobilisering langs kontroversielle og ytterliggående forhold, på bekostning av den åpne og delte felles fortellingen (Scott 1990, s. 4-5). Fraværet av åpen debatt og diskusjon vil over tid kunne forsterke polariseringstendenser hvis avstanden mellom skriptene oppleves som stor (Andersson m.fl. 2012, s. 21).

Her sporer materialet åpenbart inn på skolens rolle som moderator i slike konfliktfylte og betente spørsmål. Empirien gir ikke grunnlag for å gå inn i hva skolen gjør, men det er påfallende, sett fra elevenes side, at motsetningene, eller de antatte konfliktene, ikke kommer til uttrykk i særlig grad. Scott forholder seg ikke til skolen, og det er relevant å trekke inn andre perspektiver for å kunne vurdere funnene i en skolesammenheng.

5.4.2 Om skolen som uenighetsfellesskap: «Bør jeg si hva jeg mener?»

Det er liten tvil om at islam er et tema blant elevene, men samtidig like tydelig at den vanskelige samtalen uteblir fra den felles arenaen i skolehverdagen. Løsningen er for mange «å ikke snakke om temaet i det hele tatt» (Observasjon III, s. 2). I særlig grad er det tydelig at de ikke-muslimske elevene selv har en forståelse av hva som forventes av dem i møte med muslimske elever, det være seg samarbeid i grupper, holdninger til hijab eller andre ytringer rundt islam. Flere gir uttrykk for at de er mer bevisste hva de sier i plenum sammenlignet med det de selv gir uttrykk for i intervjuene og hva de selv ytrer i skolesammenheng utenfor klasseromssituasjoner. De legger ikke skjul på at de pålegger seg en betydelig sensur i åpne møter med muslimske elever og der lærere er deltagere, det være seg klasseromssituasjoner eller ulike varianter av prosjektgrupper. Dette er ifølge elevene både av hensyn til de muslimske elevenes antatte sårbarhet, mulige reaksjoner, men like viktig er at de selv har en opplevelse av hvor grensa går for hva de kan si.

Funnene spriker, der noen opplever at skolen skiller seg klart fra samfunnet rundt, mens andre opplever at det er mye det samme. Det tegner seg imidlertid to ulike varianter eller forståelser

av forskjellen på hvordan og hvorfor. En mulig funksjon er at skolen virker disiplinerende på elevene og derigjennom bidrar til at debatten foregår innenfor anerkjente demokratiske rammer som ivaretar hensynet til minoriteter. En annen variant er at skolen i en forstand sensurerer og begrenser ytringer som dermed ikke får utløp i åpen demokratisk samtale. Det er betegnende at elever uttrykker at de vil opptre politisk korrekt, særlig i møte med lærerne, for som en av elevene sier: «jeg er alltid varsom med lærere, for de sier de er upartiske, men er det sikkert at jeg burde si hva jeg mener?» (Intervju IV, s. 12). Begge variantene peker imidlertid mot at den felles samtalen styrer forbi de konfliktfylte spørsmålene og i retning av en tilsynelatende enighet og konsensus.

Den videregående skolen har et klart mandat som demokratibygger. Den skal være en arena for medborgerskap og dermed kunne åpne for uenighet og debatt (Stray 2014). Ethvert demokrati er avhengig av at nye borgere tillates å være med på å forme premissene for deltagelse. Jürgen Habermas omtaler denne deltagelsen som et medforfatterskap (Habermas 1994). Et fungerende demokratisk system forutsetter at minoriteter opplever anerkjennelse, deltagelse og integrasjon. Minoritetsgrupper trenger med andre ord en stemme i den felles fortellingen, som et grunnlag for et såkalt samfunnsborgerskap (Rogstad 2007, s. 23-24). At minoritetsgrupper etablerer en faktisk opplevd sosial tilhørighet til et fellesskap er avgjørende for et velfungerende demokratisk styresett over tid.

Lars Laird Iversen har pekt på betydningen av et uenighetsfellesskap i møte med spørsmål som religiøsitet, norskhet og kulturelt mangfold i etterdønningene av 22. juli (Iversen 2014). Han argumenterer sterkt for at akkurat skolen skal være en arena der kraftige og dyptgående uenigheter kan komme til uttrykk. Skolen er den sentrale øvingsarenaen for demokratisk deltagelse videre. Den har potensiale for å være det stedet der elever kan prøve og feile, ytre seg åpent om vanskelige spørsmål og også bli utfordret på egne og andres meninger (Iversen 2014, s. 62). Uenighet er i denne sammenhengen ingen trussel, men en grunnleggende drivkraft i et mangfoldig samfunn. Innsikt og forståelse for religiøse forhold gjør at religionsfaget kanskje i særdeleshet er relevant som målbærer for kompetanse rundt deltagelse og medborgerskap (Skeie 2014, s. 41).

Det er gjort flere kvalitative studier fra videregående skole med lignende funn som peker mot at nettopp de kontroversielle spørsmålene til en viss grad blir lagt lokk på, av ulike årsaker.

Trine Anker og Marie von der Lippe fant at behandlingen av 22. juli i betydelig grad ble preget av lærernes ønske om å beskytte elevene ved å ikke ta opp temaet. Flere ga også uttrykk for egen usikkerhet rundt spørsmålet. (Anker og von der Lippe 2016, s. 265). Det å åpne for diskusjoner og debatter om sensitive forhold kan oppleves som utrygt også for lærere (Anker og von der Lippe 2015).

Audun Toft peker på motsetningen mellom intensjonen og resultatet av diskusjoner, samtaler og undervisningsopplegg knyttet til islam. Ved å bruke sensasjonspregete og kontroversielle eksempler fra media, bidrar samtale og diskusjonene i skolen til å bekrefte, snarere enn å nyansere bildet av muslimer (Toft 2019, s. 157ff). Toft anser det likefult som relevant og viktig å belyse de sensitive sidene også ved islam. Emil Sætra begrunner på samme måte hvorfor akkurat disse antatte konfliktene og kontroversene kan være godt egnet som utgangspunkt for elevenes demokratitrening (Sætra 2018).

Chantal Mouffe støtter langt på vei det å slippe uenighetene løs. Hun hevder at polarisering, ekstremisme og ytterliggående tendenser i et samfunn delvis kan forklares med at det ikke i tilstrekkelig grad åpnes for åpen konfrontasjon. Hvis det ikke finnes kanaler for uenighet og meningsbrytning, vil disse konfliktene få en form der demokratiske motstandere blir fiender som må bekjempes. Når en konfrontasjon mellom «oss» og «dem» ikke lar seg behandle innenfor den offentlige og åpne samtalen, baner det vei for ytterliggående politiske bevegelser. Hun advarer mot farene ved å tilstrebe konsensus. Et levedyktig demokratisk system må tåle motstand og dyp uenighet mellom grupper og borgere. En slik ufarliggjøring og normalisering skaper ikke betingelser for et forsonet og integrert samfunn (Mouffe 2015, s. 10-12).

Mouffes analyser er relativt radikale, og står i kontrast til andre teoretikere på dette feltet, men overføringsverdien til videregående skole er stor. Først og fremst bidrar Mouffes perspektiver til å understreke at dyp uenighet og kraftig meningsbrytning i seg selv ikke er et problem. I en videregående skolesammenheng snarere tvert imot. Videregående opplæring har som vist et klart mandat for demokratitrening (Stray 2014, s. 125ff). Sammenlignet med andre institusjoner og arenaer der meningsutvekslinger finner sted, er skolen en egnet og ikke minst trygg arena for utvikling av demokratiske ferdigheter, kanskje særlig gjelder dette behandlingen av kontroversielle spørsmål (Anker og von der Lippe 2015).

Skolen som forum for religionsdialog er også et moment som flere har pekt på. Oddbjørn Leirvik viser til skolens betydning som tilrettelegger for en åpen samtale om religiøse konflikter og behandling av religiøse fiendebilder som oppstår i etterkant av dramatiske hendelser som 22. juli (Leirvik 2013, Leirvik 2010, s. 71). Fordi Norge pr. i dag åpenbart er preget av flere diskurser og fortellinger om religion, er det også mulig å argumentere for at skolen skal ha rom for flere og alternative versjoner av religiøse narrativer (Iversen 2014, s. 78-79). Marta Nussbaum har vist at utdanningsinstitusjonene i et samfunn er avgjørende bidragsytere når det gjelder å trene opp borgernes evne til refleksjon rundt konfliktfylte temaer. Det er ifølge Nussbaum mulig å kultivere og lære en forståelse av ulikheter i et liberalt demokrati (Nussbaum 2013).

6 Konklusjon og utsyn

De empiriske kapitlene i denne oppgaven forteller ulike historier og henter ut forskjellige varianter av narrativ som eksisterer blant intervjuobjektene. Kapitlene har fulgt hvert sitt spor men har på samme tid vært vevd inn i hverandre tematisk. I noen grad har funnene vært overlappende, men med noen tydelige særpreg som er synliggjort gjennom de ulike forskningsspørsmålene som er oppgitt innledningsvis i kapitlene. I det følgende vil jeg trekke fram de konkrete funnene fra hvert kapittel og sammenstille dem. Avslutningsvis rettes blikket utover rammen av denne studien for å se hva konklusjonen kan ha å si for det demokratiske aspektet ved videregående opplæring. Her ligger det også åpenbare muligheter for nye studier.

6.1 Muslimer blir aldri norske

Kapittel 2 så nærmere på elevenes religiøse og kulturelle identitet. De muslimske elevene uttaler selv at religion er avgjørende for deres eget liv. Islam ligger, som en av elevene sa, «i hjertet mitt». De gir gjennomgående uttrykk for at muslimer generelt tror sterkere enn andre og at det er viktigere for dem å vise at de lever riktig og som gode muslimer. De ikke-muslimske elevene gir på sin side tydelig uttrykk for en sekulær tilnærming til religiøsitet. De fleste omtaler seg selv som kulturelt kristne eller ikke-troende. Religion er for mange ensbetydende med islam.

Dette til tross, de ikke-muslimske elevene er også tydelige på at norske verdier i stor grad er kristne verdier og at disse verdiene enklest lar seg forklare som ikke-muslimske. De oppgir generelt at religion i det offentlige rom, religiøs praktisering og religiøse uttrykk i samfunnet i og for seg er akseptabelt, men innenfor visse grenser. Det må ikke bli «flere moskeer enn kirker». De muslimske elevene opplever i noen grad at det kan være utfordrende å praktisere islam riktig i et sekulært Norge, men problematiserer ikke dette noe mer. De gir også selv uttrykk for at Norge er et kristent land.

Et slående, og utilsiktet funn, er bruken av begrepsdikotomien «muslim» og «norsk» som alle intervjuobjektene bruker. De muslimske elevene definerer seg selv tydelig som noe annet enn norske, selv om de fleste er født og oppvokst i Norge. De opplever å være aksepterte som

muslimer og støtter samtidig selv det de også omtaler som norske verdier. Det går med andre ord fint an å være og leve som ung muslim i Norge. De ikke-muslimske elevene oppfatter i hovedsak muslimer som en naturlig del av befolkningen, men norske blir de ikke. En elev konkluderte med at «du er innvandrer uansett».

6.2 Karikerte troper styrer samtalen

Kapittel 3 fulgte noen av de karikerte forestillingene og tropene som eksisterer blant elevene. Muslimer betraktes av mange som en homogen gruppe, men det er tydelig at det foreligger et bredt spekter av holdninger og synspunkt på islam og muslimer blant de ikke-muslimske elevene. Flertallet gir primært uttrykk for at muslimer er «som oss», selv om islam representerer noen andre verdier på enkelte områder. Hijab aksepteres av de fleste. Det er en gjennomgående forståelse av at det er ekstremister som utgjør et problem, ikke islam og muslimsk praksis i seg selv.

Samtidig viser materialet markante tegn til at det også eksisterer klart karikerte og stereotype forestillinger om og holdninger til islam blant de ikke-muslimske elevene. Disse forteller en historie om tvang, sosial kontroll, undertrykkelse og terror. Islam oppleves av noen som en klar trussel mot Norge og den vestlige verden. Det finnes spor i materialet av islamofobe og konspiratoriske element. Det multikulturelle samfunnet har for noen elever spilt fallitt, med referanser til Sverige og Danmark.

Media spiller her en avgjørende rolle, og elevene refererer hyppig til kritiske hendelser og medieskapt troper som bekrefter et antatt bilde av muslimer. Det er tydelig at også de elevene som i utgangspunktet oppgir aksept og forståelse for islam, preges av de samme tropene når de omtaler muslimer. De bedriver en form for selvfølgeliggjøring eller «mainstreaming» av til dels ytterliggående forestillinger. Her trer det fram et paradoks når tropene styrer språket også for de ikke-muslimske elevene som klart gir uttrykk for at de opplever at muslimer får uforholdsmessig mye negativ omtale.

De muslimske elevene responderer på karikerte forestillinger og negative holdninger på ulike måter. Delvis velger de å overse fordomsfulle ytringer, men det kommer fram en tydelig irritasjon og et sinne som er rettet mot både de ytterliggående selverklærte representantene for

islam, men også mot de misforståelsene de selv mener de er utsatt for. Noen oppgir et behov for å forsvare sin versjon av islam og sin rett til å praktisere. Motstanden arter seg imidlertid i hovedsak som et ønske om å framstå som gode muslimer i hverdagen. De muslimske elevene er i likhet med andre, preget av karikerte troper, i den grad at de selv omtaler terror, ekstremisme og tvang når de omtaler sin egen hverdag, selv om de klart tar avstand fra alle former for undertrykkelse og vold.

6.3 «Ingen snakker med oss»

I det siste empiriske kapittelet ble spørsmålet primært rettet mot den sosiale dynamikken mellom de muslimske og de ikke-muslimske elevene. Delvis kommer det fram en form for akseptert sameksistens der flere oppgir at de har vokst opp sammen, at de kjenner mange og har venner på tvers av religiøse grenser. De fleste har vokst opp i sentrumsnære strøk der islam hele tiden har vært synlig i hverdagen. Flere av de ikke-muslimske elevene tror det er vanskelig å være muslim i dagens Norge.

Elevene formidler samtidig en opplevelse av betydelige sosiale skiller mellom muslimer og andre elever. Det foregår lite skolesamarbeid på tvers, flere ser absolutt ikke for seg å ha muslimsk kjæreste og det er betydelig sosial avstand i skolehverdagen. Det store flertallet rapporterer om klare gruppedannelser. En avgjørende forklaring er kjønn. Både de muslimske og de ikke-muslimske elevene oppfatter de sosiale skillene stort sett som et fenomen blant jentene. Mye knyttes dermed til bruken av hijab. En annen forklaring er bosted, og det kommer fram noen spor av segregerte områder, med klare avtrykk av at muslimer bosetter seg sammen og lever til dels adskilt fra andre.

Kapittelet viser også tydelig at samtalen og debatten om de antatt problematiske sidene ved islam uteblir fra skolehverdagen. Betydningen av språket kom også fram tidligere, men i denne sammenhengen viser det seg at noen elever oppfatter muslimene som en sårbar gruppe, og at de dermed ikke ønsker å ta opp spørsmål som kan være personlige og utfordrende. Andre uttrykker en opplevelse av at de muslimske elevene ofte reagerer voldsomt på negative ytringer.

De muslimske elevene formidler på sin side at medelevene ikke viser særlig interesse for deres tro og religiøse uttrykk. «Det er ingen som spør», hverken om hijab eller hvordan det er å praktisere islam. Flere oppgir at det også kan være sårende å oppleve gjentatte negative ytringer om islam. Uavhengig av årsak og motivasjon, er resultatet at den vanskelige samtalen om antatte verdikonflikter og uenigheter mellom de muslimske og de ikke-muslimske elevene ikke blir tatt.

6.4 De kontroversielle fortellingene møtes ikke

Når vi følger de ulike fortellingene, forestillingene og opplevelsene gjennom dette materialet, er det mest slående fenomenet at de antatt vanskelige spørsmålene, de kontroversielle temaene og konfliktfylte debattene rundt islam utelates i stor grad fra den åpne «on-stage» samtalen mellom elevene. Variasjonen i fortellingene og mangfoldet blant elevene til tross, funnene peker i retning av at de alternative og tidvis skjulte skriptene lever til dels isolerte liv og suger næring fra allerede eksisterende forestillinger og forklaringer i kulturen som omgir elevene. Karikerte bilder og stereotype troper preger språket, men holdes utenfor den felles arenaen for meningsbrytning.

Denne veven av historier munner ut i en paradoksal situasjon der antatte konflikter og kontroverser bidrar til å legge lokk på den åpne samtalen. Kombinasjonen av at muslimer oppleves som sårbare eller at de reagerer kraftig på kritikk, gjør at den felles og åpne diskusjonen i plenum styrer unna det som oppleves som utfordrende og problematisk, til tross for at de muslimske elevene oppgir at de ønsker denne samtalen.

Materialet peker på den ene siden mot et narrativ der muslimer og islam inngår som en naturlig del av elevenes virkelighetsverden. Langt de fleste av de ikke-muslimske elevene formidler en aksept, forståelse og anerkjennelse av muslimske medelever, muslimsk tilstedeværelse både i skolesammenheng og i samfunnet ellers og muslimers rett til å delta, praktisere og ytre seg i den åpne offentlige samtalen. De muslimske elevene inngår i denne felles fortellingen og forstår seg selv i stor grad som en minoritet. De opplever seg i det store og hele akseptert som muslimer, men deler forståelsen av at islam står i en viss motsetning til det norske. Det dominerende skriptet og fortellingen viser dermed at islam og muslimer har en plass i samfunnet, men norske blir de ikke.

Materialet viser samtidig at det foreligger flere alternative og kontrastfylte fortellinger blant elevene. Ulike narrativ lever delvis adskilt, selv om det ikke er vanntette skott mellom disse. Barrierene er imidlertid tette nok til at uenighet i liten grad slipper gjennom. De kontroversielle og vanskelige spørsmålene når dermed ikke fram til en åpen og delt samtale mellom elevene. Her ligger det begravd en kime til oppdemt frustrasjon.

6.5 Utsyn

Det er på det rene at unge i videregående skole er i en fase der identitet og bevisstgjøring er svært sentralt. Ikke minst gjelder dette innvandrerungdom som utvikler og etablerer en bevissthet som nettopp minoritet mot slutten av tenårene (Andersson m.fl. 2012, s. 13). Videregående skole har en unik posisjon i kraft av å være den eneste arenaen i samfunnet der praktisk talt alle ungdommer deltar. Den har dermed mulighet for å være med å prege denne identitetsutviklingen som en viktig bidragsyter i arbeidet med å bygge motstandskraft mot polariseringstendenser og utenforskap (Syse 2018, s. 24-25). Skolens mandat er bl.a. å bringe til torgs vanskelige og utfordrende temaer, slik at skolen kan fungere som det uenighetsfellesskapet den er tenkt å være. Videregående skole skal være en trygg arena der ulike historier kan fortelles og uenighetene kan møtes, slik at motsetninger og konfrontasjoner kan luftes ut gjennom åpen samtale og demokratitrening.

Studien kan bidra til en økt forståelse for å undersøke omfanget og betydningen av slike narrativ blant elever også på andre områder. Parallellen til behandlingen av 22. juli i skolen er relevant, og viser med all tydelighet utfordringene ved å slippe løs en fortelling i skolen som i beste fall er uklar og betent, men som i verste fall kan skape ytterligere konfrontasjoner og konflikter. Hvilken fortelling som skal formidles, hvordan den skal behandles, hvilke versjoner som blir ansett for å være anerkjente og aksepterte, er foreløpig høyst uklart. Det åpne skriptet om 22. juli er foreløpig langt fra etablert, og vil nok heller aldri bli det. Fortellingene om islam og muslimer er minst like uavklarte, utydelige og problematiske. Det er knyttet sterke følelser til slike fortellinger, og det er derfor avgjørende hvordan de ulike skriptene blir behandlet og brukt av elevene i den åpne samtalen. Graden av åpenhet vil påvirke hvordan både majoritets elevene og minoritetsgruppene i skolen vil velge å delta eller trekke seg tilbake fra den felles demokratiske arenaen skolen er og skal være.

6.6 Videre forskning?

Funnene peker på mye upløyd mark når det gjelder kunnskap om unge muslimers forståelse av sin egen virkelighetsverden. Det er all grunn til å tro at det finnes flere alternative historier blant elevene som denne oppgaven ikke forteller. En kvalitativ intervjustudie har sine naturlige begrensninger i så måte.

Denne studien har eksempelvis ingen komparative analyser. Det ville vært interessant å kunne sammenligne skoler fra ulike deler av landet og fra henholdsvis byområder med distriktsområder. På samme måte ville det vært aktuelt å vurdere likheter og forskjeller mellom elever på ulike programområder. Slike studier fordrer nødvendigvis et mer omfattende materiale, og delvis kvantitative data, men ville definitivt vært spennende.

Selv om det har kommet mer forskning de siste årene rundt medborgerskap, deltagelse, utenforskap og skolens rolle i dette, ligger det her betydelige områder som kan undersøkes nærmere. Det forskes i og for seg mye på skole, men hovedtyngden er fremdeles rettet mot grunnskole. Slik denne studien viser, er det åpenbare grunner til at ny skoleforskning også bør holde blikket rettet mot videregående opplæring. De formative årene er avgjørende for samhandlingen mellom framtidige demokratiske borgere. Da trengs det ytterligere kunnskap om hvordan videregående skole bidrar i denne prosessen.

Litteratur

Andersen, Svein S. (2013): *Casestudier. Forskningsstrategi, generalisering og forklaring*, 2. utg. Fagbokforlaget, Bergen

Andersson, Mette, Christine M. Jacobsen, Jon Rogstad og Viggo Vestel (2012): *Kritiske hendelser - nye stemmer*. Universitetsforlaget, Oslo.

Anker, Trine og Marie von der Lippe (2015): «Når terror ties i hjel. En diskusjon om 22. juli og demokratisk medborgerskap i skolen», i *Norsk pedagogisk tidsskrift* 02/15, årgang 99, s. 85-96

Anker, Trine og Marie von der Lippe (2016): «Tid for terror. Læreres håndtering av kontroversielle spørsmål i skolens religions- og livssynsundervisning», i *Prismet forskning*, IKO-forlaget, 4/2016, årgang 67, s. 261-272

Bangstad, Sindre (2014): *Anders Breivik and the Rise of Islamophobia*, Zed Books, London

Bangstad, Sindre og Cora Alexa Døving (2015): *Hva er rasisme*. Universitetsforlaget, Oslo

Barkun, Michael (2013): *A Culture of Conspiracy. Apocalyptic Visions in Contemporary America*. University of California Press, California

Bauman, Zygmunt (2005): *Moderniteten og holocaust*. Vidarforlaget, Oslo

Brekke, Jan-Paul og Ferdinand Andreas Mohn (2018): *Holdninger til innvandring og integrering i Norge. Integreringsbarometeret 2018*. Institutt for samfunnsforskning, Oslo, rapport 18/2018

Casanova, Jose (2004): «Religion, European secular identities, and European integration», i *Transit* 27/2004. (<https://www.eurozine.com/religion-european-secular-identities-and-european-integration/>) Lastet ned 23.01.19

Dalen, Monica (2011): *Intervju som forskningsmetode*. Universitetsforlaget, Oslo

Dyrendal, Asbjørn, David G. Robertson og Egil Asprem (ed.) (2019): *Handbook of conspiracy theory and contemporary religion*. Brill, Leiden

Døving, Cora Alexa (2009): *Integrering. Teori og empiri*. Pax forlag, Oslo

Døving, Cora Alexa og Siv Ellen Kraft (2013): *Religion i pressen*. Universitetsforlaget, Oslo

Døving, Cora Alexa og Terje Emberland (2018): «Konspirasjonsteorier i det ytterliggående høyrelandskapet i Norge», i Tore Bjørgo (red): *Høyreekstremisme i Norge. Utviklingstrekk, konspirasjonsteorier og forebyggingsstrategier*, Politihøgskolen, Oslo. PHS Forskning 4/2018, s. 179-232.

Egge, Marit og Randi Solhjell (2018): «Parallellsamfunn-en del av den norske virkeligheten?», Politihøgskolen, Oslo. PHS Forskning 2/2018

- Erdal, Marta Bivand (2018): «Å våge å være norske sammen. 22. juli i unge menneskers refleksjoner om norskhet», i Henrik Syse (red.): *Norge etter 22. juli. Forhandlinger om verdier, identiteter og et motstandsdyktig samfunn*. Cappelen Damm Akademisk, Oslo
- Ezzati, Rojan Tordhol (2018): «Grenser for fellesskap. Mangfold og uenigheter i lys av 22. juli», i Henrik Syse (red.): *Norge etter 22. juli. Forhandlinger om verdier, identiteter og et motstandsdyktig samfunn*. Cappelen Damm Akademisk, Oslo
- Friberg, Jon Horgen (2016): *Assimilering på norsk. Sosial mobilitet og kulturell tilpasning blant ungdom med innvandrerbakgrunn*. Fafo-rapport 43/2016
- Friberg, Jon Horgen og Mathilde Bjørnset (2019): *Migrasjon, foreldreskap og sosial kontroll*. Fafo-rapport 01/2019
- Furseth, Inger (2014): «Hijab street fashion og stil i Oslo» i *Sosiologisk Tidsskrift* nr. 1, 2014, årgang 22, s. 5-27
- Gardell, Mattias (2011): *Islamofobi*. Spartacus Forlag, Oslo
- Gullestad, Marianne (2002): *Det norske sett med nye øyne. Kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Habermas, Jürgen (1994): “Struggles for recognition the Democratic Constitutional State”, i Amy Gutman: *Multiculturalism*. Princeton University Press, New Jersey
- Hansen, Janna (2017): “Velkommen på forsiden. At være muslim i en antireligiøs tidsalder”, i Ida Marie Høeg (red): *Religion og ungdom*. Universitetsforlaget, Oslo, s. 51-68.
- Hellevik, Ottar og Tale Hellevik (2017): «Utviklingen i synet på innvandrere og innvandring», i *Tidsskrift for samfunnsforskning* 03/2017, årgang 58, s. 250–283.
- Hjarvard, Stig (2013). *The mediatization of culture and society*. Routledge, New York
- Hoffmann, Christhard og Vibeke Moe (red.) (2017): *Holdninger til jøder og muslimer i Norge 2017. Befolkningsundersøkelse og minoritetsstudie*. Senter for studier av Holocaust og Livssynsminoriteter, Oslo. (https://www.hlsenteret.no/aktuelt/nyheter/2017/hl-rapport_29mai-web-%282%29.pdf), lastet ned 04.09.18
- Hovdenak, Sylvi Stenersen og Janicke Heldal Stray (2014): *Hva skjer med skolen? En kunnskapssosiologisk analyse av norsk utdanningspolitikk fra 1990-tallet og frem til i dag*. Fagbokforlaget, Bergen
- Høeg, Ida Marie (2017): *Religion og ungdom*. Universitetsforlaget, Oslo
- Iversen, Lars Laid (2014): *Uenighetsfellesskap*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Jacobsen, Dag Ingvar (2015): *Hvordan gjennomføre undersøkelser? Innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. Cappelen Damm Akademisk, Oslo

Jacobsen, Christine M. (2002): *Tilhørighetens mange former: unge muslimer i Norge*. Unipax, Oslo

Jacobsen, Christine M. (2005): «Religiosity of young Muslims in Norway: The quest for authenticity» i J. Cesari og S. McLoughlin (red.): *European Muslims and the secular state*. Ashgate Publishing Company, s. 155-168.

Johannessen, Asbjørn, Per Arne Tufte og Line Christoffersen (2016): *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. Abstrakt Forlag, Oslo

Knudsen, Erik (2016): «Når nyhetsrammer og medialisering møtes», i *Norsk Medietidsskrift* 4/2016, årgang 23, s. 1-19

Leirvik, Oddbjørn (2010): *Religionspluralisme. Mangfold, konflikt og dialog i Norge*. Pax forlag, Oslo

Leirvik, Oddbjørn (2013): «Religionsdialog og verdifelleskap», i Anders Ravik Jupskås (red): *Akademiske perspektiver på 22. juli*, Akademika forlag, Oslo, s. 205-213

Lippe, Marie von der (2008): «To Believe or Not to Believe: Young People's Perceptions and Experiences of Religion and Religious Education in Norway» i Thorsten Knauth (m.fl) (red.): *Encountering Religious Pluralism in School and Society: A Qualitative Study of Teenage Perspectives in Europe*. Waxmann Verlag, Münster, s. 151-174.

Lippe, Marie von der, og Trine Anker (2014): «Religion i skolen», i *Norsk Pedagogisk Tidsskrift* nr. 5/2014, årgang 98, s. 299-303.

Lundby, Knut og Ann Kristin Gresaker (2015): «Religion i media – omstridt og oversett?», i Inger Furseth: *Religionens tilbakekomst i offentligheten? Religion, politikk, medier, stat og sivilsamfunn i Norge siden 1980-tallet*, Universitetsforlaget, Oslo, s. 69–104

Mouffe, Chantal (2015): *Om det politiske*. Cappelen, Oslo

NESH (2016): (https://www.etikkom.no/globalassets/documents/publikasjoner-som-pdf/60125_fek_retningslinjer_nesh_digital.pdf) Lastet ned 12.03.19

Nussbaum, Martha Craven (2013): *The New Religious Intolerance. Overcoming the politics of fear in an anxious age*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge

Retriever (2017): *Islam og muslimer i norske medier i 2016* (http://www.frittord.no/images/uploads/files/Muslimer_og_islam_i_mediene_2016.pdf) Lastet ned 10.01.19

Rogstad Jon (2007): *Demokratisk fellesskap. Politisk inkludering og etnisk mobilisering*. Universitetsforlaget, Oslo

Røthing, Åse (2013): «Identitetsterrorismen», i Anders Ravik Jupskås (red): *Akademiske perspektiver på 22. juli*, Akademika forlag, Oslo, s. 49-57

- Sandberg, Sveinung (2018): *Unge muslimske stemmer. Om tro og ekstremisme*. Universitetsforlaget, Oslo
- Scott, James C. (1990): *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. Yale University Press, New Haven and London
- Skeie, Geir og Marie von der Lippe (2009): "Does Religion Matter to Young People in Norwegian Schools?" i Pille Valk (m.fl) (red.): *Teenager's Perspectives on the Role of Religion in Their Lives, Schols and Societies*. Waxman Verlag, Münster, s. 269-301.
- Skeie, Geir (2014): "Young people and the European dimension in a Norwegian context. Migration and national critical events as challenges to citizenship education", i *Journal of Social Science Education*, 3/2014, årgang 13, s. 36-43.
- Steen-Johnsen, Kari, Audun Fladmoe og Arnfinn H. Midtbøen (2016): *Ytringsfrihetens grenser. Sosiale normer og politisk toleranse*. Institutt for samfunnsforskning. (http://www.frittord.no/images/uploads/files/Ytringsfrihetens_grenser_ISF_Fritt_Ord.pdf.) Lastet ned 07.03.19
- Stray, Janicke Heldal (2011): *Demokrati på timeplanen*. Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke AS, Bergen
- Syse, Henrik (red) (2018): *Norge etter 22. Juli. Forhandlinger om verdier, identiteter og et motstandsdyktig samfunn*. Cappelen Damm Akademisk, Oslo
- Sætra, Emil (2018): "Kontroversielle spørsmål kan være velegnet for elevenes demokratilæring", i *Bedre skole* 3/2018
- Toft, Audun og Maximilian Broberg (2018): "Perspectives: Mediatized Religious Education" i Knut Lundby (red.): *Contesting Religion. The Media Dynamics of Cultural Conflicts in Scandinavia*. De Gruyter, Berlin/Boston, s. 225-241
- Toft, Audun (2017): "Islam i klasserommet. Unge muslimers opplevelse av undervisning om islam", i Ida Marie Høeg (red): *Religion og ungdom*. Universitetsforlaget, Oslo, s. 33-50.
- Toft, Audun (2019): *Conflict and Entertainment. Media Influence on Religious Education in Upper Secondary School in Norway*, Ph.D til publisering, MF Norwegian School of Theology, Religion and Society, Oslo
- Tomkins, Silvan (1987): "Script Theory", i Joel Arnoff, A. I. Rabin og Robert A. Zucker (red.) *The Emergence of Personality*. Springer Publishing Company, New York, s. 147-216.
- Vassenden, Anders og Mette Andersson (2011): «Whiteness, Non-Whiteness and 'Faith Information Control'. Religion among Young People in Grønland, Oslo» i *Ethnic and Racial Studies*, 4/2011, årgang 34, s. 574-593.
- Vestel, Viggo (2016): *I gråsonen. Ungdom og politisk ekstremisme i det nye Norge*. Universitetsforlaget, Oslo

Vestel, Viggo og Anders Bakken (2016): *Holdninger til ekstremisme. Resultater fra Ung i Oslo 2015*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, Oslo. NOVA-rapport 4/2016

Vogt, Kari (2018): <https://snl.no/muslim>, lest 24.02.19

Vedlegg

Vedlegg 1: Forespørsel og samtykkeskjema

Bakgrunn og formål

Jeg jobber for tiden med en masteroppgave som tar utgangspunkt i videregående skole med vekt på temaer som religiøsitet, kultur og medborgerskap. Oppgaven vil ta for seg hvordan religiøse ulikheter kommer til uttrykk, hvordan de behandles og oppleves av elevene. Ansvarlig for studien er MF vitenskapelige høyskole.

Hvorfor deg og klassen din?

Jeg ønsker å bruke elever fra XXXXX vgs som objekt for oppgaven fordi skolen er representativ for denne type skoler i byområder i Norge. Klassen din er valgt ut i samarbeid med ledelsen ved skolen og lærerne i klassen.

Hva innebærer deltakelsen i studien?

For å samle informasjon, vil jeg i første omgang observere en eller flere timer i klassen. Jeg vil ta notater fra observasjonen og samtale med lærerne i etterkant av timene. Jeg kommer også til å spørre noen om å delta i gruppeintervjuer seinere. Disse intervjuene vil bli tatt opp med lyd, ikke bilde. Jeg vil også notere underveis. Spørsmålene vil begrense seg til temaet for oppgaven. Intervjuene vil ta omtrent en skoletime. Hvis det blir behov for mer, vil jeg eventuelt avtale et nytt intervju.

Frivillig deltakelse

Det er helt frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke deg uten å oppgi noen grunn. Dersom du trekker deg, vil alle opplysninger om deg bli anonymisert. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Personvern og behandling av informasjonen

Opplysninger og informasjon blir bare brukt til formålene som er beskrevet ovenfor. Alle personopplysninger behandles konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket. Det er kun jeg og min veileder, professor ved MF, Liv Ingeborg Lied, som vil ha tilgang til opptakene og notatene. Lydopptaket vil bli slettet og opplysningene anonymiseres når oppgaven ferdigstilles juni 2019.

Det vil ikke være mulig å gjenkjenne deg som deltager i den ferdige oppgaven.

Hvilke rettigheter har du?

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysninger om deg,

- få slettet personopplysninger om deg,
- få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
- å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke. På oppdrag fra MF Vitenskapelige høyskole har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket og forskningsetiske retningslinjer.

Dersom du har spørsmål til studien, ta kontakt med meg på xxxxxx eller på xxxxxx. Kontaktinformasjon til min veileder, Liv Ingeborg Lied, er: Liv.i.lied@mf.no

NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, kan kontaktes på epost: personverntjenester@nsd.no, eller telefon: 55 58 21 17.

Samtykkeskjema er på neste side.

Med vennlig hilsen,
XXXXXX

Samtykke til deltagelse i masteroppgaveprosjektet

Elev: _____

Jeg har mottatt skriftlig og muntlig informasjon og er villig til å delta i masteroppgaveprosjektet. Jeg vet at jeg kan trekke meg når som helst, uten å måtte oppgi noen grunn.

(Dato og signatur)

Forsker: XXXXXX

Jeg bekrefter å ha gitt all nødvendig informasjon om masteroppgaveprosjektet.

(Dato og signatur)

Vedlegg 2: Intervjuguide muslimske elever

Introduksjon

Anonymitet, all personlig informasjon behandles konfidensielt og slettes når studien er ferdig. Mulighet for innsyn. Ingen svar er feil eller riktig, ingen sensur av meninger. Ingen konsekvenser overfor skolen, lærere. Viktig at dere bare sier det dere er komfortable med.

1. Identitet, om det å være muslim i Norge/muslimsk elev i skolen

- Generelt, kan dere si noe om egen religiøs identitet?
- Hvordan vil du/dere beskrive det å være muslim i Norge? Å være muslim på skolen?
- Vil du betegne deg selv som en troende muslim? I hvilken grad praktiserer du religionen?
- Er du åpen som muslim i skolesammenheng? Bruker du symboler, klær, smykker etc, eller gjør du bestemt handlinger for å vise at du er muslim?
- Spesielle erfaringer som gutt? Jente?
- Norsk kultur. Kristen kulturarv? Hva tenker dere om det?

2. Tilhørighet

- Generelt, hvordan vil du betegne forholdet mellom muslimske og ikke-muslimske elever?
- Føler du deg generelt akseptert som muslim på skolen? Lærere/medelever? I samfunnet ellers?
- Hvem spiser du lunsj med i kantina? Kunne du hatt en ikke-muslimsk kjæreste?
- Har du stort sett muslimske eller ikke-muslimske venner/omgangskrets?
- Har muslimske elever noen egne «koder»? Egen kontakt som muslimer? I tilfelle hva/hvordan foregår denne kommunikasjonen?
- Litt vanskelig å spørre om, men generelt, opplever du deg selv som norsk?
- Har du fått høre at du ikke egentlig er norsk eller fullverdig nordmann?
- Opplever dere generelt mye motstand?
- Opplever du at det er forskjeller mellom skolen og resten av samfunnet? Forskjeller fra ungdomsskolen til videregående?
- Er det forskjell på jenter og gutter? Muslimske/norske?

3. Reaksjoner på «Kritiske hendelser»

- Generelt, hvordan har du opplevd hendelser som har fått stor oppmerksomhet i media der muslimer blir anklaget for eksempelvis terrorisme? Reaksjoner? Fra medelever, lærere, sosiale medier etc?
- Hva tenker du generelt om framstillinga av muslimer i media? Ytterliggående, IS etc?
- Har du opplevd reaksjoner/anklager fra medelever eller andre i etterkant av slike hendelser eller diskusjoner? Hijab-debatten?
- Føler du behov for å forsvare andre muslimer selv om du ikke nødvendigvis er enig? Hvordan? Hva må dere forsvare der mot?
- Er det andre reaksjoner og opplevelser i skolesammenheng sammenligna med samfunnet ellers?

4. Deltagelse

- Deltar dere i diskusjoner på skolen
- Kommer dere til å delta i valg?

Eksempel: Hadia Tajik

- Kunne vi hatt en muslimsk statsminister?
- Opplever du at det finnes muslimske idoler/ledere/noen du ser opp til i det norske samfunnet som representerer islam på en god måte? Kjendiser? Ev hvorfor ikke?
- Hvordan reagere dere på uttalelser fra Sylvi Listhaug f.eks?
- Hvis dere skulle ønske dere noe for Norges del, la oss si om 20 år, sett fra et muslimsk standpunkt, hva skulle det ha vært?

5. Avslutning

- Har du andre eksempler eller historier du vil fortelle litt om?
- Noe annet du vil ha med?
- Kan jeg ta kontakt igjen hvis jeg trenger det?

Vedlegg 3: Intervjuguide ikke-muslimske elever

Introduksjon

Anonymitet, all personlig informasjon behandles konfidensielt og slettes når studien er ferdig. Mulighet for innsyn. Ingen svar er feil eller riktig, ingen sensur av meninger. Ingen konsekvenser overfor skolen, lærere. Viktig at dere bare sier det dere er komfortable med.

1. Egen identitet, norsk kultur, «kristen kulturarv»

- Generelt, hvilket forhold har du til religion? Vil du betrakte deg selv som religiøs? Kristen?
- Hva tenker du om begrepet «norsk kultur»?
- Vil du betrakte Norge som et kristent land?
- Hva tenker du om begrepet «den kristne kulturarven»?

2. Om islam og norsk kultur

- Generelt, hvilket forhold har du til islam og muslimer?
- Generelt, hvordan vil du si at islam passer inn i det norske samfunnet?
- Opplever du islam og muslimer som en trussel mot Norge og norsk kultur? Begrunnelse?
- Bør muslimer få praktisere sin tro på linje med kristne nordmenn? Bygge moskeer med minareter, rope inn til bønn, feire høytider etc?
- Kan muslimer feire 17.mai? Kan de kle seg i drakter fra eksempelvis foreldrenes opprinnelsesland? Bruke det norske flagget? Begrunnelse?
- Hva tenker du om hijab?

3. «Kritiske hendelser»

- De siste åra har det blitt gjennomført flere terrorangrep i europeiske byer som muslimske grupper har gjennomført. I media framstilles muslimer ofte i sammenheng med alvorlige terrorhandlinger (IS o.l.). Hva tenker du om det?
- Hva tenker du generelt om ytterliggående muslimer i Norge (Profetens ummah etc)?
- Er du redd for muslimsk motivert terror i Norge?
- Hva tenker du om IS og at norske ungdommer blir fremmedkrigere?

4. Sosial avstand

- Vil du generelt si at det er mye eller lite kontakt mellom muslimske og ikke-muslimske elever?
- Har du muslimske venner?
- Sitter du sammen med muslimske medelever i kantina?
- Kunne du hatt en muslimsk kjæreste?
- Jobber du med muslimske medelever på skolen, i gruppearbeid etc?
- Opplever du at muslimske elever søker sammen i grupper for seg selv og stenger andre ute?

5. Eksempel: Hadia Tajik

- Kunne vi hatt en muslimsk statsminister? Hvorfor ikke, i tilfelle?
- Kunne vi hatt muslimer i regjering?
- Kunne en lærer ved skolen brukt hijab?

6. Avslutning

- Har du andre generelle kommentarer, eller er det noe du vil legge til?
- Kan jeg ev. kontakte deg på nytt?

Vedlegg 4: Brev til rektor

Hei. Jeg jobber for tiden med en masteroppgave ved RSGI-studiet ved MF vitenskapelige høyskole. Prosjektet tar sikte på å undersøke holdninger til islam og muslimer blant elever i videregående skole og hvordan dette påvirker muslimske elevers opplevde virkelighet og «fortelling om seg selv». I den forbindelse tenker jeg å gjøre observasjoner i klasserom og gruppeintervjuer med utvalgte elever, og ønsker å gjøre dette ved xxxxxx videregående skole.

Undersøkelsen vil i liten grad påvirke undervisninga, men forutsetter noe samkjøring med aktuelle faglærere i forkant. Alle nødvendige godkjenninger fra NSD og samtykker fra elever/foresatte vil bli innhenta i forkant. Alle opplysninger vil være anonyme. Jeg jobber selv ved xxxxxx videregående og er godt kjent med hverdagen og klasseromssituasjoner i slike klasser.

Helt konkret ønsker jeg en samtale med de faglærerne som underviser i xxxxxx og som kunne tenke seg å stille sine klasser til «disposisjon», gjerne på et seksjonsmøte nå så raskt som mulig. Det vil være en fordel å avklare dette i forbindelse med framdriftsplanene i faget.

Håper det kan la seg gjøre!

Mvh

xxxxxx

Vedlegg 5: Godkjennelse fra NSD

https://minside.nsd.no/meldeskjema/5b7677ea-d66f-46a8-88fe-f2baba3d2a3a/meldinger

N

NSD Personvern
14.12.2018 10:48

Det innsendte meldeskjemaet med referansekode 229118 er nå vurdert av NSD.

Følgende vurdering er gitt:

NSD har vurdert endringen registrert 22.11.2018.

Det er vår vurdering at behandlingen av personopplysninger i prosjektet vil være i samsvar med personvernlovgivningen så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet med vedlegg den 14.12.2018.

Ungdommer 17 år skal selv samtykke til deltagelse. Ut fra en helhetsvurdering av opplysningenes art og omfang, vurderer vi det slik at ungdommer 17 år har forutsetninger for å forstå hva deltagelse innebærer og kan samtykke til deltakelse på selvstendig grunnlag.

Behandlingen kan fortsette.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET
NSD vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Lykke til med prosjektet!

Kontaktperson hos NSD: Eva J B Payne
Tlf. Personverntjenester: [55 58 21 17](tel:55582117) (tast 1)